

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Інститут економіко-правових досліджень

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ**

Київ
2019

УДК 346.7, 314:330.12, 346:[314:330.12]
ББК 67.303:65.9(4Укр)239.19
П 68

Рецензенти:

доктор юридичних наук, доцент Коверзнев В.О.
доктор юридичних наук, доцент Олюха В.Г.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту економіко-правових досліджень НАН України
(протокол № 11 від 23.12.2019 р.)*

П 68 Правове забезпечення становлення нової якості життя: монографія / під заг. ред. В.А. Устименка. Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. 152 с.

ISBN 978-966-02-9210-9

У монографії визначено пріоритетні напрями вдосконалення правового забезпечення становлення нової якості життя людини. Висвітлено правові аспекти підвищення інвестиційної привабливості держави як засобу забезпечення нової якості життя. Виявлено особливості публічних закупівель для розвитку інновацій як засіб підвищення якості життя в Україні. Розглянуто особливості формування «освіти для сталого розвитку» як основи нової якості життя людини. Наведено особливості правового забезпечення поводження з відходами в умовах становлення нової якості життя. Висвітлено окремі аспекти економіко-правового забезпечення розвитку житлової сфери.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних і економічних спеціальностей закладів вищої освіти, юристів-практиків, працівників органів державної влади і місцевого самоврядування.

В монографии определены приоритетные направления совершенствования правового обеспечения становления нового качества жизни человека. Освещены правовые аспекты повышения инвестиционной привлекательности государства как средства обеспечения нового качества жизни. Выявлены особенности публичных закупок для развития инноваций как средства повышения качества жизни в Украине. Рассмотрены особенности формирования «образования для устойчивого развития» как основы нового качества жизни человека. Приведены особенности правового обеспечения обращения с отходами в условиях становления нового качества жизни. Освещены отдельные аспекты экономико-правового обеспечения развития жилищной сферы.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов, студентов юридических и экономических специальностей учреждений высшего образования, юристов-практиков, работников органов государственной власти и местного самоуправления.

УДК 346.7, 314:330.12, 346:[314:330.12]
ББК 67.303:65.9(4Укр)239.19

ISBN 978-966-02-9210-9

© Інститут економіко-правових
досліджень НАН України, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	4
 РОЗДІЛ 1. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ.....	6
 РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ДЕРЖАВИ ЯК ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ.....	41
 РОЗДІЛ 3. ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ	55
 РОЗДІЛ 4. «ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ» ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ	77
 РОЗДІЛ 5. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ.....	89
 РОЗДІЛ 6. ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ІНДИКАТОР ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЖИТЛОВОЇ СФЕРИ	106
 ВИСНОВКИ.....	127
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	130

ВСТУП

На сьогодні Уряди більшості держав світу визнають той факт, що розвиток суспільства, подальша доля людства залежатимуть від умов життєдіяльності людини, формування яких здійснюється під впливом економічних, соціальних та екологічних факторів. Саме у триєдиному зв'язку такі фактори одночасно визнано ключовими елементами концепції сталого розвитку, яка визнана на міжнародному рівні стратегічним вектором розвитку країн світу на найближчі десятиріччя. Зокрема, Генеральною Асамблеєю ООН у листопаді 2015 року схвалено Цілі сталого розвитку 2016-2030 рр., які визнано Україною у якості важливої складової внутрішньої державної політики.

Спираючись на положення вітчизняних нормативно-правових актів у сфері сталого розвитку держави, можна стверджувати, що створення передумов для забезпечення нової якості життя визнається наразі невідкладним завданням, вирішення якого потребує формування науково обґрунтованої нової системи управління якістю життя. При цьому основу такої системи управління має скласти сучасна правова база, спрямована на практичне втілення ідеології нової якості життя.

Розглядаючи проблему вдосконалення правового забезпечення нової якості життя крізь призму концепції сталого розвитку, важливого значення набуває питання визначення ефективності формування та здійснення основних напрямів державної економічної, соціальної та екологічної політики. Саме виходячи з такого методологічного підґрунтя, побудованого на взаємозв'язку трьох ключових елементів сталого розвитку, вбачається за можливе діяти обґрунтованих пропозицій щодо пріоритетних напрямів вдосконалення правового забезпечення нової якості життя.

В цілому, нові розробки у галузі економіки та права склали підґрунтя для підготовки комплексних пропозицій, практичне використання яких може створити передумови для підвищення якості життя, забезпечення значно більшого рівня захисту прав та законних інтересів громадян.

Монографія підготовлена відповідно до плану науково-дослідних робіт Інституту економіко-правових досліджень НАН України за темою «Правове забезпечення становлення нової якості життя» (державна реєстрація № 0119U102491) у межах цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Становлення нової якості життя» авторським колективом у складі: **член-кореспондент НАН України Устименко В.А.** – вступ, висновки, розділ 1; **доктор юридичних наук Джабраїлов Р.А.** – розділ 1; **доктор юридичних наук Зельдіна О.Р.** – розділ 2; **кандидат юридичних наук Гудіма Т.С.** – розділи 1, 4; **кандидат економічних наук Князєв С.І.** – розділ 1; **кандидат юридичних наук Малолітнева В.К.** – розділи 3, 4; **кандидат юридичних наук Трегуб О.А.** – розділ 5; **Волкова А.О.** – розділ 6.

РОЗДІЛ 1

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Як зазначено у аналітичній доповіді «Вимірювання якості життя в Україні», підготовленій колективом науковців під керівництвом академіка НАН України Е.М. Лібанової, одним зі стратегічно важливих напрямів модернізації українського суспільства є підвищення якості життя населення. Крім того, у згаданій науковій роботі відзначається те, що якість життя виступає складним, багатокомпонентним явищем, що залежить як від об'єктивних факторів (насамперед, можливості задоволення людських потреб та інтересів у даних соціально-економічних умовах), так і від різноманітних суб'єктивних факторів (соціально-психологічних, соціокультурних та інших). Додатково підвищення якості життя визнається критерієм і необхідною умовою людського розвитку [1, с. 7].

Більше того у аналітичній доповіді акцентовано увагу на тому, що концепція людського розвитку наголошує на пріоритетності ролі людини, визначаючи, що людина – мета економічного зростання, а не його ресурс [1, с. 7].

Як зауважується у національній доповіді «Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості», важливою умовою реалізації ресурсного потенціалу сталого людського розвитку є його доступність для населення і справедливість розподілу. Хоч об'єктивно визнається наявність певної нерівності щодо доступу та використання ресурсів, які є необхідними для людського розвитку. Наголошується і на тому, що «фрагментарність соціальної структури породжує в Україні безліч форм та проявів несправедливості, які стосуються майже усіх сфер життєдіяльності людини та суспільства, соціальних страт та прошарків населення, територіальних одиниць та географічних осередків. Мінливість форм та різновидів нерівності, часто

приховує той факт, що певні її види закріплюються за соціальними групами, і це призводить до стійкої поляризації та деградації суспільства». У національній доповіді до найбільш актуальних видів нерівності, які асиметрично структурують суспільство, віднесено майнову та за доходом, гендерну та інформаційну. Не менш важливою визнано також нерівність, яка обумовлена різницею у віці, місці проживання та статусом проживання, а також різновидом економічної активності [2, с. XV].

Говорячи про економічний чинник нерівності доступу до ресурсів сталого людського розвитку, варто згадати про створення у суспільстві умов для посилення соціальної нерівності, яка унеможлиблює позитивні зміни у якості життя людини. Серед основних факторів соціальної нерівності не випадково згадують, серед іншого, *власність* як уособлення привласнення окремими особами результатів корисної суспільної праці.

При цьому сподівання суспільства на соціальну користь від використання об'єктів приватної власності не виправдовуються. Власність у більшості випадків стає не запорукою економічного розвитку країни, а засобом гальмування її прогресу у вирішенні соціально-економічних проблем, створюючи ще більший дисбаланс у розподілі доходів.

Як підкреслюється у національній доповіді «Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості»: «Прихильники монетаризму вважають, що нерівність у розподілі доходів є необхідною передумовою високих темпів зростання. Зазначена теза визнається психологічним виправданням концентрації багатства у відносно невеликої привілейованої групи населення (процесу, який відбувся, зокрема, в Україні), оскільки припускає, що нерівність є необхідністю на перших етапах значних економічних трансформацій (подолання кризи, переходу від адміністративно-командної економіки до ринкової тощо), а в довгостроковій перспективі досягнутий (у тому числі і завдяки нерівності) високий рівень економічного розвитку сприятиме підвищенню рівня життя усіх верств населення, а отже, і подоланню (чи, принаймні, істотному зниженню) бідності в країні. Проте, на відміну від

історичного досвіду розвинутих країн, заможні мешканці посткомуністичних країн не надто схильні до накопичень та інвестування значної частини своїх прибутків у національну економіку. Натомість власники значних капіталів вкладають кошти в предмети розкоші, автомобілі та яхти (виготовлені в інших країнах), коштовності, нерухомість (передусім за кордоном), подорожі; при цьому кошти дуже часто зберігаються також в іноземних банках, не перетворюючись на джерело інвестицій економіки своєї країни. Подібні способи витрати доходів не тільки не збільшують виробничі ресурси країни, а навпаки – винищують їх. Отже, *заможні не обов'язково накопичують (в сенсі виробничих накопичень) та інвестують більше за інші верстви, а отже, стратегія зростання, що спирається на нерівність у розподілі доходів, реально може призводити лише до консервації майнових прав і соціального статусу економічної та політичної еліти на шкоду основній масі населення. Відповідно, зазначену стратегію можна кваліфікувати як таку, що суперечить цілям і людського розвитку, зокрема подоланню бідності, і загального економічного прогресу.»* [2, с. 18].

У зв'язку з цим заслуговує на підтримку теза, висловлена у вищезгаданій національній доповіді, про те, що «проблема справедливості соціально-економічного розвитку, таким чином, стає проблемою його динамічної рівноважності (збалансованості) і усталеності» [2, с. 17].

Загалом проблема забезпечення справедливості у суспільстві все більше привертає увагу на міжнародному рівні, оскільки негативні наслідки, до яких призводить порушення засад справедливості, справляють визначальний вплив на розвиток національних економік більшості країн світу. Невипадково на доцільності забезпечення справедливого захисту прав людини і основоположних свобод наголошується у Керівних принципах ООН з питань бізнесу та прав людини, схвалених резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 року.

Додатково варто зауважити, що у доповіді Світового банку про світовий розвиток – 2006 наголошено на взаємозв'язку між справедливістю і соціально-

економічним розвитком країн світу. Під справедливістю у цій доповіді пропонується розуміти рівні життєві можливості для кожного індивіда за його вибором і запобігання крайній знедоленості щодо результатів [3].

Як зауважує Р.В. Овчаренко, згідно методичного підходу, який відображено в доповіді, взаємозв'язки рівності і добробуту породжуються двома комплексами причин:

по-перше, в країнах, що розвиваються, спостерігається безліч провалів ринку, зокрема це відноситься до ринків кредитів, страхування, землі і людського капіталу. В результаті ресурси можуть бути використані неефективно;

по-друге, при високому рівні економічної і політичної нерівності зазвичай економічні інститути і соціальні умови систематично діють в інтересах більш впливових груп. Такі несправедливі інститути здатні приводити до економічних втрат, коли особисті і майнові права забезпечуються вибірково, бюджетні асигнування виділяються головним чином тим, хто володіє політичним впливом, перевага при розподілі суспільних послуг надається багатим, а таланти середніх і найбільш бідних груп населення залишаються незатребуваними [4, с. 15-16].

У згаданій вище доповіді відзначається, що для подолання виникаючих суперечностей немає заздалегідь готових рецептів. Кожне суспільство має саме визначити відносну важливість, яку воно надає принципу справедливості. Це прерогатива членів суспільства, здійснювана в рамках процедур прийняття рішень, які оцінюються ними як чесні. Отже, незважаючи на об'єктивність поняття «рівність можливостей», реалізація принципу справедливості в суспільстві визначається суб'єктивними уявленнями людей про справедливість і чесність. В даному випадку слід відзначити, що визнаючи суб'єктивний фактор в якості одного із значущих при формуванні справедливого суспільного устрою, базовим все ж є комплекс об'єктивних і формалізованих чинників, що визначає принципи і правила розподілу ресурсів в суспільстві і доступу до них.

Адже закріплені одного разу правила соціального устрою, можуть виявитися досить стійкими і відтворюватися з поклоніння в покоління [3; 4, с. 20].

У цьому контексті на перший план виходить категорія «соціальна справедливість», яка за твердженням Р.В. Овчаренка, застосовується для позначення інституційного виміру справедливості. Ідеальним станом соціальної справедливості є така система суспільних інститутів, яка постійно забезпечує дотримання соціально-політичних прав громадян та справедливий розподіл матеріальних благ [4, с. 31].

В той же час соціальна нерівність залишається невід'ємною характерною рисою сучасного суспільства та скоріше залишатиметься такою у тривалій перспективі існування людства.

Втім заслуговують на увагу умови існування соціальної нерівності, про які згадується у фундаментальних наукових дослідженнях. Зокрема, на думку Джона Ролза, викладеній у «Теорії справедливості», соціальні й економічні нерівності є справедливими тільки тоді, коли наслідком їх виступають компенсуючі пільги для кожного й зокрема для найменш привілейованих членів суспільства, тобто несправедливості не буде тоді, коли небагато людей здобувають більше благ за умови, що тим самим поліпшиться становище не таких щасливих осіб, як вони [5, с. 41].

При цьому наукою напрацьовано методологічний інструментарій визначення ступеня соціальної нерівності та рівня добробуту у суспільстві. Зокрема, у наукових джерелах згадується про «криву Лоренца», «індекс Джині» тощо. «Індекс Джині» у науковій літературі пропонують розуміти як статистичний показник нерівномірності розподілу доходів у суспільстві, заробітної плати різних груп населення. Під час визначення «індексу Джині» основне значення набуває співвідношення рівня доходів 10% найбільш багатих та найменш багатих членів суспільства. У разі якщо вказане співвідношення є меншим або дорівнюється 10, суспільство вважається стабільним [4, с. 36].

Як зазначає академік НАН України Е.М. Лібанова, зіставляючи доходи різних верств населення з доходами найбільш багатих половини в різні часи і в

різних країнах, можна побачити, що у скандинавських країнах, де, як вважається, в 70–80-х роках минулого століття спостерігалася мінімальна нерівність, доходи заможних 10 % населення втричі перевищували доходи найбіднішої половини; у європейських країнах з помірною нерівністю – більш як у 4 рази; у США з високим рівнем нерівності – у 7 разів. Водночас в Україні, як зауважує науковець, загалом цей показник становить 13, а в м. Києві – 21,5 разів. Додатково академік НАН України Е.М. Лібанова наводить і іншу не менш цікаву статистику. Зокрема, якщо розглядати співвідношення середніх заробітків (науковець акцентує увагу на легальному заробітку) 1 % найбагатших людей до середніх заробітків найбідніших 50 %, то у Скандинавії перевищення становить 7 разів; в Європі – майже 12; в США – 24; в Україні – майже 45; у м. Києві – понад 95 разів [6, с. 23].

На думку академіка НАН України Е.М. Лібанової, одним із затребуваних заходів, спрямованих на вирішення цієї ситуації в Україні, слід визнати перерозподіл доходів, насамперед через податки. Зазначена пропозиція аргументується науковцем із посиланням на досить красномовні статистичні показники, а саме у частині розподілу загальної суми податків з доходів між окремими групами населення. Так, у США частка надходжень біднішої половини населення становить трохи більше 2 %, а в Україні – понад 13 %; натомість частка надходжень від найзаможніших 10 % у США – 70,5 %, а в Україні лише 42,4 %; кошти, сплачені представниками найбагатшого 1 % населення, в США забезпечують 36,7 % всіх податків з доходів населення, тоді як в Україні всього 16,7 %. Отже, цілком можна погодитися з висновком про те, що система оподаткування не виконує свого головного завдання із забезпечення ефективного перерозподілу доходів [6, с. 23–24].

До речі, у національній доповіді «Україна: шлях до консолідації суспільства» також наголошується на тому, що найшвидше досягти результатів можна шляхом подолання несправедливості в політиці доходів, зокрема шляхом коригування політики первинного розподілу доходів (головним чином,

оплати праці), та в політиці перерозподілу доходів, а саме – в оподаткуванні та пенсійному забезпеченні [7, с. 308].

Слід визнати, що пануючий у національній економічній та правовій системах підхід до перерозподілу доходів не здатен забезпечити дотримання соціальної справедливості, а соціально-економічні нерівності не є обґрунтованими та доцільними, якщо розглядати через призму теорії справедливості.

Принцип соціальної справедливості, який згадується у ст. 10 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [8], так і не став передумовою для збалансованого перерозподілу національного доходу.

У цьому контексті не сприяє утвердженню справедливості у суспільстві підхід, задекларований у мотивувальній частині рішення Конституційного суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26.12.2011 р № 20-рп/2011. Зокрема, було наголошено на тому, що механізм реалізації соціально-економічних прав громадян «може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства» [9].

У зв'язку з цим залишається нез'ясованим питання щодо того, чому проблеми збалансування витратної та дохідної частин Державного бюджету України мають вирішуватися переважно за рахунок малозабезпеченого населення, яке знаходиться на межі або навіть за межею бідності?

Такий підхід є діаметрально протилежним від того, який закладено у Стратегії подолання бідності, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 р. № 161-р [10].

Серед основних завдань Стратегії подолання бідності згадується таке як необхідність зменшення економічно необґрунтованої нерівності та *сприяння*

утвердженню принципу соціальної справедливості в системі розподілу доходів, зокрема, шляхом зміни принципу розподілу доходів у суспільстві у результаті перенесення основного податкового навантаження з груп населення з низьким і середнім доходом на заможні прошарки суспільства.

Проте, можливо керуючись концепцією закладеною у рішенні № 20-рп/2011, Кабінет Міністрів України не вживає тих заходів, які могли б значно наповнити дохідну частину Державного бюджету України та сприяти перенесенню податкового навантаження на більш заможні групи населення.

Зокрема, на виконання вищезгаданого завдання Стратегії подолання бідності у Плані заходів на 2016 – 2017 роки ще на проєктному етапі передбачалось здійснити розробку законодавчих пропозицій щодо запровадження податку на багатство. Проте цьому задуму не судилося відбутися, оскільки у остаточній редакції Плану заходів було виключено позицію щодо запровадження податку на багатство. До речі, у Плані заходів щодо реалізації Стратегії подолання бідності на 2018 р. також було відсутнє згадування про доцільність розробки пропозицій щодо запровадження такого податку.

Загалом, забезпечення дотримання *принципу соціальної справедливості* та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів визнається пріоритетом податкової політики держави (ч. 1 ст. 10 ГК України).

Втім практика правотворення знову переконує у протилежному. Існуюча в Україні пропорційна система оподаткування доходів громадян, передбачає встановлення єдиної ставки податку, яка не корелюється з рівнем оподатковуваного доходу. На сьогодні ця ставка складає 18% і це при тому, що до останніх змін в законодавстві України ставка була на рівні 15% (і в окремих випадках – 17%). На даний час за ставкою 18% оподатковуються і пасивні доходи громадян (за деякими винятками), тоді як раніше ця категорія доходів була об'єктом прогресивного оподаткування за ставками 15%, 20% та 25%.

Навряд чи такий законодавчий підхід відповідає принципу справедливості. Частково виправити цю ситуацію можна було б у разі перегляду підстав та

умов надання податкової соціальної пільги, яка дає право на зменшення суми загального місячного оподатковуваного доходу, отримуваного від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на певний встановлений відсоток.

Відповідна шкала відсотків передбачена п. 169.1 ст. 169 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. (далі – ПК України). За відсутності особливих умов (зокрема, таких як наявність статусу одинокої матері, утримання дитини-інваліда тощо) податкова соціальна пільга надається «у розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року...» (пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169) [11].

Проте варто звернути увагу на те, що податкова соціальна пільга застосовується до доходу, нарахованого на користь платника податку протягом звітного податкового місяця як заробітна плата (інші прирівняні до неї відповідно до законодавства виплати, компенсації та винагороди), *якщо його розмір не перевищує суми, що дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень* (пп. 169.4.1 п. 169.4 ст. 169).

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» від 23.11.2018 р. прожитковий мінімум для працездатних осіб з 1 січня 2019 року становить 1921 *грн* (ст. 7). Отже, виходить, що максимальний розмір заробітної плати, до якої може бути застосована звичайна податкова соціальна пільга у 2019 році, має становити 2690 *грн* (1921 *грн* x 1,4 та округлена до найближчих 10 гривень).

В той же час слід зауважити, що Законом України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» мінімальна заробітна плата у 2019 році встановлюється з 1 січня у розмірі 4173 *грн* (ст. 8) [12].

Отже, на сьогодні в Україні розмір заробітної плати не може бути нижчим аніж 4173 *грн*. Додатково про це свідчить ч. 3. ст. 3 Закону України «Про оплату праці» від 24.03.1995 р., яка наголошує, що мінімальна заробітна плата є

державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників, за будь-якою системою оплати праці [13].

Вищенаведене дає можливість дійти висновку, що громадяни не зможуть скористатися податковою соціальною пільгою. виправити цю ситуацію можна було б шляхом внесення змін до ПК України із закріпленням норми про те, що максимальний розмір доходу, до якого може бути застосована звичайна податкова соціальна пільга у відповідному звітному році, має дорівнювати мінімальній заробітній платі, розмір якої встановлений на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень.

Втім і такий підхід не є обґрунтованим. Адже слід врахувати, що розмір середньої заробітної плати в Україні, за інформацією Державної служби статистики України, станом на грудень місяць 2018 р. становив 10573 грн [14]. Відповідно громадянин знову не зможе скористатися податковою соціальною пільгою.

За таких обставин за доцільне вбачається внести зміни до ПК України шляхом закріплення положення про надання податкової соціальної пільги у вигляді зменшення розміру оподатковуваного доходу на розмір мінімальної заробітної плати. Впровадження цієї пропозиції надасть можливість кожному громадянину скористатися правом на податкову соціальну пільгу у однаковому розмірі. У підсумку це сприятиме утвердженню принципу справедливості у сфері оподаткування доходів громадян та, як результат, значно підвищить матеріальне забезпечення кожної родини.

Як можна побачити, переважно переслідується мета збільшення надходжень до Державного бюджету України або мінімізації можливостей громадян України у реалізації соціально-економічних прав, не зважаючи на засоби її досягнення. Замість того аби докласти зусиль до диференціації доходів

та, відповідно, ставок їх оподаткування, впроваджується в життя політика «усереднення» громадян за їх достатком.

Втім такий законодавчий підхід не відповідає принципу справедливості. Вітчизняна податкова політика не сприймає переваг прогресивної системи оподаткування, яка отримала поширення у більшості країн–учасниць Європейського Союзу та позитивну оцінку провідних західноєвропейських вчених-економістів (Akay A., Oishi S., Piketty T.). І це навряд чи може бути свідченням поступової адаптації правової системи України до законодавства ЄС.

Зокрема, сучасні економічні дослідження свідчать про те, що система прогресивного оподаткування набуває важливого значення у розвинених країнах світу, оскільки створює передумови для зменшення концентрації капіталу та усунення соціальної нерівності. Варто навести твердження зі змісту роботи «Капітал у двадцять першому столітті», про те, що капіталістичній системі притаманна постійна тенденція до концентрації капіталу в руках найбагатших та, відповідно, до збільшення нерівності. У перспективі ці тенденції, як зауважується у цьому дослідженні, можуть призвести до згубних наслідків для суспільства, якщо не намагатися їх зупинити. Отже, одним із інструментів для подолання цих тенденцій і їхніх негативних наслідків, як підкреслюється у дослідженні, має бути прогресивне оподаткування [15, с. 231–233].

Додаткові переваги прогресивної системи оподаткування полягають у створенні передумов для зростання суб'єктивного благополуччя громадян, про яке йдеться у статті «Прогресивне оподаткування й суб'єктивне благополуччя народів». У вказаній праці автори виявили позитивний взаємозв'язок між прогресивністю оподаткування та суб'єктивним благополуччям у 54 країнах світу. У результаті проведеного дослідження автори доходять висновку про те, що доступність суспільних благ (громадський транспорт, освіта, медицина тощо) збільшується за рахунок прогресивного оподаткування. Авторами доводиться, що саме через механізм прогресивного оподаткування

представляється можливим забезпечити перерозподіл національного багатства, збільшити добробут і щастя в суспільстві [16, с. 86–92].

Відповідно одним з напрямів реалізації принципу соціальної справедливості в Україні слід визнати необхідність здійснення реформування податкової системи держави із впровадженням елементів прогресивного оподаткування.

В той же час у засобах масової інформації можна зустріти думку експертів про те, що низькі ставки оподаткування доходів громадян можуть, навпаки, стати конкурентною перевагою України у боротьбі за інвестиції. Зокрема, відзначається те, що «Фіксована ставка податку та військового збору, якими обкладаються доходи фізичних осіб в Україні, складає 19,5%, що є вдвічі нижче у порівнянні з середньою ставкою податку на доходи фізичних осіб в Європі, яка досягає 40% від доходу. До того ж в Україні застосовуються вигідні пільгові ставки, наприклад до доходу від продажу нерухомості – 0% та 5% (залежить від терміну володіння майном), дивідендів – 5% або 9%, спадщини та подарунків від членів сім'ї – 0%. Якщо ж особа протягом року не одержує доходу, то вона й не сплачує податки в Україні.». На думку автора цього процитованого абзацу, за таких обставин українська податкова резидентність має стати привабливою для іноземних інвесторів, по суті пропонуючи визнати податкову систему України альтернативою офшорам [17].

Втім чи варто визнавати низькі ставки оподаткування доходів громадян, а точніше усереднені для всіх, не беручи до уваги майновий стан різних соціальних груп, у якості переваги України? Напевно ні. Адже відсутність прогресивної системи оподаткування сприяє зниженню надходжень до державного та місцевого бюджетів, що, як наслідок, не дозволяє державі виконувати соціальні зобов'язання, створювати умови для підвищення рівня соціальних стандартів, серед яких важливе місце відводиться таким категоріям як «прожитковий мінімум», «мінімальна заробітна плата» тощо.

У підсумку «переваги» перетворюються у недоліки внутрішньої політики держави, серед яких висока динаміка зовнішньої трудової міграції працездатних громадян України.

Так, у національній доповіді «Українське суспільство: міграційний вимір» зазначається, що загальна чисельність українських трудових мігрантів, які одночасно працюють за кордоном, коливається від 1,5 до 5,0 *млн* осіб. В той же час «з огляду на чисельність осіб, які сплачують податки в Україні, масштаби незареєстрованої зайнятості та імовірні помилки обліку, найбільш вірогідною видається оцінка чисельності одночасно працюючих за кордоном українців у 3,0 *млн* осіб» [18, с. 79–80].

При цьому в основу оцінки наслідків зовнішніх міграцій для економіки покладено критерій повернення/неповернення мігранта. Зокрема, у національній доповіді «Українське суспільство: міграційний вимір» зауважується, що «У випадку повернення міграція має як позитивні, так і негативні наслідки, причому у довгостроковій перспективі більше даються ознаки переваги, а в короткостроковій – вади. У випадку неповернення мають місце переважно негативні наслідки: прискорення депопуляції і старіння, брак робочої сили, втрата інвестицій, зокрема в освіту. Враховуючи те, що вкрай необхідна зміна економічної моделі України, реструктуризація економіки та забезпечення високих темпів економічного зростання неможливі без кваліфікованої і мотивованої робочої сили, зазначені втрати можуть виявитися непоправними.» [18, с. 20].

У зв'язку з цим не випадково у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від № 12.07.2017р. 482-р, окреслено заходи, яких слід вжити з метою зменшення негативних наслідків міграції, а також створення сприятливих умов для повернення трудових мігрантів [19].

Водночас, як відзначається у національній доповіді «Українське суспільство: міграційний вимір», економіка отримує додаткові валютні надходження у вигляді приватних переказів трудових мігрантів [18, с. 20].

Так, за даними Національного банку України (далі – НБУ) у 2018 р. приватні перекази з-за кордону (включно з грошима, переданими через неформальні канали) в країну становили 9,3 млрд дол. США, що в 4 рази перевищило обсяг прямих іноземних інвестицій [20]. В умовах занепаду вітчизняної економіки, погіршення сальдо платіжного балансу країни, зниження рівня життя українців та посилення еміграційних процесів, цей вид фінансових інвестицій, як вбачається, має справляти суттєвого впливу на сталий розвиток держави – реципієнта. Зокрема, на думку представників наукової спільноти та практиків, перекази в Україну сприяють стабілізації курсу національної валюти та цін (особливо в умовах режиму таргетування інфляції), зменшенню бідності тощо. Ці кошти вважаються більш ефективним засобом розвитку країн третього світу, ніж міждержавні проєкти у цій сфері. Саме тому, за позицією експертів, монетарна політика НБУ має бути спрямована на стимулювання переказів з-за кордону.

З одного боку, така позиція вдається дещо обґрунтованою, оскільки перекази в країнах, що розвиваються, позитивно впливають на добробут сімей, які їх отримують, збільшують споживання та посилюють мінливість бізнес циклів. Втім, сучасні дослідження надають неоднозначні результати щодо їх взаємозв'язку із сталим розвитком країни. Все більше даних свідчать про пастку грошових переказів, яка навпаки призводить не тільки до зниження темпів зростання, а й до ще більшого посилення еміграційних процесів. У порівнянні з фінансовими потоками від такої сфери, як наприклад туризм, де можна очікувати чіткого зв'язку з економічним зростанням, подібного зв'язку не вдається безпосередньо простежити між грошовими переказами та макроекономічними змінними.

Ці фінансові ресурси стали настільки значною частиною платіжного балансу України, що на початку 2019 року НБУ вдосконалив методику їх обчислення. Відтепер НБУ враховує не лише офіційні транзакції через банки та міжнародні платіжні системи, але й інформацію від центральних банків та

фінансових органів інших країн, - так звану «дзеркальну статистику». Вона дозволяє враховувати перекази грошей неофіційними каналами [21; 22].

За позицією вчених та практиків, ці фінансові ресурси не тільки вагомо впливають на добробут окремої категорії громадян чи родин, до яких вони надходять, вони є рушійною силою короткострокового економічного зростання, яке, в свою чергу, може також призвести до більш довгострокового зростання, коли підприємства розширюють свою діяльність для задоволення підвищеного попиту [23, с. 12]. Надходження міграційних переказів також позитивно впливає і на макроекономічну стабільність, готівковий валютний ринок (стабілізує курс гривні відносно іноземних валют і, як наслідок, сприяє ціновій стабільності) та розвиток фінансово-банківської системи» [18].

У зв'язку з цим, на міжнародному та вітчизняному рівні активно обговорюється необхідність стимулювання таких інвестицій Центральними банками. Зокрема, у «Цілях сталого розвитку ООН» одним із завдань сформульовано зниження комісійних витрат за їх відправлення до показника нижче трьох відсотків. Міграційний пакт ООН пропонує план і називає сучасні технічні рішення з досягнення цієї мети [24]. Вчені в свою чергу звертають увагу на доцільність НБУ на основі вивчення зарубіжного досвіду розробити й рекомендувати комерційним банкам стратегію роботи в сфері переказів мігрантів, зокрема, виробити базові орієнтири щодо депозитних послуг (вищі проценти під накопичувальні рахунки на основі переказів) [25].

Водночас виникають певні сумніви щодо обґрунтованості встановлення такого механізму.

Національна модель ринкової економіки є організацією економічного життя суспільства, розбудованою на засадах ринкової координації учасників економічних відносин. Її основу складають відповідні закріплені на законодавчому рівні системоутворюючі чинники, серед яких право на свободу підприємницької діяльності, свобода і захист вільного ціноутворення [26]. Дії НБУ щодо зобов'язання зниження вартості послуги переказу можна розцінювати як такі, що суперечать принципам господарювання (які, зокрема,

закріплені і гарантуються статтею 6 ГК України). Банки, як суб'єкти господарювання, мають законне право самостійно встановлювати вартість власних послуг. Особливо в умовах таргетування інфляції, коли банки не здатні повноцінно заробляти на кредитуванні через постійне підвищення облікової ставки НБУ (інструменту таргетування інфляції).

Слід зауважити, що на сьогодні комісійні доходи банків становлять майже одну третину загального доходу від банківської діяльності. А враховуючи той факт, що за останні 5 років з причини «погіршення фінансового стану», в тому числі внаслідок бездіяльності НБУ, банківський ринок покинуло понад 100 банківських установ (рис. 1.1) [20], обмеження їх діяльності та зобов'язання зменшувати власні доходи вбачається необґрунтованим кроком з боку державних установ.

Рис. 1.1. Складено за даними сайту НБУ <https://bank.gov.ua>

Тим більше, що названі суб'єкти господарювання спроможні самостійно впливати на вирівнювання фінансового ринку за потреби та з урахуванням можливих ризиків для власної діяльності. Зокрема, вони правомочні приймати рішення щодо зниження комісійних витрат за переказ коштів, підвищення депозитних ставок тощо, у разі дефіциту іноземної валюти на банківському ринку України.

НБУ, в свою чергу, зобов'язаний сприяти стабілізаційним процесам в економіці з урахуванням інтересів суспільства, замість підвищення ризиків в банківській діяльності, та здійснення власних повноважень в інтересах окремих суспільних груп. Саме така формула балансу між основними інститутами

економічної влади та суб'єктами господарювання, як її декларує Основний Закон та стаття 5 ГК України, є базисом та головною умовою правового господарського порядку. Іншими словами, будь-які дії НБУ повинні бути економічно обґрунтованими і відповідати нормам закону та вектору країни – сталому економічному розвитку.

Слід зазначити, що дослідження спрямовані на глибокий аналіз взаємозв'язку між грошовими переказами і економічним зростанням, все частіше демонструють негативний вплив таких інвестицій на економіку країни. Зокрема, такі інвестиції сприяють зниженню темпів зростання і збільшенню залежності від коштів з-за кордону.

Ілюстративним можна вважати в даному контексті досвід Лівану, який за останні кілька десятиліть пережив громадянську війну і міграційну кризу та є одним з провідних одержувачів коштів з-за кордону, як в абсолютному, так і у відносному вираженні. Протягом останніх десяти років обсяг грошових переказів в країну становить понад 7 млрд дол. США на рік [27], що дорівнює в середньому 14 відсоткам ВВП [28]. За даними Міжнародного валютного фонду таким способом, у 2016 році Ліван отримав в розрахунку 1500 дол. США на людину (більше, ніж у будь-якій іншій країні світу). Це дозволяє дійти висновку про те, що грошові перекази дійсно відіграють провідну роль в економіці країни. Крім того, грошові перекази є джерелом іноземної валюти, яке більш ніж на половину перевищує обсяг експорту товарів країни та допомагає Лівану підтримувати стабільний обмінний курс національної валюти в умовах значного державного боргу (рис. 1.2) [29; 30].

Рис. 1.2. Складено за даними сайту <https://knoema.ru>

Незважаючи на це, не можна стверджувати, що такі кошти слугують двигуном сталого економічного зростання. Рисунок 1.3 наочно демонструє відсутність взаємозв'язку між обсягом переказів та ВВП на душу населення та зростання ВВП.

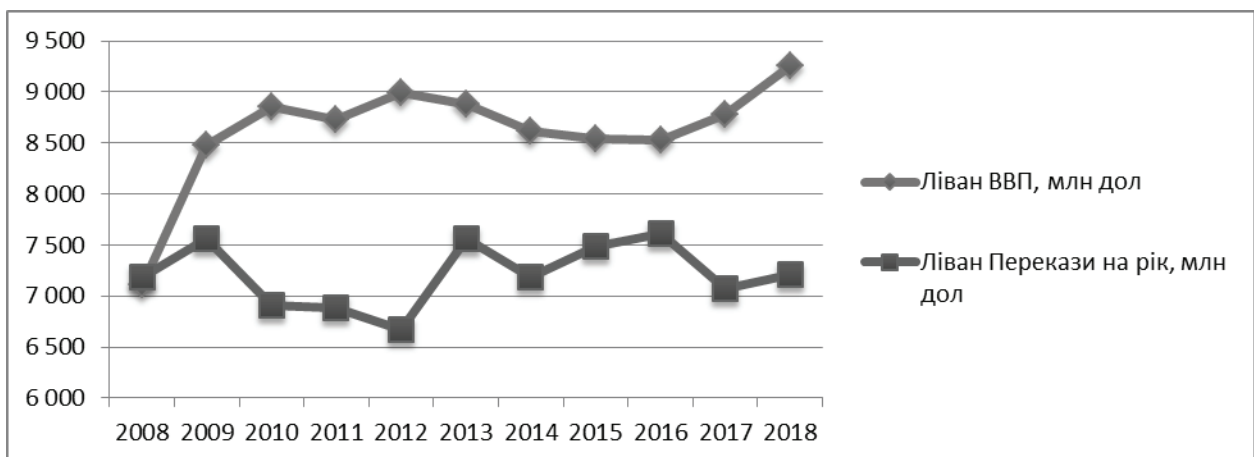

Рис. 1.3. Складено за показниками Глобальної бази даних <https://knoema.ru/>

Приклад Лівану не є одиничним. Серед країн з найбільшими притоками грошових переказів (таких як Гаїті, Киргизька Республіка, Індія, Гондурас, Непал, Тонга, Єгипет [31] на сьогодні є відсутніми приклади зростання ВВП на душу населення в об'ємах, які б перевищували зростання в сусідніх країнах цього ж регіону. Безперечно вони (перекази) не є єдиним можливим чинником таких процесів, як негативний вплив на економічний стан тієї чи іншої країни.

Втім вони можуть посилювати інші фактори, які уповільнюють сталий розвиток.

В наукових та експертних колах розповсюдженою є позиція, що добре освічене населення країни покращує економічний стан країни, а «зупинити відтік молоді можна лише якістю освіти» [32].

Повертаючись до досвіду Лівану, вдається можливим наочно простежити помилковість такої позиції. За даними доповіді Всесвітнього економічного форуму 2013 року, країна займає 10-е місце по загальній якості освіти, і 4-е в науці та математиці. У Лівані 41 національно акредитований університет, деякі з яких визнані на міжнародному рівні [33]. За таких умов, надходження інвестицій до країни у вигляді переказів могло би стати каталізатором високотехнологічного розвитку, зокрема стартовим капіталом для створення інноваційних підприємств. Втім, рейтинг Лівану за глобальним інноваційним індексом рік від року погіршується. Зокрема, за даними Всесвітньої організації інтелектуальної власності у 2017 році країна посіла 81 місце, в 2018 опустилася на 90-те [34]. Обсяг цієї галузі в економіці країни та міжнародному ринку дуже низький (особливо у порівнянні з 2010 роком) (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Складено за показниками Глобальної бази даних <https://knoema.ru/>

Поясненням такому стану може бути те, що сім'ї, які отримують грошові перекази, витрачають ці кошти зазвичай на поточні потреби: одяг, їжу, різноманітні послуги, а також на товари імпортного виробництва. Замість

започаткування власного бізнесу (або роботи на діючих підприємствах) молодь Лівану обирає міграцію за межі країни. Це призводить до суттєвого скорочення висококваліфікованої робочої сили. Серед причин, які змушують молодь мігрувати в інші країни – відсутність привабливих можливостей працевлаштування у своїй країні [35].

Подібні процеси можна спостерігати і в Україні. Грошові перекази витрачаються в основному на споживання, купівлю нерухомості, імпортованих товарів, в тому числі автомобілів. Це збільшує попит на такі товари і, як наслідок, спричиняє зростання цін та утворення так званих «мільних бульбашок» (особливо на ринку нерухомості). Зокрема, за даними Конфедерації будівельників України ціни на житло в 2019 році подорожчають приблизно на 20% і цей процес уже відбувається. Серед факторів росту цін називають необхідність платити більше будівельникам, щоб вони не їхали до Європи [36].

Зростання цін в свою чергу, поряд із значними обсягами валюти та дефіцитом кваліфікованих кадрів призводить до того, що експорт стає менш конкурентоспроможним, а вітчизняне виробництво поступово зменшується. Іншими словами, країни, які отримують грошові перекази, починають залежати від експорту робочої сили, а не від товарів, вироблених цією робочою силою. Такий процес отримав назву «голландської хвороби», це стан, коли економіка та бюджет країни впадають в залежність від експорту одного-двох різновидів сировини, який забезпечує левову частку доходів держави; при цьому потреби населення в товарах і послугах задовольняються за рахунок імпорту, а власне виробництво розвивається слабо [37].

Підтвердження цьому можна наочно простежити на рисунках 1.5 та 1.6. Як видно, розрив між експортом та імпортом (на користь останнього) стрімко збільшується на фоні збільшення обсягу переказів (рис. 1.6). При цьому, за останні 5 років частка продукції агропромислового комплексу у структурі експортної виручки України зростає з 31% у 2014 році до 39,3% у 2018. Основу експорту становить продукція рослинного походження – пшениця, кукурудза, ячмінь та соєві боби [38].

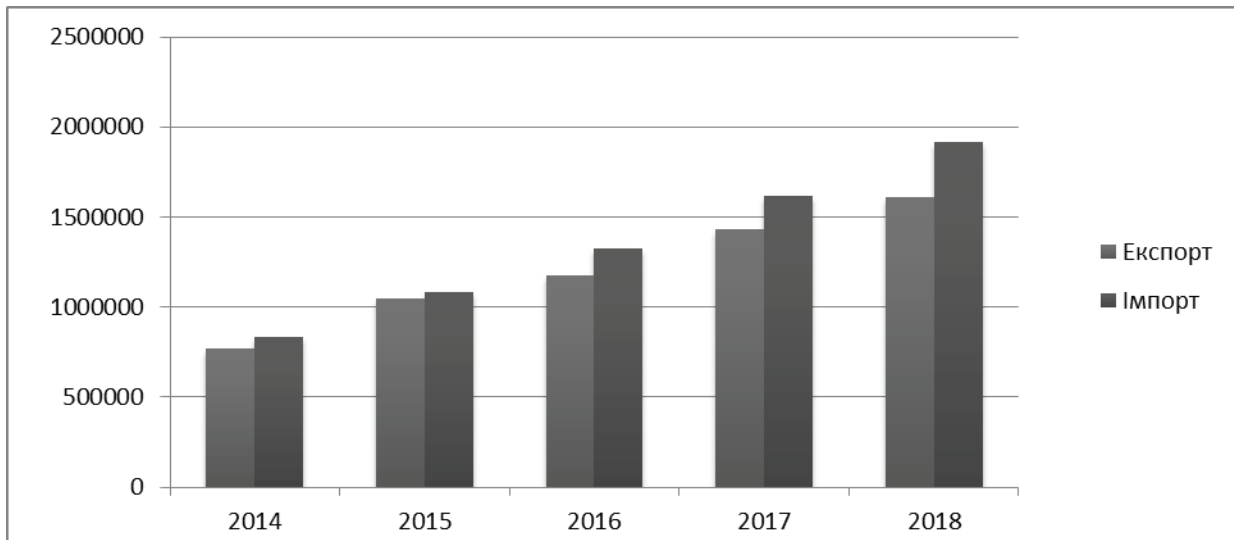

Рис. 1.5. Складено за даними сайту <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/eximp/>

Рис. 1.6. Складено за даними сайту <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/eximp/>

Вихід з ситуації можливий за умови вжиття заходів по стимулюванню розвитку підприємств з високим рівнем доданої вартості та збереженню конкурентоспроможності внутрішніх галузей. Зокрема, завдяки впровадженню НБУ програм пільгового кредитування для таких підприємств, в тому числі шляхом спрямування переказів у відповідні галузі. Не останню роль в цьому процесі відіграє перегляд умов режиму таргетування інфляції. Адже підвищення облікової ставки НБУ (інструменту режиму таргетування) призводить до подорожчання кредитів і робить їх практично недоступними, зокрема для переробних галузей (з високим рівнем доданої вартості).

Прийняття нормативно-правових актів щодо заохочення грошових переказів з-за кордону без чіткої стратегії розміщення їх в галузях, що сприяють економічному зростанню, можуть ускладнити вихід з пастки таких інвестицій.

Сприяти підвищенню ефективності використання грошових переказів може програмний підхід, який отримав поширення у окремих зарубіжних країнах. Так, наприклад, у Молдові було запроваджено Програму по залученню грошових переказів в економіку «PARE 1+1», Національну програму з розширення економічних можливостей для молоді (PNAET), яка передбачає набуття підприємницьких навичок, а також фінансову допомогу для підприємців-початківців. До речі, подібні ініціативи реалізуються в багатьох інших країнах, зокрема Пакистані, Філіппінах, Мексиці, Гондурасі, Домініканській Республіці [25].

Крім того, в Молдові здійснюються заходи, спрямовані на визнання навичок і кваліфікацій (відповідно до положень Національної концепції визнання неформального і формального навчання, розробленої в листопаді 2011 року, Стратегії розвитку професійно-технічної освіти на 2012-2020 роки).

Зокрема, професійні стандарти виступають в якості еталону для оцінки та визнання кваліфікації.

Проводяться заходи, спрямовані на залучення мігрантів на місцевий ринок праці в контексті партнерства з мобільності ЄС – Республіка Молдова [39].

Спільно з міжнародними організаціями реалізується ряд проєктів у цій сфері: проєкт «Зміцнення потенціалу Молдови в управлінні трудовими ресурсами та поворотною міграцією», здійснюваний за участі шведської державної служби зайнятості (SPES); проєкт «Ефективне управління трудовою міграцією та навичками в Молдові», реалізований за участі МОП; проєкт «Підтримка міграції та розвиток Партнерства щодо мобільності між Молдовою і ЄС» (SIMP), здійснюваний спільно з МОМ; проєкт «Підтримка угод про реадмісію, укладених Європейським Союзом з Молдовою, Росією та Україною». Питанням добровільного повернення та реінтеграції (SIREADA)

присвячений проєкт з підтримки спрощеного візового режиму і угод щодо реадмісії між ЄС і Молдовою та Грузією (REVIS) тощо. Міністерство освіти Молдови спільно з Європейським фондом освіти продовжують працювати над створенням механізму визнання навичок мігрантів на основі національної концепції перевірки неформального і формального навчання (проєкт «Розвиток системи професійної освіти і підготовки кадрів») [40].

Важливо також передбачити систему стимулюючих заходів з метою залучення коштів мігрантів у розвиток вітчизняної економіки та створення передумов для заснування та здійснення трудовими мігрантами підприємницької діяльності на території України, а саме:

відкриття поточних накопичувальних рахунків (валютних/гривневих) для мігрантів, проценти за якими не обкладається податком та ставка за якими не може бути нижчою за середньоринкову (на зразок послуги «Стандарт безподатковий» від ПАТ КБ «ПриватБанк», а також відповідно до досвіду Індії, Шри-ланки) [41];

пільгове кредитування під заставу коштів, що знаходяться на поточних накопичувальних рахунках мігрантів, за ставкою, яка не може перевищувати ставку за поточним рахунком більш ніж на 1%. При цьому історія переказів може розглядатися як доказ існування джерела доходів за кордоном і як підстава для отримання зниженої ставки відсотку за кредитом на інвестування в Україні) [25];

здійснювати обмін коштів, що знаходяться на поточних/депозитних рахунках мігрантів за курсом НБУ на момент здійснення операції або передбачити можливість продажу валюти фірмам-імпортерам, шляхом проведення НБУ відповідного конкурсу (досвід Бангладешу) [42];

ініціювати укладення міжнародних договорів з країнами, до яких найбільш активно мігрує населення України, щодо взаємного скасування комісій за зарахування/перерахування/зняття коштів з поточних рахунків (на зразок угоди між фінансовими установами Мексики та США, яка дозволила нелегальним мігрантам-мексиканцям у США відкривати поточні рахунки в банках, з яких на

батьківщині знімають гроші члени їхніх родин. Лише впродовж року з моменту введення в дію умов угоди обсяг грошових переказів до Мексики зріс майже на третину [43];

запровадити на законодавчому рівні такий механізм залучення капіталу мігрантів як діаспорні облігації (досвід Ізраїлю, Індії, Китаю, Ефіопії, Еритреї, Лівану, Пакистану, Непалу, Марокко, Ямайки, Зімбабве, Кенії та ін.). Облігації з процентною ставкою 2–4% можуть бути привабливими у порівнянні з банківськими депозитами в країні перебування. Для держави – це можливість залучити кошти під невеликий відсоток і без зобов'язань, нав'язаних міжнародними фінансовими інституціями. Зараз Україна залучає кошти переважно від міжнародних організацій, що висувають умови, які потрібно виконувати, і які не завжди є найкращим «рецептом» для економічного зростання в Україні [44];

важливим фінансовим механізмом використання мігрантського капіталу є і пайові фонди діаспори. Цей специфічний вид фінансової участі діаспори в економічному розвитку країни походження найбільш поширений у країнах Південної Африки, зокрема у Руанді та Ліберії. Пайові інвестиції є професійними інструментами колективного інвестування. Після 2005 р. руандські мігранти з 11 країн світу розпочали формування Пайового Фонду Діаспори Руанди (RDMF). Фонд спрямований на залучення інвесторів з руандської діаспори, корінного населення Руанди та іноземних інвесторів. У цьому сенсі емігранти виступають не лише у якості інвесторів, але й як канал передачі технологій та джерело відкриття інвестиційних можливостей у Руанді для світового ринку капіталу [45].

Залучення як капіталу трудових мігрантів, так і в цілому покращення правових умов здійснення господарської діяльності в Україні здатні значно прискорити надходження інвестиційних коштів у національну економіку. У підсумку економічне піднесення держави справлятиме істотний вплив на якість життя громадян України, створюючи передумови для більш ефективної реалізації їх соціально-економічних прав.

При цьому держава може стимулювати позитивні економічні трансформації шляхом надання державної допомоги відповідно до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014 р. Зокрема, ч. 1 ст. 6 зазначеного Закону передбачає, що державна допомога може бути визнана допустимою, якщо вона надається для таких цілей:

- 1) сприяння соціально-економічному розвитку регіонів, рівень життя в яких є низьким або рівень безробіття є високим;
- 2) виконання загальнодержавних програм розвитку або розв'язання соціальних та економічних проблем загальнонаціонального характеру;
- 3) сприяння окремим видам господарської діяльності або суб'єктам господарювання в окремих економічних зонах, за умови, що це не суперечить міжнародним договорам України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 4) підтримки та збереження національної культурної спадщини, якщо вплив такої державної допомоги на конкуренцію є неістотним.

При цьому Кабінет Міністрів України визначає критерії оцінки допустимості окремих категорій державної допомоги, що надається для вищезазначених цілей, зокрема, таких категорій:

- 1) допомога для забезпечення розвитку регіонів;
- 2) підтримка середнього та малого підприємництва;
- 3) допомога на професійну підготовку працівників;
- 4) допомога на працевлаштування окремих категорій працівників та створення нових робочих місць;
- 5) допомога на відновлення платоспроможності та реструктуризацію суб'єктів господарювання;
- 6) допомога на захист навколишнього природного середовища;
- 7) допомога на проведення наукових досліджень, технічний розвиток та інноваційну діяльність;
- 8) допомога на підтримку окремих галузей економіки (ч. 2 ст. 6 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання») [46].

Зокрема, надання безвідсоткової фінансової допомоги на поворотній основі для організації підприємницької діяльності було використано як один із способів залучення до роботи членів малозабезпечених сімей та внутрішньо переміщених осіб у межах пілотного проєкту, який з 01.12.2016 р. реалізовувався у Львівській, Полтавській та Харківській областях, а згодом і в окремих об'єднаних територіальних громадах Чернігівської, Житомирської та Донецької областей. Пілотний проєкт здійснювався у межах спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проєкту «Модернізація системи соціальної підтримки населення України» на підставі Порядку реалізації пілотного проєкту із залучення до роботи членів малозабезпечених сімей та внутрішньо переміщених осіб, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 р. № 1154 [47]. Реалізація пілотного проєкту здійснювалась по 31.12.2018 р., за підсумками якого було отримано позитивні результати у вигляді збільшення кількості робочих місць, заснування суб'єктів підприємницької діяльності тощо.

Кореспондуючим цілям, на досягнення яких може надаватися державна допомога та є прийнятною для забезпечення засад економічної конкуренції, слід визнати інститут спеціального режиму господарювання, який передбачено ГК України, проте потенціал якого залишається не використаним у повному обсязі.

Це пов'язано із тим, що коли згадується вітчизняний досвід впровадження вільних економічних зон як різновиду спеціального режиму господарювання, то одразу переважна більшість критиків нарікають на те, що це лише ширма для відмивання грошей та уникнення оподаткування.

І це в той час, коли досвід більшості країн світу свідчить про зворотне. Скоріше слід ставити питання про те, що уникнення від сплати податків та вчинення інших злочинів є наслідком халатності самої держави в обличчі конкретних посадових осіб. За умов належного ефективного контролю спеціальний режим в Україні не відрізнятиметься за своєю ефективністю від

того ж режиму в США, Німеччині, Китаю та інших країнах. Не слід нарікати на наслідки, а слід викорінити першопричину.

У 2005 році Верховна Рада України Законом України про державний бюджет на 2005 рік скасувала пільгові умови інвестиційної та інноваційної діяльності для технологічних парків та для суб'єктів господарювання на територіях вільних економічних зон, не намагаючись навіть оцінити можливі економічні наслідки. Такий необдуманий крок призвів до того, що було фактично зупинено процес побудови економіки України інноваційного типу.

Адже позитивний ефект від залучення інновацій в економіку України був значним. Зокрема, вражаючими є результати виконання інноваційних проєктів у межах технологічних парків. Так, за даними Громадської Ради Керівників технологічних парків за 10 років їхнього існування було реалізовано 119 інноваційних проєктів, створено 3553 нових робочих місця, засноване виробництво з випуску інноваційної продукції загальною потужністю понад 2 млрд грн/рік, реалізовано 12,6 млрд грн інноваційної продукції, у тому числі 1,7 млрд грн – на експорт. Ці результати на 97% було забезпечено діяльністю трьох провідних технопарків за рахунок виконання проєктів, прийнятих до 2005 року [48, с. 86].

Не створюючи преференційних умов для розвитку виробничої сфери на інноваційній основі, держава приречена бути сировинним придатком, що забезпечує потреби економічно розвинених країн. Держава перетворюється з виробника та експортера передових технологій у їх імпортера, фінансуючи економіку інших країн. З таким підходом неможна погодитися. Як справедливо зауважує А.А. Гриценко, технологічна відсталість економіки держави неминуче призводить до необхідності на основі ринкових законів пристосовуватися до різних фрагментів світової економіки як сировинний придаток промислово-аграрного типу. Слід погодитися з науковцем також у тому, що формування інноваційного типу розвитку економіки є запорукою успішності здійснення заходів, спрямованих на ефективне вирішення комплексу соціально-економічних проблем суспільства [49].

Досягти такого результату представляється можливим за умови повноцінного використання потенціалу спеціального режиму господарювання, передбаченого законодавством України.

Звісно, вітчизняна ментальність сприймає спеціальний режим господарювання як такий стан суспільних відносин, коли держава недоотримує певні кошти у вигляді прямих платежів до бюджету. Втім слід враховувати синергетичний ефект, який виникає за час створення для інвестора особливих умов ведення господарської діяльності, а саме: створення нових робочих місць, технічне переозброєння виробництва, розширення матеріально-технічної бази, налагодження виробництва високотехнологічної продукції тощо.

У підсумку держава «виграє» та отримує новий рівень розвитку виробництва та структурну перебудову економіки.

Зокрема, для східних регіонів України наразі життєво важливого значення набуває питання реалізації інвестиційних екологічних проєктів, здатних трансформувати економіку цих регіонів на засадах сталого розвитку у напрямі розвитку виробництва інноваційної продукції з одночасною мінімізацією негативних екологічних наслідків.

Екологічні ризики, за даними наведеними у наукових аналітичних матеріалах, є надто великими та зумовлюються тим, що близько 6 тис. потенційно небезпечних об'єктів зосереджено на території Донецької, Луганської та Харківської областей, що вирізняються високою щільністю населення. При цьому значна частина з них експлуатується за умов наднормативної зношеності основних фондів, небезпечного зниження міцності порід підґрунтя внаслідок підтоплення, впливу корозії на конструктивні елементи. Додатково відзначається, що у гірничодобувних районах Донбасу на доповнення до цього внаслідок воєнних дій та систематичних порушень технологічного регламенту водовідливу шахт та кар'єрів виникає загроза катастрофічного підтоплення й затоплення прилеглих міст та селищ, непрогнозованого руху вибухонебезпечних і токсичних газів до промислової та

житлової забудови, забруднення підземних і поверхневих джерел водопостачання [50, с. 2-3].

Зокрема, у національній доповіді «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» відзначається, що затоплення шахт може призвести до забруднення та фактично отруєння підземних вод басейнів р. Сіверський Донець і малих річок Приазов'я та спричинити екологічну катастрофу. Особливо небезпечною визнається ситуація, за якої підземні води можуть піднятися до рівня ґрунтових вод і отруїти питну воду та навколишнє середовище. Екологічні проблеми посилюються тим, що на Донбасі розташовані близько 300 накопичувачів шахтних вод і 1185 териконів, із яких понад 300 постійно палають та є суттєвим джерелом забруднення підземних вод [51, с. 130].

І саме на засадах державно-приватного партнерства як різновиду спеціального режиму господарювання можуть бути реалізовані інвестиційні екологічні проекти, спрямовані на ліквідацію промислових відвалів (териконів), що мають правовий режим відходів у чинному законодавстві України. Згідно з Класифікатором відходів ДК 005-96 (затверджений наказом Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 29.02.1996 № 89), розкривні і супутні гірничі породи, що видобуваються у процесі розроблення родовищ корисних копалин визнаються відходами, включеними до класифікаційної групи «відходи видобування вугілля кам'яного, лігніту (вугілля бурого), торфу». Власником таких відходів визнається держава, оскільки їх було утворено на об'єктах державної власності (ч. 3 ст. 9 Закону України «Про відходи» від 05.03.1998 р.).

До сфери партнерських відносин чинне законодавство України відносить поводження з відходами (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство»). Втім, з урахуванням специфіки хімічних властивостей відходів видобування вугілля, господарська діяльність з їх перероблення наразі не відбувається. Тому необхідним є створення сприятливих умов ведення такої господарської діяльності для можливих інвесторів. Зокрема, слід запровадити

податкові пільги для суб'єктів господарювання, що здійснюватимуть перероблення відходів видобування вугілля та інших корисних копалин, передбачивши сплату податку на прибуток підприємств у розмірі 50% чинної ставки оподаткування, а також звільнення від сплати земельного податку. Ефектом впровадження цих податкових пільг буде підвищення рівня екологічної безпеки території населених пунктів розташування відходів (промислових відвалів) та звільнення земельних ділянок, що не використовуються у зв'язку з розміщенням на них таких відходів.

Існує можливість відчуження державою зазначених відходів у власність потенційних покупців на конкурентних засадах (зокрема, у формі аукціону). Загалом, ст. 8 Закону України «Про відходи» передбачає норму, згідно з якою право власності на відходи може переходити від однієї особи до іншої в порядку, передбаченому законом. Запропонований економіко-правовий механізм можна застосувати до загального вирішення проблеми перероблення відходів добувної промисловості (зокрема таких, що виникають при видобуванні залізної руди, нафти, газу тощо) [52, с. 91].

Здійснення цих та інших заходів додатково сприятиме виконанню Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України (постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 1071) у частині створення нових робочих місць, вирішення назрілих екологічних проблем та, в цілому, справить позитивний вплив на ринок праці східних регіонів, який характеризується значними міграційними «потокami», пов'язаними із пошуком внутрішньо переміщеними особами робочих місць, що відповідають їх кваліфікації та є високо оплачуваними.

В цілому, активне стимулювання Урядом України або органами місцевого самоврядування через різні форми державної допомоги виконання інвестиційних проєктів у межах спеціального режиму господарювання здатне забезпечити досягнення, окрім суто економічних, також соціальних та екологічних цілей, визнаних пріоритетними відповідно до загальнодержавних, регіональних та місцевих програм економічного і соціального розвитку. При

цьому постійний моніторинг з боку держави або органів місцевого самоврядування стану реалізації інвестиційних проєктів із прогнозним оцінюванням ступеня досягнення поставлених економічних, соціальних та екологічних цілей надасть можливість зазначеним суб'єктам у разі негативних прогнозів ініціювати у встановленому законом порядку розгляд питання про припинення надання державної допомоги. Зазначений підхід має посилити відповідальність суб'єктів господарювання у частині забезпечення якісного виконання інвестиційних проєктів на засадах сталого розвитку.

У певній мірі таке бачення корелює із наявним зарубіжним досвідом, зокрема, показовим в цій частині є досвід правового регулювання корпоративної соціальної відповідальності суб'єктів, що представляють великий бізнес у Данії.

Зокрема, всі великі комерційні організації, відповідно до закону (Act amending the Danish Financial Statements Act (Accounting for CSR in large businesses)) зобов'язані, починаючи з 2009 року, подавати, крім фінансової звітності, також інформацію про свою діяльність в сфері соціальної відповідальності. Як відзначається в наукових джерелах, прийняття даного закону було частиною урядового плану (Action Plan for Corporate Social Responsibility (CSR) від 14.05.2008 р) щодо розвитку корпоративної соціальної відповідальності і мало на меті стимулювати комерційні організації в питаннях соціально-економічного забезпечення [53, с. 37].

Наведене переконує в тому, що правове регулювання питань соціальної відповідальності бізнесу в Данії не є випадковим явищем, а виступає в якості закономірного результату планування законотворчої роботи, чого досягти за відсутності стратегічного бачення розвитку господарських відносин, планування господарської діяльності практично неможливо. Втім, слід відзначити і те, що соціально активна поведінка суб'єктів господарювання за законодавством Данії заохочується. До таких заходів заохочення можна віднести здійснення державою закупівельної діяльності, а також надання підтримки суб'єктам господарювання з використанням коштів державного

інвестиційного та експортно-кредитного фондів. Тобто в Данії досить активно використовуються засоби державного регулювання господарської діяльності, які можна віднести до категорії «засобів-стимуляторів». Звичайно, за таких умов надання державної підтримки підприємств чітко розуміє, яких економічних переваг він може втратити, якщо не буде виконувати своїх соціальних зобов'язань.

Вбачається, що такий підхід додатково узгоджується із розділом II «Корпоративна відповідальність щодо дотримання прав людини» Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини, схвалених резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 року.

Не меншої уваги також заслуговують питання формування належної системи гарантій прав інвесторів, які здійснюють інвестиційні проєкти у межах правових режимів інвестиційної діяльності, іноземного інвестування, державно-приватного партнерства, а також окремих форм такого партнерства. Проблема полягає, зокрема, у визначенні обсягу таких гарантій. Насамперед, аналіз законодавчих актів свідчить про різний обсяг гарантій прав суб'єктів господарювання – інвесторів.

Так, Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. встановлює, що умови договорів, укладених між суб'єктами інвестиційної діяльності, зберігають свою чинність на весь строк дії цих договорів і у випадках, коли після їх укладення законодавством (крім податкового, митного та валютного законодавства, а також законодавства з питань ліцензування певних видів господарської діяльності) встановлено умови, що погіршують становище суб'єктів або обмежують їх права, якщо вони не дійшли згоди про зміну умов договору (абз. 2 ч. 1 ст. 18). Зі змісту зазначеного положення можна дійти висновку, що гарантії не поширюються на зміни *податкового, митного та валютного законодавства, а також законодавства з питань ліцензування певних видів господарської діяльності* [54].

Порівняно із звичайним режимом інвестиційної діяльності, режим іноземного інвестування, як свідчить законодавство України, надає більш

широкий обсяг гарантій прав іноземних інвесторів. Зокрема, у ч. 2 ст. 397 ГК України проголошується, що у разі зміни законодавства про режим іноземного інвестування на вимогу іноземного інвестора у випадках і в порядку, визначених законом, застосовуються *державні гарантії, які визначаються законодавством, що діяло на момент вкладення інвестицій*. І при цьому сфери національного законодавства, на які не поширюються гарантії їх незмінності для іноземного інвестора, не встановлено.

Інвестиційними за своїм характером є також проєкти, які здійснюються у межах державно-приватного партнерства, оскільки однією з ознак такого партнерства визнано «внесення приватним партнером інвестицій в об'єкт державно-приватного партнерства» (п. 4 абз. 1 ч. 3 ст. 1 Закону України «Про державно-приватне партнерство»). Крім того, у абз. 2 ч. 3 ст. 1 зазначеного Закону акцентовано увагу на тому, що всі інвестиційні проєкти, що відповідають ознакам державно-приватного партнерства, мають бути реалізовані лише із застосуванням вимог цього Закону. У зв'язку з цим вбачаємо за доцільне розглянути систему гарантій прав приватних партнерів як інвесторів, статус яких по суті визначається окремим законом.

Зокрема, у ч. 4 ст. 20 Закону України «Про державно-приватне партнерство» встановлено, що до прав і обов'язків сторін, визначених договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства, протягом строку його дії застосовується законодавство України, чинне на день його укладення. Зазначені гарантії поширюються на зміни цивільного і господарського законодавства, що регулює майнові права та обов'язки сторін, *і не стосуються змін законодавства з питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку, охорони довкілля, стандартів якості товарів (робіт, послуг), податкового, валютного, митного законодавства, законодавства з питань ліцензування та іншого законодавства, що регулює правовідносини, в яких не діють принципи рівності сторін (державного та приватного партнерів)* [55].

У порівнянні із режимами інвестиційної діяльності та іноземного інвестування, можна дійти висновку, що встановлено значно широкий перелік сфер національного законодавства, які не підпадають під гарантії їх незмінності.

В той же час, якщо проаналізувати гарантії прав приватних партнерів, які передбачені у законодавстві України щодо окремих форм державно-приватного партнерства, то можна дійти протилежного висновку.

Так, відповідно до нового Закону України «Про концесію» від 03.10.2019 р., до прав і обов'язків концесіонера, визначених концесійним договором, застосовується законодавство України, чинне на день укладення концесійного договору (крім законодавства, що зменшує розмір податків чи зборів або скасовує їх, спрощує регулювання господарської діяльності, послаблює процедури державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, пом'якшує відповідальність концесіонера або в інший спосіб покращує становище концесіонера, яке має застосовуватися з дня набрання чинності таким законодавством). Зазначені гарантії *не поширюються на зміни законодавства щодо питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку та охорони довкілля, ліцензування, правил та умов надання суспільно значущих послуг на ринках у стані природних монополій* (абз. 1 та 2 ч. 2 ст. 36) [56].

Як можна переконатися, з переліку сфер національного законодавства, на які не поширюються гарантії їх незмінності, порівняно із ч. 4 ст. 20 Закону України «Про державно-приватне партнерство», виключено *податкове, валютне, митне законодавство*. В той же час передбачено у якій частині поширюються гарантії на податкове законодавство, зокрема, встановлено конкретне коло відносин за участю концесіонера, яке може регулюватися правовими нормами після набрання останніми чинності. Привертає увагу і те, що не встановлено жодних застережень щодо обсягу гарантій у межах валютного та митного законодавства. Отже, може виникнути враження, що концесіонер здійснюватиме господарську діяльність на засадах, визначених

актами валютного та митного законодавства на день укладення концесійного договору. Втім напевно певні обмеження згодом будуть встановлені, оскільки зазначені сфери правового регулювання не передбачають рівності сторін (державного та приватного партнерів), про що зауважується у Законі України «Про державно-приватне партнерство».

Вважаємо, що неоднаковий підхід до змістовного визначення обсягу гарантій інвесторів у межах різних режимів здійснення господарської діяльності навряд чи є виправданим та таким, що сприятиме напрацюванню усталеної правозастосовної практики. У зв'язку з цим можна більш раціональним слід визнати підхід, за якого гарантії в повному обсязі поширюватимуться на ті галузі законодавства України, які передбачають превалювання принципу рівності сторін – держави чи територіальних громад та інвестора. В той час як гарантії для інвесторів щодо інших галузей національного законодавства мають застосовуватися лише у чітко визначених обсягах, за виключенням тих галузей законодавства, на які не можуть поширюватися гарантії.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що у проведеному дослідженні акцентовано увагу лише на деяких аспектах правового регулювання тих сфер суспільних відносин, які зумовлюють соціально-економічні передумови формування нової якості життя людини на засадах сталого розвитку. Представлені у дослідженні висновки можуть скласти підґрунтя для подальших досліджень проблематики правового забезпечення становлення нової якості життя людини.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ДЕРЖАВИ ЯК ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Останнім часом багато уваги приділяється питанню якості життя людини, як дієвому показнику соціально-економічної ситуації в країні. На сучасному етапі економічного розвитку України одним з пріоритетних напрямів державної політики є підвищення якості життя, що стає можливим в умовах економічного зростання. «Одним із комплексних показників соціально-економічного розвитку країни можна вважати якість життя населення, що поєднує оцінки як соціальної, так і економічної ситуації в країні. Якість життя населення є індикатором розвитку країни, її конкурентоспроможності на світових ринках, показує якісні зміни в суспільстві» [57, с. 1].

Науковці розглядають різні критерії оцінки якості життя та фактори, які впливають на якість життя. Зокрема, Д.У. Бікулова зазначає, що «об'єктивні та суб'єктивні критерії (показники) оцінки якості життя, об'єднані в єдину систему, збагачують один одного, з різних боків висвітлюють якість життя людини і дають дійсно цілісну її картину» [58, с. 230]. А.С. Мандрикін вказує, що «з точки зору окремої людини як об'єкта дослідження, можна класифікувати фактори впливу на якість життя населення наступним чином: ті, що мають прямий вплив на якість життя (якість трудового життя, умови життя, навколишнє середовище, задоволеність життям), та ті, що мають непрямий вплив на якість життя (демографічна ситуація, фінансове забезпечення, правове забезпечення, охорона здоров'я, освіта, соціальне середовище)» [57, с. 4]. Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. наполягають на тому, що найважливішу роль у формуванні високих стандартів якості життя населення відіграє економічне середовище. Забезпечити високу якість життя без

стабільного економічного розвитку, збалансованості видатків та доходів державного бюджету неможливо [1, с. 24].

Отже, науковці вірно зазначають, що неможливо забезпечити високу якість життя без стабільного економічного розвитку. Разом з цим доцільно враховувати, що економічне зростання залежить від рівня притоку інвестиційних коштів в економіку України. «Запорукою економічного росту в Україні є підвищення інвестиційної привабливості як кожного підприємства та організації, так і всієї вітчизняної підприємницької системи» [59, с. 303]. З одного боку, позитивна динаміка розвитку економіки сприяє збільшенню інвестиційної привабливості держави. З другого боку, чим більше проблем в економіці, тим нижче рівень інвестиційної привабливості країни, проте більше інвестицій потребує держава для вирішення існуючих проблем. «Значною мірою інвестиційна діяльність залежить від інвестиційної привабливості, оскільки ефективність інвестування визначається вигідним вкладенням інвестицій. Іноземних інвесторів стримує економічна і політична нестабільність» [60, с. 9].

Окремі проблеми, що стосуються інвестиційної привабливості держави та якості життя, досліджуються як науковцями, так і практиками. Так, питання, що стосуються якості життя населення, знайшли відображення в роботах таких вчених як: В.С. Бакіров, Д.У. Бікулова, В.М. Геєць, О.М. Гладун, М.О. Кизим, Е.М. Лібанова, Л.С. Лісогор, В.О. Мандибура, А.С. Мандрикiна, О.Ф. Новікова, В.С. Пономаренко та інших. Проблемам інвестицій в «людський капітал» увагу приділяли Г. Беккер, Д. Белл, М. Кастельс, І. Росс, Т. Стюарт та ін. В деяких роботах фрагментарно розглядається взаємозв'язок інвестиційної, податкової політики та якості життя (наприклад, [61]). В той же час, дотепер в науковий літературі не знайшло належного висвітлення питання впливу інвестиційної привабливості держави на якість життя, що зумовлює потребу у проведенні поглибленого дослідження за цим напрямом.

Для більш повного відображення взаємозв'язку якості життя та інвестиційної привабливості держави доцільно розглянути основні складові інвестиційної привабливості держави та їх вплив на якість життя.

Основними складовими інвестиційної привабливості держави є інвестиційна та податкова політика, які закріплюються законодавством України, а також забезпечення доступної, прозорої та ефективної системи захисту прав інвесторів та стимули для інвесторів.

В Україні основи інвестиційної політики держави закріплено ГК України. Так, згідно зі ст. 10 ГК України, інвестиційна політика держави – це один із основних напрямів державної економічної політики, що спрямований на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ними.

Отже, інвестиційна політика є одним з напрямів економічної політики держави, що здійснюється державою шляхом встановлення умов, структури, масштабів інвестицій, визначення напрямів їх використання, джерел отримання, а також забезпечення ефективного і відповідального використання інвестицій.

Інвестиційна політика України знайшла відображення у ряді законодавчих актів, а саме в Законах України: «Про інвестиційну діяльність» [54], «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» [62], «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [46], «Про державно-приватне партнерство» [55] та інших.

Аналіз зазначених нормативно-правових актів свідчить, що державна інвестиційна політика України не забезпечує формування ефективних механізмів залучення інвестиційних ресурсів у розвиток національної економіки. Так, на даному етапі розвитку законодавець не має стратегії для

створення інвестиційної привабливості України, проте постійно ухвалює безсистемні норми права, які покликані вирішувати одномоментні проблеми. Здебільшого норми права, що регулюють інвестиційні відносини, характеризуються заплутаністю та розпорошеністю по різних нормативно-правовим актам. Як наслідок, інвестору дуже складно орієнтуватися в численних нормах українського законодавства. Норми права щодо спрямування інвестиційних коштів до пріоритетних галузей економіки мають декларативний характер та не створюють підґрунтя для вирішення цього завдання й як наслідок не дозволяють активізувати інвестиційні потоки в Україні. Законодавчі акти, які повинні забезпечити стимули для залучення інвестицій містять прогалини і суперечливі норми права, а тому не створюють привабливі умови для інвесторів. Норми права, які презентуються як спрямовані на спрощення процедури залучення інвесторів, є формальними та не справляють істотного впливу на процес залучення інвестицій. Потрібно зазначити, що інвестиційні кошти розподіляються між містами вкрай нерівномірно, в основному концентруючись у великих обласних і багатих природними ресурсами містах. Решта міст не мають можливості використовувати інвестиційний потенціал. Негативним моментом є той факт, що державна інвестиційна політика України своєчасно не відображає зміни у політичній сфері країни.

Крім інвестиційної політики держави, вагому роль у забезпеченні інвестиційної привабливості України відіграє податкова політика держави. «Як суб'єкт процесу інвестування держава регулює інвестиційний процес у таких основних формах: виділення пріоритетних об'єктів інвестування; податкове регулювання інвестиційної діяльності; здійснення відповідної амортизаційної і кредитної політики; експертиза інвестиційних проектів» [60, с. 14-15]. Відповідно до ст. 10 ГК України, податкова політика – це один із основних напрямів державної економічної політики, що спрямований на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності

суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів. У ст. 12 ГК України передбачено основні засоби регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, а саме: державне замовлення; ліцензування, квотування і патентування; сертифікація і стандартизація; застосування нормативів і лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій і субсидій.

Податкова політика багатогранна і є одним із напрямів економічної політики держави, що охоплює: розробку, на підставі економічних, правових та організаційних заходів, концепції розвитку податкової системи; визначення основних напрямів і принципів оподаткування, джерел отримання і напрямів ефективного використання податків; розробку системи дій держави в області оподаткування для досягнення конкретних соціально-економічних цілей розвитку суспільства. Податкова політика це важливий економічний інструмент держави для регулювання і стимулювання інвестиційної діяльності в сучасних умовах розвитку економіки України. Від того, наскільки правильно визначена податкова політика, залежить й інвестиційна привабливість держави.

Дослідження законодавства України, яке регулює питання оподаткування, дозволяє побачити як змінювалась податкова політика України залежно від економічної ситуації в державі. Отже, доцільно виокремити три періоди розвитку законодавства України щодо оподаткування, що дозволить побачити зміни податкової політики держави у різні часові періоди.

Перший період з 1991 р. по 01.01.2011 р. Початок цього періоду пов'язано з моментом набуття незалежності України, а закінчення з моментом набрання чинності ПК України. У цей період питання оподаткування регулювалися наступними Законами України: «Про систему оподаткування», «Про податок на додану вартість», «Про податок з доходів фізичних осіб», «Про оподаткування прибутку підприємств», «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», Декретом

Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори»¹ тощо. Водночас діяла величезна кількість підзаконних нормативно-правових актів. І це тільки невелика частина нормативно-правових актів, які встановлювали порядок оподаткування у цей період. Значний масив законів і підзаконних нормативно-правових актів, розрізненість та неузгодженість, дублювання, нестабільність норм права негативно відбилися на процесі здійснення господарської діяльності. Крім цього, відсутність дієвого механізму реалізації норм права, а також пріоритет фіскальних методів впливу на суб'єктів господарювання, закріплений податковим законодавством, що діяло до 2011 року, стали перешкодами для розвитку економіки.

Другий період з 01.01.2011 р. до 01.01.2017 р. Так, 01.01.2011 р. набув чинності ПК України, який ознаменував початок новітнього періоду в системі оподаткування суб'єктів господарювання. На сьогодні стало очевидно, що прийняття ПК України – це позитивний крок у вдосконаленні законодавства, в цілому, та господарського, зокрема, але ряд проблем, які існували до прийняття кодексу все ж не вирішені. З'явилися і деякі додаткові проблеми для суб'єктів господарювання, зумовлені окремими новелами ПК України. Серед позитивних моментів прийняття ПК України необхідно виділити кодифікацію податкового законодавства, що дозволило привести чинні нормативно-правові акти у єдину, упорядковану і внутрішньо узгоджену систему. «Прийняття Податкового кодексу стало новою сходинкою вдосконалення податкової системи України. Дана «податкова конституція» зібрала в собі всі правила сплати податків, контролю за сплатою податків і веденням податкової звітності та штрафні санкції за порушення податкового законодавства» [63, с. 449]. Кодифікація норм права, які регулюють питання оподаткування в Україні, дозволила скасувати величезний масив законів і підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють оподаткування і здебільшого суперечать один одному.

Третій період з 01.01.2017 р. по теперішній час. Початок цього періоду пов'язаний з прийняттям 21.12.2016 р. Закону України «Про внесення змін до

¹ Перелічені нормативно-правові акти, що регулювали питання оподаткування, втратили чинність з 01.01.2011 р. у зв'язку з набранням чинності Податковим кодексом України.

Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату», який набув чинності 01.01.2017 р. та яким передбачалися значні зміни у ПК України.

Одним з основних завдань прийняття ПК України була необхідність забезпечення стабільності податкового законодавства. Саме стабільність норм права про оподаткування дає можливість суб'єктам господарювання та фізичним особам, які не є підприємцями спрогнозувати свої доходи і витрати на найближче майбутнє. Стабільність податкового законодавства є одним з основних вимог при виборі інвесторами країни для вкладення інвестицій. Законодавець повинен гарантувати стабільність податкової політики. Різке зниження інвестиційної активності в Україні безпосередньо пов'язане з нестабільністю українського законодавства про оподаткування, відсутністю реальних, а не декларативних норм права про гарантії стабільності в сфері оподаткування з боку держави. ПК України встановлює, що основним принципом податкового законодавства України є принцип стабільності (пп. 4.1.9 п. 4.1 ст. 4 ПК України), який має на увазі, що «зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше, ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки і збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року».

Водночас, стабільність податкової системи не означає, що податки, пільги, санкції можуть бути встановлені раз і назавжди. Податкова система повинна відображати характер суспільного устрою, стан економіки країни. У міру зміни економічних умов податкова система вступає в протиріччя з об'єктивними умовами розвитку економіки держави. Отже, виникає об'єктивна необхідність усунення застарілих норм права. Проте процес усунення застарілих норм права про оподаткування повинен здійснюватися з урахуванням сучасних умов економічного розвитку України та дотримання принципу стабільності.

Таким чином, до прийняття ПК України законодавство України про оподаткування не передбачало норм права щодо стабільності законодавства. ПК України закріплює норму права про стабільність податкового

законодавства, проте це положення законодавства не виконується на практиці, що негативно відображається на якості життя населення, яке є безпосередньо платником податків.

Ще одним важливим принципом, який передбачено ПК України та на якому ґрунтується податкове законодавство є принцип соціальної справедливості, тобто установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків (пп. 4.1.6. п. 4.1 ст. 4 ПК України).

Поняття «справедливість» можна аналізувати під кутом зору різних суспільних наук, зокрема філології, філософії, права тощо.

Особливе місце поняття «справедливість» посідає у сфері права, адже ще римські юристи були непохитними в тому, що право – це мистецтво добра і справедливості. «Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Елементи права, зокрема розмірність, рівність, мораль, об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [64].

Принцип соціальної справедливості повинен мати законодавче закріплення. Це узгоджується з положеннями п. 1 ч. 2 ст. 92 Конституції України [65], де зазначено, що система оподаткування, податки і збори встановлюються виключно законами України. Крім того, зміст конституційних положень про те, що людина визнається в Україні найвищою соціальною цінністю, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції України), зумовлює забезпечення платникам податків, зборів законодавчо гарантованих соціальних гарантій. Отже, зміст наведених положень Конституції України свідчить про об'єктивну необхідність закріплення принципу соціальної справедливості в процесі правового регулювання податкових відносин.

Аналіз податкового законодавства України дає підстави стверджувати, що спочатку принцип соціальної справедливості в системі оподаткування був

закріплений Законом України «Про систему оподаткування» від 25 червня 1991 року (втратив чинність). Принцип соціальної справедливості, згідно з положеннями ст. 3 цього Закону, визначався як «забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподатковуваного мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи». Законодавець, розкриваючи зміст принципу соціальної справедливості оподаткування, акцентує увагу саме на економічно обґрунтованому неоподатковуваному мінімуму доходів громадян, чим забезпечує соціальні гарантії малозабезпечених верств населення. Така позиція відповідає конституційним вимогам про те, що «пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» (стаття 46 Конституції України).

Закон України «Про систему оподаткування» втратив чинність у результаті прийняття ПК України. Зауважимо, що у статті 4 ПК України також закріплено принцип соціальної справедливості податкового законодавства, проте цей принцип має дещо інше змістове наповнення: «...як установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків». Це визначення принципу соціальної справедливості не дозволяє чітко зрозуміти сутність цього терміну. З одного боку, це визначення передбачає диференційований підхід до оподаткування громадян, тобто громадяни з різним рівнем доходів мають оподатковуватися за різними податковими ставками. З іншого боку, диференційований підхід до оподаткування громадян чітко не передбачено у наведеній нормі права. Нечіткість зазначеної норми права демонструє декларативний підхід законодавця до питання впровадження принципу соціальної справедливості у процесі оподаткування. «Незважаючи на наявність в економічній системі держави правових передумов утвердження принципу справедливості, доводиться констатувати низький рівень його

реального впровадження. Симптоматичними стають випадки, коли задуми та їх подальша реалізація істотно відрізняються» [66, с. 75].

Принцип соціальної справедливості закріплено в конституціях і податкових законах багатьох країн, наприклад в ст. 31 Конституції Іспанії зазначається: «Кожен бере участь у фінансуванні суспільних витрат у відповідності зі своїми економічними можливостями за допомогою справедливої податкової системи, заснованої на принципах рівності і прогресивного оподаткування, яка ні в якому разі не повинна передбачати конфіскацію». У ст. 53 Конституції Італії підкреслено: «Всі зобов'язані брати участь в державних витратах згідно своєї платоспроможності». У ст. 58 Конституції Республіки Молдова зазначено: «Податкова система, передбачена законом, повинна забезпечувати справедливий розподіл податкового тягаря» [67].

Проведений аналіз дозволяє зазначити, що в умовах економічної нестабільності України та необхідності підвищення якості життя принцип соціальної справедливості має стати основою для створення балансу інтересів публічних (державних, громадських) та приватних (громадян). Тому для поступового підвищення якості життя громадянина потрібно: а) реально, а не декларативно запровадити принцип соціальної справедливості у процес оподаткування та передбачити диференційований підхід до оподаткування у залежності від платоспроможності платників податків; б) використовувати міжнародний досвід у сфері запровадження принципу соціальної справедливості, адаптуючи його до специфіки української економіки.

Наступною складовою інвестиційної привабливості держави є забезпечення доступної, прозорої та ефективної системи захисту прав інвесторів. Норми права, які встановлюють порядок захисту прав інвесторів, повинні передбачати доступні процедури, чітко визначені законодавцем, щоб, з одного боку, не допускати зловживання, а з іншого боку, забезпечити дієвий механізм захисту прав інвесторів. Законодавець повинен створити прозору судову систему, а також забезпечити своєчасне виконання рішень судових

органів. Питання створення незалежної, прозорої судової системи законодавець намагається вирішити десятиріччями. За період незалежності України було неодноразово змінено судову систему України. Зміни в цій сфері відбулися в 2016 році, а саме змін зазнала Конституція України [65] у частині регулювання питань здійснення правосуддя, а також Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [68], який змінив порядок судоустрою в Україні. Доцільно відмітити, що ці зміни мали фрагментарний характер. Проте кардинально процесуальне законодавство України зазнало змін у 2017 році. Так, 03.03.2017 р. Верховною Радою України був ухвалений Закон України № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [68], який набрав чинності 15.12.2017 р., тобто з моменту початку роботи нового Верховного Суду. Зазначеним законом було закріплено нові редакції Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Кримінального кодексу України, які повністю змінили процедуру судового захисту. Проте залишилося ряд невирішених проблем, що не дає можливості забезпечити доступну, прозору та ефективну системи захисту прав громадян.

Стимули для інвесторів це теж невід'ємний елемент інвестиційної привабливості держави. Цей елемент передбачає податкові, митні, фінансові та адміністративні стимули для інвесторів. Не є секретом, що не менш значущим для інвесторів, при виборі країни для вкладення інвестицій, є можливість скористатися податковими та іншими стимулами, які передбачено законодавством приймаючої країни. «Політика стимулювання інвестицій повинна бути здатна надати інвесторам середу, в якій вони можуть виконувати свою діяльність з прибутком і не вдаючись до непотрібного ризику» [69, с. 22]. Стимули, які передбачено законодавством приймаючої країни, особливо, податкові, фінансові, дозволяють інвестору адаптуватися до нових умов господарювання та мінімізувати витрати. Застосування стимулів у процесі

інвестування є одним з дієвих інструментів підвищення інвестиційної привабливості України. Підтримка окремих регіонів або галузей економіки за допомогою податкових та інших стимулів є запорукою збільшення інвестиційних надходжень та розвитку економіки. Законодавчо закріплені податкові та інші стимули повинні враховувати економічну ситуацію, необхідність розвитку тих чи інших галузей економіки України, стимулювати залучення інвестиційних коштів до найважливіших напрямів економіки. Для забезпечення ефективного механізму стимулювання інвестиційної діяльності доцільно забезпечити баланс інтересів держави та інвесторів, визначити напрями застосування податкових та інших стимулів, порядок їх встановлення, змін та скасування.

Доцільно зазначати, що запропонований перелік елементів інвестиційної привабливості України не є вичерпним. Проте виокремлені елементи є визначальними для інвесторів у процесі вибору країни для вкладення інвестицій. Безумовно політична ситуація також має вплив на інвестиційну привабливість держави, політичні процеси без сумніву визначають поведінку інвесторів. Разом з цим політична ситуація має опосередковану роль для інвесторів та відображається у всіх вищезгаданих елементах інвестиційної привабливості України. В залежності від політичної ситуації змінюється інвестиційна, податкова політики держави, тому не має сенсу розглядати її незалежно від інвестиційної та податкової політики України.

Для вирішення проблеми залучення інвестицій в економіку України необхідна системна, динамічна інвестиційна та податкова політики держави, які представляють собою комплекс заходів спрямованих на створення інвестиційної привабливості України з метою забезпечення сталого розвитку.

Послідовне реформування інвестиційної та податкової політики України повинно забезпечити інвестиційну привабливість України, що можливо шляхом розумного поєднання публічних і приватних інтересів. Дисбаланс приватних і публічних інтересів веде до негативних суспільних процесів, що свідчить про важливість встановлення оптимального їх сполучення. Гармонійно розвиненим

може вважатись лише те суспільство, де розумно поєднується публічний і приватний інтерес, тому «найбільш поширеним типом правового регулювання в даний час є системи, що поєднують публічно і приватно-правове регулювання в різних пропорціях» [70, с. 43].

Ігнорування публічного або приватного інтересів веде до негативних наслідків і, у підсумку, до кардинальних змін у суспільному житті. З одного боку, прагнення відмовитись від контролю держави та розрахунок виключно на саморегульовану економіку призвели до зменшення уваги до суспільних інтересів і гіпертрофії інтересів приватних. Сумним підсумком сподівання на стихійну ринкову саморегуляцію в різних сферах економіки став розрив господарських зв'язків, які існували багато років, катастрофічне зменшення обсягів виробництва, високий рівень безробіття. З іншого боку, посилення адміністративних методів впливу призвело до збільшення тіньового сектора економіки і до зменшення, в зв'язку з цим, бюджетних надходжень. І в тому, і в іншому випадку наслідки однакові, а саме: падіння життєвого рівня населення і зростання соціальної напруженості в суспільстві.

Таким чином, стає очевидним взаємозв'язок між рівнем інвестиційної привабливості країни та якістю життя. Зокрема, чим вище рівень інвестиційної привабливості держави тим вище якість життя населення. «Здійснення інвестицій – дуже важливий процес у відтворенні людського капіталу, в якому він виступає або об'єктом, або суб'єктом, або результатом впливу. Таким чином, інвестиції лише створюють основу для виробництва людського капіталу в системі освіти, охорони здоров'я, підвищення кваліфікації, економічної мотивації, географічної мобільності і т.д. Їх зміст не просто вкладення коштів, а ще й реальна, усвідомлена і цілеспрямована діяльність інвестора. При цьому важливу роль у створенні людського капіталу відіграють витрати праці і зусиль з саморозвитку та самовдосконалення. Зроблені витрати неминуче включаються в суспільні витрати у всьому відтворювальному процесі» [71, с. 202].

Підводячи підсумок, доцільно зазначити, що вирішення проблем, що є перепорою для підвищення інвестиційної привабливості України, дозволить підвищити якість життя населення. Саме за допомогою законодавчого визначення стратегічних напрямів можливо створити умови для підвищення інвестиційної привабливості України. Проте необхідно враховувати, що важливим для держави є залучення саме інвестиційних коштів, а не кредитних ресурсів, які необхідно повертати, а тому такі ресурси не дозволяють здійснювати ефективне вирішення економічних проблем та забезпечити новий рівень якості життя населення.

РОЗДІЛ 3

ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Одним із найбільш важливих завдань кожної країни на сьогодні виступає створення умов, які б підтримували адекватний рівень економічного зростання, що дозволяв би громадянам досягнути задовільного рівня життя. Багато досліджень стосуються саме конкурентоспроможності, серед яких відомою виступає робота, яка проводиться Всесвітнім економічним форумом (далі – ВЕФ) – Глобальний рейтинг конкурентоспроможності. ВЕФ використовує систему оцінки конкурентоспроможності, що базується на 12 контрольних показниках, серед яких значне місце займає «Інноваційна екосистема», який є найважливішим показником серед всіх дванадцяти для досягнення вищого рівня життя [72]. Як зазначено у аналітичній доповіді «Вимірювання якості життя в Україні» підвищення якості життя людей у поєднанні зі створенням належних умов для реалізації інноваційної моделі економічного зростання, досягнення і перетворення високих стандартів якості життя у потужний чинник глобальної конкурентоспроможності України є стратегічним управлінським завданням [1, с. 8]. Усвідомлення ролі держави у розвитку інновацій виступає важливим питанням, особливо у часи кризи, коли державні ресурси є обмеженими. Саме публічні закупівлі можуть виступати засобом для досягнення цілей з розвитку інновацій, що у більшій мірі обумовлено їх щорічними обсягами, які у ЄС складають 14% ВВП [73]. У країнах Організації економічного співробітництва та розвитку у середньому загальний обсяг публічних закупівель досягає близько 20% ВВП [74] і 15% у країнах, які не є членами даної організації. В Україні вони також є значними – майже 13% ВВП [75]. Зважаючи на такі обсяги, закупівлі можуть сприяти трансформаційним змінам на ринку. Публічні закупівлі, що за своєю сутністю виступають механізмом забезпечення придбання державою для виконання

своїх функцій товарів, робіт та послуг на найкращих умовах, які, як правило, полягають у закупівлі товарів найвищої якості за найменшу ціну, можуть виступати і потужним засобом стимулювання розвитку інновацій. Це, у свою чергу, передбачає новий підхід до публічних закупівель, більш стратегічний, що розглядає їх не лише як механізм забезпечення економії використання державних коштів, але і як засіб реалізації додаткових цілей.

Не зважаючи на те, що у вітчизняній науковій літературі [76; 77, с. 69-75; 78, с. 19-26] наголошується на важливій ролі публічних закупівель у інноваційній діяльності, в Україні публічні закупівлі в якості потужного засобу стимулювання інноваційного розвитку економіки не використовуються. Закон України «Про публічні закупівлі» визнає у якості пріоритетного підхід до закупівель як до механізму забезпечення економії державних коштів. У цьому контексті вбачається за доцільне проаналізувати досвід зарубіжних країн у застосуванні публічних закупівель в якості засобу стимулювання розвитку інновацій, зокрема країн-членів Угоди Світової організації торгівлі (далі – СОТ) про державні закупівлі, учасницею якої Україна стала у 2016 р., та розробити пропозиції зі створення передумов для здійснення публічних закупівель інновацій в Україні з метою підвищення якості життя.

Перед викладенням результатів дослідження слід вказати на деякі спірні питання щодо визначення поняття публічних закупівель інновацій та конкретизувати понятійний апарат, який було покладено в основу даного дослідження. Так, деякі автори вживають поняття публічні закупівлі саме для інновацій, що передбачає закупівлю товару або системи, яких ще не існує, але які потенційно можуть бути розроблені у відповідний строк завдяки додатковій, зокрема науковій, або новій інноваційній роботі учасників закупівлі [79, с. 370]. Тобто у даному випадку автори акцентують увагу саме на закупівлі ще не існуючого продукту або його істотному покращенні і залученні до закупівельного процесу додаткових робіт, зокрема науково-дослідних. Однак, як буде встановлено у дослідженні, публічні закупівлі для інновацій можуть виступати рушійною силою і для виходу на ринок вже створених інноваційних

продуктів, коли держава виступає першим покупцем такої продукції шляхом поглинання ризиків, які існують для соціальних та екологічних товарів (де переважають значні фінансові ризики). І саме в основу даної роботи було покладено розмежування понять публічних закупівель інновацій, яке полягає у проведенні різниці між «дружніми» до інновацій закупівлями та стратегічними закупівлями інновацій [80, с. 9]. У «дружніх» до інновацій закупівлях створення інновацій є можливим, навіть, якщо оголошено закупівлю, у якій інновації не очікуються. Така ситуація може проявитись, наприклад, коли замовник застосував функціональні технічні специфікації замість чітко прописаних технічних специфікацій для того, щоб учасники могли запропонувати нові для замовника рішення. У стратегічних закупівлях інновації виступають єдиною метою закупівлі. Такі закупівлі передбачають, що замовник встановлює вимогу щодо закупівлі вже існуючої інновації з метою прискорення її входження на ринок та розповсюдження. А також такі закупівлі можуть мати за мету цілеспрямоване стимулювання розробки та представлення інновації на ринок шляхом формулювання нових вимогливих потреб. У даному дослідженні будуть розглянуті саме стратегічні публічні закупівлі, які мають за мету, у першу чергу, стимулювання розробки інновацій, а також їх просування на ринок.

Слід почати з того, що у національній матриці індикаторів якості життя населення в Україні виділяють три блоки (стан, поточна ситуація, суб'єктивна оцінка), що оцінюються у межах чотирьох середовищ, а саме: природне, соціальне, економічне та суспільно-політичне, які мають свої субсередовища. Наприклад, економічне середовище має такі субсередовища, як економіка та зайнятість, а природне – екологію [1, с. 26]. Саме публічні закупівлі для розвитку інновацій можуть впливати на вказані середовища, особливо на природне та соціальне. Наприклад, стимулювання інноваційних розробок, спрямованих на впровадження ресурсозберігаючих технологій та модернізацію техніко-технологічних процесів визнаються у якості пріоритетних напрямів у

реалізації екологічної політики в системі забезпечення сталого розвитку України [2, с. 108].

Інновації не обмежені лише технічним процесом. П. 47 Преамбули Директиви ЄС 2014/24 про публічні закупівлі, який присвячений ролі закупівель у розвитку інновацій, починається зі слів «дослідження та інновації, включаючи *екологічні та соціальні інновації...*» (авторське виділення). Наприклад, енергоефективна система освітлення для будівель, які належать державному замовнику, є і технічною, і екологічною («зеленою») інновацією. План з просування по службі жінок у компанії виступає соціальною інновацією. У обох випадках розроблено щось нове для досягнення кращого результату. Якщо державний замовник замовляє такі розробки, він використовує публічні закупівлі в якості засобу для розвитку інновацій, і у той же час для досягнення цілей соціальної та екологічної політик. Таким чином, у зазначених випадках можливо і важливо розглядати соціальну та екологічну політики, а також розвиток інновацій разом. Деякі автори наголошують на тому, що розвиток інновацій, включаючи соціальні та екологічні інновації, виступає другим поколінням політичної інструменталізації публічних закупівель [81, с. 279]. До першого покоління відносять «горизонтальні» цілі у публічних закупівлях, які не мають суто економічної природи, однак вирішують певні екологічні та соціальні питання, що охоплюється поняттями «зелених» та соціально відповідальних закупівель [81, с. 277]. У цьому контексті важливо провести додаткове розмежування, для того щоб підкреслити роль публічних закупівель саме для розвитку інновацій. У стратегічних закупівлях першого покоління учасники повинні були забезпечити відповідність своїх пропозицій та кваліфікації соціальним та екологічним стандартам і вимогам, визначеним законодавством або самим замовником. Прикладом виступають вимоги щодо дотримання існуючих екологічних стандартів або положень відповідних конвенцій Міжнародної організації праці. На відміну від таких вимог обов'язок розробити, наприклад, план з підтримки жінок, біженців або інших вразливих груп населення є ілюстрацією іншого підходу. В той же час вимога розробити

енергоефективну систему кондиціонування повітря в приміщеннях будівель, які належать державним замовникам, є також новим підходом, ніж просто забезпечення відповідності існуючим екологічним або соціальним стандартам. Спільна риса таких прикладів полягає у намірах створити щось нове [81, с. 279]. Таким чином, слід зазначити, що не все, що має відношення до інновацій, може охоплюватися «зеленими» та соціально відповідальними закупівлями, але з іншого боку, «зелені» та соціально відповідальні закупівлі самі по собі не розвивають інновації. Співпадіння відбувається під час розвитку «зелених» або соціальних інновацій за допомогою публічних закупівель. Публічні закупівлі для інновацій у широкому сенсі формують нову категорію використання публічних закупівель в якості засобу досягнення певних цілей за певними напрямками державної політики зі своїми особливими перевагами.

Серед яскравих прикладів вирішення екологічних питань за допомогою публічних закупівель для розвитку інновацій виступають закупівлі у Австрії підприємством, що випускає монети. Так, існувала проблема, що вода, задіяна під час виробництва монет, внаслідок забруднення не підлягала повторному використанню. Завдяки публічній закупівлі було розроблено нове рішення, яке полягало у спеціальних технологіях, які дозволяли випарювати воду, залишаючи забруднюючі частинки окремо. Така нова система дозволила скоротити потреби у свіжій воді на 97%, оскільки випарювана вода знову використовується у процесі виробництва. Відходи, що залишились, легко збирати та дешевше утилізувати. Одна з машин, яка була запропонована учасником-переможцем, може переробляти до двох мільйонів літрів води на рік. Це означає, що щорічно на кожній такій машині можна економити до 1940000 літрів води. Наразі таке обладнання може використовуватись у багатьох галузях промисловості [82].

Окресливши сутність та роль публічних закупівель для інновацій у забезпеченні нової якості життя та враховуючи той факт, що в Україні публічні закупівлі не використовуються стратегічно для розвитку інновацій, слід зробити огляд досвіду зарубіжних країн у зазначеній сфері відносин. Серед

учасників Угоди СОТ про державні закупівлі активну політику з використання публічних закупівель для стимулювання інновацій проводить Європейський Союз (далі – ЄС). У 2010 р. у ЄС було схвалено стратегію «Європа-2020», яка серед рушійних чинників економічного розвитку виділяє розвиток економіки на основі інновацій. У цьому процесі у ЄС ключова роль відводиться публічним закупівлям, за допомогою яких країни-члени ЄС стимулюють попит на високотехнологічну продукцію. З прийняттям у 2014 р. нових Директив про закупівлі ЄС зробив правове поле більш сприятливим для закупівлі інновацій. П. 47 Преамбули Директиви про публічні закупівлі 2014/24/ЄС зазначає, що наукові дослідження та інновації, у тому числі екологічні та соціальні інновації, є одними з основних чинників зростання у майбутньому. Державні замовники повинні обирати найкращий стратегічний підхід у застосуванні публічних закупівель для стимулювання інновацій.

Більшість країн-членів ЄС мають національні стратегічні плани з розвитку та здійснення публічних закупівель для інновацій. Наприклад, у 2012 р. Республіка Австрія затвердила «Австрійський план дій з розвитку публічних закупівель для інновацій», згідно з яким Австрія має за мету створити передумови для формування сучасної політики у сфері досліджень, технологій та інновацій шляхом використання саме публічних закупівель [83]. У Стратегії «Динамічна Польща 2020» наголошено на важливій ролі публічних закупівель для розвитку інновацій [84, с. 90]. У 2010 р. Фінляндська Республіка затвердила план дій щодо інновацій [85], який став основою для стратегічного використання публічних закупівель. Після цього публічні закупівлі для інновацій було включено у декілька програмних документів (переважно у сфері охорони здоров'я, інформаційних технологій та енергетики). Публічні закупівлі виступають частиною інноваційної стратегії Німеччини і розглядаються в якості потужного засобу стимулювання розвитку інновацій [86]. Важлива роль публічних закупівель для інновацій відводиться у Національній стратегії публічних закупівель Королівства Швеція [87].

Деякі країни-члени ЄС встановлюють конкретні обсяги закупівель інновацій, що мають бути досягнуті. У плані дій Фландрії щодо закупівель для інновацій 2016-2019 рр. було встановлено мету – 3% таких закупівель у загальному обсязі публічних закупівель Фламандського регіону Королівства Бельгії [88]. У Нідерландах було закріплено ціль – 2,5% [89, с. 133; 90, с. 40]. Інноваційна стратегія Королівства Іспанія, яка була прийнята у 2010 р., передбачає спеціальну підтримку публічних закупівель для інновацій у конкретних сферах (охорона здоров'я, енергетика, оборона тощо). У 2011 р. було прийнято правила про публічні закупівлі для інновацій, які доповнювали вказану Стратегію і зобов'язували міністерства визначати у своїх бюджетах частину коштів, які планується спрямувати на закупівлі для інновацій [89, с. 150].

Нормативно-правові акти у сфері публічних закупівель країн-членів ЄС мають спеціальні положення про здійснення закупівель для інновацій. Наприклад, Закони про публічні закупівлі Королівства Данія [91], Республіки Польща [92], Естонської Республіки [93], Фінляндської Республіки [94], Італійської Республіки [95], крім спеціальних процедур для проведення закупівель інновацій, закріплюють визначення поняття «інновації».

ЄС пропонує різні інструменти для стимулювання інновацій у межах публічних закупівель, які враховують особливості їх здійснення залежно від стадії розробки товару:

1) на ринку взагалі відсутні рішення або товари та послуги, які б задовольняли потреби замовника. У даному випадку замовник може використати перед-комерційні закупівлі (Pre-commercial procurement) або процедуру інноваційного партнерства. У перед-комерційних закупівлях державні замовники закупають науково-дослідні роботи у декількох учасників паралельно, порівнюючи альтернативні рішення шляхом проходження декількох етапів (проведення досліджень, розробка прототипу, тестування або випробування з поступовим зменшенням учасників, які здійснюють науково-дослідні роботи після кожного етапу). У ЄС процес

здійснення таких закупівель не охоплюється дією Директив ЄС у сфері закупівель і не включає етап масштабної комерціалізації. Дана закупівля передбачає розподіл ризиків та переваг між замовником та учасником (замовник не залишає тільки за собою права на результати науково-дослідної роботи) і конкурентний відбір для попередження випадків надання державної допомоги. У даному випадку можна вести мову про публічні закупівлі, які *ведуть* до інновацій (авторське виділення).

2) на ринку вже наявні нові рішення у незначній кількості або вони майже на ринку, тобто відсутнє їх широке використання. У даному випадку можна застосувати публічні закупівлі інноваційних рішень (Public procurement of innovative solutions). Науково-дослідні роботи вже не задіяно (вони або вже виконані, або немає необхідності у їх проведенні для вирішення наявної проблеми). Державні замовники виступають першим покупцем критичної маси інноваційної продукції, яка тільки поступає на ринок (коли ще не є широко доступною на ринку на комерційній основі). На першому етапі вони оголошують про свою потребу у інноваціях та намір здійснити закупівлю. З метою переконання, що дійсно існують рішення, які зможуть задовольнити їхні потреби, замовники можуть провести певні процедури з метою оцінки відповідності рішень учасників, які виступили з потенційними пропозиціями. І останній етап полягає у здійсненні фактичної закупівлі відповідно до вимог Директив ЄС у сфері закупівель з використанням однієї із встановлених процедур. Закупівлі інноваційних рішень можуть бути взаємодоповнюючими перед-комерційним закупівлям, і дозволяють закупити у значних об'ємах розроблені у малих обсягах рішення або інноваційні товари. Втім, такі закупівлі можуть використовуватись і самостійно з метою виведення на ринок інноваційних рішень, які не є результатом досліджень [96].

3) товари є наявними на ринку для задоволення потреб замовника, втім можуть бути новими саме для замовника, але не для ринку. У цьому випадку проводяться традиційні закупівельні процедури згідно з правилами, встановленими законодавством про публічні закупівлі. Наприклад, Директиви

ЄС передбачають процедури, які сприяють закупівлі інновацій, а саме: конкурентна процедура з переговорами та конкурентний діалог, що мають за мету придбання товарів, робіт та послуг, які включають в себе елементи дизайну, інновацій, адаптації або інших елементів, що робить укладення договору про закупівлю без проведення попередніх переговорів неможливим.

Наразі в ЄС найбільш популярним засобом для стимулювання розвитку інновацій, яких ще немає на ринку, виступають перед-комерційні закупівлі. Згідно із визначенням Європейської комісії це закупівлі досліджень та розробки нових інноваційних рішень, перед тим, як вони стають комерційно доступними. Такі закупівлі виступають спеціальним засобом закупівлі наукових (науково-технічних) робіт [97]. Це підготовчий етап, який дозволяє оцінити та зменшити технологічні ризики альтернативних рішень перед здійсненням закупівель у масштабних обсягах на комерційній основі. Оскільки такі закупівлі не охоплюються детальними правилами Директив ЄС у сфері закупівель, країни-члени ЄС можуть самостійно встановлювати особливості їх реалізації. Втім, з метою закупівлі наукових (науково-дослідних) робіт на ринкових умовах та уникнення випадків надання державної допомоги, організація та здійснення таких закупівель має відповідати основоположним принципам Договорів ЄС щодо недискримінації, прозорості та правил конкуренції. Крім того, Європейська комісія розробила керівництво щодо реалізації перед-комерційних закупівель [98], серед яких передбачено вимоги щодо забезпечення конкурентного відбору учасників. Королівство Нідерландів та Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії реалізують спеціальні програми публічних закупівель, які здійснюються за правилами перед-комерційних закупівель.

У Нідерландах створена та працює програма публічних закупівель Small Business Innovation Research (SBIR), яка спрямована на стимулювання інновацій серед державних замовників. У реалізації даної програми та організації таких закупівель замовникам допомагає спеціальна агенція (the Netherlands Enterprise Agency) (далі – агенція), яка є частиною Міністерства економічних справ,

сільського господарства та інновацій Нідерландів. Механізм роботи програми є наступним: 1) замовник визначається з проблемою, яка потребує нового інноваційного рішення та розраховує бюджет для її вирішення; 2) агенція разом із замовником ініціює закупівлю у межах програми та розпочинає конкурентну процедуру. Така процедура передбачає у вимогах лише бажаний результат замість специфікацій. Зацікавлені учасники направляють свої пропозиції, які обробляються агенцією у встановлені строки; 3) незалежний комітет з оцінки пропозицій, який формується для кожної закупівлі SBIR, розглядає пропозиції за встановленими критеріями. Комітет оцінює всі проєкти та надає рекомендації для замовника; 4) замовник вирішує, з якими із учасників, що отримали найвищу оцінку, укласти договір на проведення техніко-економічного обґрунтування. Ці учасники мають продемонструвати доцільність та реальність виконання робіт (учасникам надається 6 місяців для виконання робіт з максимальною сумою 50 тис. євро); 5) на даному етапі всі учасники з проєктами, які визнані доцільними на попередньому етапі, продовжують конкурувати між собою. Комітет на основі встановлених критеріїв знову надає рекомендації замовнику; 6) замовник вибирає учасників, які розпочнуть процес досліджень та розробок (встановлюється строк для цього 2 роки з максимальною сумою фінансування 450 тис. євро на проєкт). Кінцевим результатом має бути протестований прототип, демонстрація та пілотний проєкт продукту або послуги; 7) на останньому етапі учасники починають підготовку своєї продукції для виходу на ринок. Втім, цей етап вже не має державного фінансування. Він лише надає державі можливість зайняти позицію першого покупця, орієнтованого на інновації [99]. Дана програма відкрита та є доступною тільки для суб'єктів господарювання, які засновані в межах ЄС [100]. Програма розрахована не лише для малих та середніх суб'єктів господарювання, втім, приблизно 90% проєктів виконувались саме ними. Такі програми розглядаються інструментом публічних закупівель, а не грантових програм, адже укладається саме договір, а не надається грант. Їх унікальність полягає у тому, що суб'єкти господарювання отримують фінансування на

проведення досліджень та розробки прототипу, при цьому права інтелектуальної власності залишаються за ними.

У Великобританії також створено спеціальну програму Small Business Research Initiative (SBRI), яка є майже аналогічною вищезазначеній програмі закупівель Нідерландів. У межах програми Великобританії на проведення досліджень учасникам може надаватись фінансування від 50 до 100 тис. фунтів зі строком виконання досліджень максимум 6 місяців. А на розробку прототипів та їх випробування може бути виділено від 250 тис. до 1 *млн* фунтів зі строком виконання робіт максимум 2 роки [101]. Станом на 2017 р. 2900 договорів у межах даної програми вартістю більше ніж 430 *млн* євро були укладені з квітня 2009 р. Вони створили нові можливості для багатьох суб'єктів господарювання та допомогли більш ніж 80 державним замовникам [102].

Особливості таких програм у ЄС полягають у тому, що вони здійснюються за правилами перед-комерційних публічних закупівель, як вони визначені у ЄС, і не охоплюються детальними правилами Директив ЄС про публічні закупівлі та Угодою СОТ про державні закупівлі, що дозволяє встановлювати обмеження щодо участі у таких закупівлях лише суб'єктами господарювання з ЄС. Тобто це надає можливості замовникам фінансувати науково-дослідні проєкти без застосування формальних правил із закупівель ЄС. При цьому, такі закупівлі обмежуються лише етапом здійснення наукових досліджень, розробки прототипу та тестових серій продукції. Втім, найбільш цінною нагородою для інноватора є отримання договору для подальшого використання його інновацій. У межах перед-комерційних закупівель навіть якщо досягнутий оптимальний результат, і замовник з учасником спільно розробляли рішення наявної проблеми, і воно відповідає очікуванням щодо ціни, все одно має бути розпочата нова тендерна процедура. І розроблене рішення не має ніяких гарантій для перемоги. У Директивах ЄС 2014 р. була зроблена спроба подолати цю перешкоду, і була представлена нова процедура, а саме: інноваційне партнерство. Перед-комерційні закупівлі фактично виступають першим етапом інноваційного партнерства. При цьому, є важлива умова та

обмеження, коли дана процедура може застосовуватись. Відповідно до п. 49 Преамбули Директиви ЄС 2014/24 про публічні закупівлі процедура інноваційного партнерства може застосовуватись лише у випадку, коли у замовника виникає потреба придбати інноваційну продукцію, послуги або роботи, які ще не існують на ринку, і таким чином вимагають проведення наукових досліджень та встановлення довготривалого партнерства для їх розробки. Тобто існує проблема, що не може бути вирішена за допомогою наявних на ринку товарів, робіт і послуг, а отже виникає потреба у розробці інноваційного продукту або послуги та його подальшого придбання [103, с. 9].

Наразі процедура інноваційного партнерства ще не отримала широкого використання серед країн-членів ЄС, адже багато з них тривалий час здійснювали адаптацію свого законодавства до нових вимог Директив ЄС у сфері публічних закупівель 2014 р. Наприклад, новий Закон про публічні закупівлі Австрії, яким введена процедура інноваційного партнерства, набрав чинності лише у серпні 2018 р. [104], у Естонії – у вересні 2017 р. [93]. Однак, проаналізувавши інформаційну базу про закупівлі країн ЄС Ted, станом на вересень 2019 р. вже розміщено 41 оголошення про закупівлю з використанням процедури інноваційного партнерства, що свідчить про перші кроки у його застосуванні. Серед цікавих предметів закупівлі виступає розробка інструменту, який здатний автоматично перекладати парламентські (Європейського парламенту) багатомовні дебати у режимі реального часу, що охоплює 24 офіційні мови ЄС. Інший приклад: місто Берген у Норвегії в оголошенні про закупівлю визначило потребу у більш ефективній експлуатації та обслуговуванні муніципальних будівель. Загальна мета закупівлі – оптимізувати експлуатацію та обслуговування, у той же час зменшити щорічні витрати і покращити якість експлуатації та обслуговування муніципальних будівель (1 тис. будівель) шляхом розробки нових інноваційних систем.

Важливо зазначити, що у проєкті нових Директив ЄС у сфері публічних закупівель було передбачено саме право країн-членів ЄС щодо запровадження такої процедури у національних системах публічних закупівель. Згідно з

фінальним текстом Директив транспозиція даної процедури у законодавство країн-членів ЄС є обов'язковою, і Директиви не дозволяють вносити зміни до правил проведення цієї процедури [103]. Так, згідно зі ст. 26 Директиви ЄС 2014/24 країни-члени ЄС мають забезпечити можливість замовників застосовувати інноваційне партнерство у порядку, як це врегульовано Директивою. Вже на сьогодні положення про інноваційне партнерство передбачено главою 4 закону про публічні закупівлі Естонської республіки, параграфу 39 закону Фінляндської республіки, розділом 73 закону Королівства Данія, розділом 6 закону Королівства Швеція, ст. 65 кодексу про закупівлі Італійської республіки, закону Республіки Польща . Директива ЄС 2014/25 щодо координації процедур укладення договорів у сфері водопостачання, енергетики, транспорту та поштових послуг також передбачає положення щодо здійснення процедури інноваційного партнерства для вказаних у назві Директиви сферах з деякими відмінностями у порівнянні з Директивою ЄС 2014/24.

Інноваційне партнерство має значну кількість переваг. Це спеціальна процедура, яка має дозволити створити довгострокове партнерство з метою розробки та наступного придбання інноваційного продукту, послуги або роботи на комерційній основі у великих обсягах. Дана процедура дозволяє не проводити окрему закупівельну процедуру для придбання вже готового інноваційного продукту. Так, після розміщення оголошення про закупівлю замовник отримує пропозиції від учасників на основі яких оцінює їх на відповідність кваліфікаційним критеріям, зокрема можливості проводити дослідження та розробку інноваційної продукції або послуг. І замовник після оцінки даної інформації запрошує лише обраних ним на основі встановлених критеріїв учасників для подання ними своїх перших пропозицій щодо проєктів та веде з ними переговори. Потім замовник укладає договір з одним або більше учасниками. Договір укладається на основі критерію кращого співвідношення ціни та якості (нецінових критеріїв). Інноваційне партнерство – це новий вид процедури, який має справу не лише з процедурою визначення учасників-

партнерів, але і самою структурою інноваційного партнерства, тобто позицією після укладення договору. Інноваційне партнерство має складатись із послідовних етапів, починаючи від проведення науково-дослідних робіт, закінчуючи, але не обов'язково, виробництвом та поставкою продукції. Оскільки інноваційне партнерство передбачає створення принципово нової продукції, якої ще немає на ринку, замовник зобов'язаний визначити проміжні задачі, які мають бути виконані учасником-партнером, і за які має бути передбачено оплату. За результатом виконання таких проміжних завдань замовник має право після кожного етапу припинити інноваційне партнерство, якщо мова йде про одного учасника-партнера, або у випадку такого партнерства з декількома учасниками, скоротити кількість партнерів шляхом розірвання індивідуальних договорів, однак лише за умови, що замовник визначив таку можливість та умови її реалізації у тендерній документації.

Одна з особливостей даної процедури полягає у тому, що у інноваційному партнерстві інновації виникають саме під час виконання договору, тобто вже після відбору учасників та укладення з ними договору. У інших процедурах закупівель замовник, як правило, вже знає, який вид рішення він закуповує, тобто інновації зазвичай виникають до етапу договору, і на момент його укладання вже погоджено відповідні його характеристики. Як зазначає Європейська комісія, хоча назва даної процедури містить слово «партнерство», і до учасників може застосовуватись слово «партнер», вона все одно залишається саме процедурою закупівлі, яка має здійснюватися відповідно до вимог ЄС та СОТ, зокрема фундаментальних принципів Договорів ЄС та принципу недискримінації [98]. Важливо зазначити, що аналіз оголошень про проведення процедури інноваційного партнерства у базі ЄС Ted свідчить, що у критеріях оцінки пропозицій ціні надається найменша частка. Недолік даної процедури полягає у тому, що вона не підходить для замовників, які шукають нову продукцію або послуги у короткі строки, адже процедура передбачає декілька етапів та проміжних завдань, а також вкладення значних інвестицій у вигляді часу та грошових ресурсів.

В Україні згідно з «дорожньою картою» реформування системи публічних закупівель запровадження даної процедури планується на четвертому етапі адаптації законодавства до вимог ЄС (2020-2021 рр.). Як зазначено Проектом ЄС «Гармонізація системи державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС», процедура інноваційного партнерства спеціально розроблена для реалізації окремих програм і цілей ЄС, а тому може бути не надто актуальною для України. Таке припущення потребує перевірки, проте очевидним є факт, що дана процедура передбачає високий рівень розвитку відносин між державним та приватним секторами [105, с. 19]. Як зазначено у висновках Проекту, імплементація процедури інноваційного партнерства в короткостроковій перспективі може вимагати додаткових ресурсів для ознайомлення замовників із цією процедурою за допомогою інструкцій/навчальних заходів тощо. І було рекомендовано запровадити дану процедуру лише, якщо підтвердиться необхідність імплементації такої процедури [105, с. 108]. Втім, якщо проаналізувати наявні станом на листопад 2019 р. актуальні оголошення та інформацію про проведення процедури інноваційного партнерства на платформі ЄС Ted, де окремо зазначається інформація про відношення даної процедури до проекту та/або програми, яка фінансується ЄС, то із 33 закупівель лише 10 фінансуються у межах проекту або програми ЄС. Тобто замовники розпочали користування даною процедурою як додатковим засобом для розвитку та розробки інноваційної продукції для вирішення важливих соціальних проблем та задоволення своїх потреб без обов'язкової прив'язки до програм ЄС.

Вартий уваги досвід стимулювання інновацій за допомогою публічних закупівель такого члена Угоди СОТ про державні закупівлі, як Канади. У Канаді діють спеціально розроблені програми, які забезпечують специфічний зв'язок між закупівлями та інноваційною продукцією на пізніх етапах її тестування та пошуку першого покупця. Так, одну з таких програм веде Офіс малих та середніх підприємств (далі – МСП), який допомагає МСП брати участь у публічних закупівлях. Наприклад, програма Інноваційні рішення

Канади (Innovative Solutions Canada program) передбачає проходження трьох етапів: 1) якщо пропозиція учасника буде обрана, він отримує до 150 тис. дол. США фінансування для доведення концепції свого інноваційного рішення; 2) за умови успішної концепції учасник отримує до 1 млн дол. США на 2 роки для підтримки розробки прототипів; 3) на підставі успішної розробки прототипу на другому етапі федеральний департамент або інший державний замовник, який підтримував дослідження та розробки на ранніх етапах, може закупити нові технології. При цьому, для участі у даній програмі існують чіткі вимоги, зокрема свою пропозицію може подати лише мале підприємство, яке здійснює свою діяльність з метою отримання прибутку, засновано у Канаді; має 499 або менше штатних співробітників; проводить науково-дослідні роботи на території Канади; 50% або більше щорічної заробітної плати виплачує працівникам та підрядникам, які проводять більшість свого часу, працюючи саме у Канаді; 50% або більше штатних працівників якого мають Канаду в якості свого звичайного місця роботи; 50% або більше членів керівних органів мають свої основне місце проживання у Канаді. Позиція Канади також полягає у тому, щоб дозволяти учасникам зберігати права інтелектуальної власності [106]. Тобто у Канаді створюються умови для розробки інновацій та їх комерціалізації шляхом здійснення закупівлі урядом країни в якості першого покупця, що є дуже важливим, адже досить часто у суб'єктів господарювання, які бажають розробляти інноваційну продукцію, виникає проблема, яка полягає у вартості інвестицій у розвиток інноваційних продуктів або послуг без будь-якої імовірності того, що вони можуть бути прийняті до остаточного виробництва або поставки. При цьому, така підтримка та обмеження участі у таких програмах лише малими підприємствами з вітчизняною складовою дозволена через закріплення Канадою виключення щодо дії Угоди СОТ про державні закупівлі, а саме: її дія не розповсюджується на підтримку малого бізнесу.

Цікавий досвід у розвитку інновацій існує у Республіці Південна Корея, яка активно використовує закупівлі як засіб державного регулювання для стимулювання розвитку інновацій та підтримки малих і середніх суб'єктів

господарювання. Стратегічне використання публічних закупівель для інновацій у Республіці Південна Корея передбачає наступне виділення окремої групи товарів (Система товарів відмінної якості - Excellent Quality Products System). Така система створена для допомоги МСП, а також венчурним підприємствам, які мають труднощі у постачанні своєї продукції державі. Після того як товар буде визначено у якості товару відмінної якості, спеціальний орган (Public Procurement Service) укладає із суб'єктом господарювання-виробником договір, що включає його реєстрацію як товар, що постачається державі. Після цього даний орган проводить інтенсивну рекламу та відкриває шлях до постачання товару різним державним установам. Оцінка таких товарів та включення за її результати до системи проходить чотири рази на рік і включає два етапи. На першому відповідний комітет, до складу якого входять професори університету, патентні повірені, експерти, відомі діячі у сфері промисловості, проводить оцінку технологічних та якісних характеристик товару. Тільки товари, які отримали бали вище мінімального рівня, підлягають розгляду на другому етапі експертизи. У разі успішного проходження всієї процедури виробнику видається сертифікат продукту відмінної якості, строк дії якого три роки. Державним замовникам дозволяється закуповувати такі товари шляхом прямого укладання контракту без проведення процедур. Позитивна характеристика даної Системи полягає також у тому, що у разі конкурентної закупівельної процедури товарам відмінної якості буде надана перевага не залежно від минулого досвіду [107]. Важливо відмітити, що під час оцінки товарів для включення у систему перевага також надається науково-дослідним проектам, які профінансовані державою, з метою створення попиту на таку продукцію. Крім того, спеціальний орган (Public Procurement Service) допомагає у просуванні таких товарів через рекламу та електронний портал централізованої системи закупівель. Станом на липень 2018 р. 1187 товарів включено до такого переліку. Тобто проводиться таким чином підтримка малих і середніх суб'єктів господарювання з інноваційними продуктами, яка створює стимули розробляти нову високотехнологічну продукцію та нові ринки для

публічних закупівель. При цьому, є дослідження даного питання, які свідчать про певні недоліки даної Системи. Зокрема, деякі автори у своїх результатах досліджень 2014 р. зазначають, що у період 1996-2010 рр. переважна кількість продукції, яку включено до Системи, була у сфері будівництва та офісного обладнання. І лише 5,5% всіх закупівель припадали на науку, технології та медицину. Автори приходять до висновку, що дана система була створена для замовників з метою прямого та швидкого задоволення їхніх потреб. При цьому, вона не зосереджена на складних технологіях, які можуть сприяти зростанню інновацій та МСП, і більшість товарів, які закуповуються, відповідають вже існуючим вимогам замовників [108, с. 95]. Інші дослідження вже 2017 р. зазначають, що у цілому дана система визнана успішною закупівельною політикою, яка повністю замінила парадигму публічних закупівель з її акцентом на вартості товарів у напрямку акценту саме на якості товару та стимулювання розвитку нових технологічних продуктів і галузей [109]. І що наразі більше шансів для того, щоб бути включеним до Системи має саме високотехнологічна продукція [107].

Взагалі, у Республіці Південна Корея відповідно до ст. 13 Закону «Про спрощення закупівлі товарів, вироблених малими та середніми підприємствами, та підтримку розвитку їхніх ринків» з метою створення попиту на продукцію, виготовлену за допомогою технологій, розроблених малими та середніми підприємствами, уряд повинен забезпечувати необхідну політику підтримки, таку як преференційне придбання даної продукції [110]. У межах Угоди СОТ про державні закупівлі, основним принципом якої виступає недискримінація, такі преференційні практики у Республіці Південна Корея можливі завдяки виключенню зі сфери дії Угоди, як і у випадку Канади, будь-яких переваг малим та середнім підприємствам.

У новій редакції Закону України «Про публічні закупівлі», за аналогією до Директив ЄС у сфері закупівель, передбачена процедура конкурентного діалогу, яку може бути застосовано замовником за умов, якщо замовник не може визначити необхідні технічні, якісні характеристики (специфікації) робіт

або визначити вид послуг, і для прийняття оптимального рішення про закупівлю необхідно провести переговори з учасниками. Конкурентний діалог може застосовуватись замовником за наявності однієї з умов, серед яких зазначено умови, за яких виконання договору про закупівлю передбачає розробку проєкту виконання робіт або використання нових інноваційних технологій та замовник не може визначити вимоги до предмета закупівлі внаслідок його природи, складності, зокрема у разі розробки і впровадження інформаційних систем, програмних продуктів, здійснення наукових досліджень, експериментів та розробок. Отже, у Законі України «Про публічні закупівлі» передбачено процедуру закупівлі, яка враховує особливість предмету закупівлі, зокрема інновацій.

У відкритих торгах, процедурі торгів з обмеженою участю та переговорній процедурі замовник повинен чітко визначити предмет закупівлі, його технічні характеристики, тобто визначити, що вони хочуть закупити, і учасники мають подати свої пропозиції, які повністю задовольняють вимоги замовника. Враховуючи той факт, що замовник не може описати предмет закупівлі, якого ще не існує, інновації навряд чи можуть бути досягнуті у відкритих торгах, процедурі торгів з обмеженою участю та переговорній процедурі. Замовники мають відчувати себе більш комфортно під час застосування більш гнучких процедур, щоб дозволити дискусію з учасниками процедури щодо вимог замовника та потенційних рішень. Саме тому процедура конкурентного діалогу може відіграти важливу роль у розвитку інновацій, адже передбачає можливість замовника у тендерній документації на першому етапі вказати предмет закупівлі саме з описом своїх потреб та проведення переговорів з учасниками з метою визначення засобів та рішення щодо робіт та послуг, що пропонується закупити. Однак, як показує досвід ЄС, є необхідність у більшій гнучкості, внаслідок чого було запроваджено процедуру інноваційного партнерства, яка дозволяє у межах однієї процедури проводити дослідження інноваційних рішень, розробку та розробку прототипу і їхню реалізацію. Так, процедура інноваційного партнерства могла б забезпечити довгостроковий,

стратегічний підхід до досліджень інновацій, що могло б зменшити невизначеність шляхом довгострокових контрактних зобов'язань [111, с. 95].

Таким чином, на підставі вищенаведеного можна дійти наступних висновків:

1. Державні замовники, стимулюючи розвиток інновацій, мають за мету досягнення кращих результатів не лише у контексті самої закупівлі, але і економіки та добробуту суспільства в цілому. Додатково змінюється фактичне становище самих учасників закупівлі, у яких з'являється більше свободи у розробці рішення з метою усунення визначеної замовником проблеми. У зв'язку з цим учасники-постачальники набувають статус партнерів, які розробляють кращі рішення, що стає можливим завдяки закупівельній процедурі інноваційного партнерства. Публічні закупівлі можуть справляти позитивний ефект у створенні та розширенні ринків для інноваційної продукції та послуг.

2. Публічні закупівлі для розвитку інновацій можуть мати непрямий позитивний вплив на різні сфери життя людини і суспільства, особливо це стосується таких індикаторів якості життя населення в Україні як природне, економічне та соціальне середовище, що включають в себе такі субсередовища, як екологія, транспорт, здоров'я, економіка та ін. Публічні закупівлі для розвитку інновацій вважаються новим видом закупівель, які передбачають не лише забезпечення відповідності соціальним та екологічним стандартам, а створення нового продукту, що вирішує певні соціальні та екологічні проблеми.

3. На відміну від зарубіжних країн, зокрема країн-учасниць Угоди СОТ про державні закупівлі, в Україні публічні закупівлі не розглядаються в якості засобу для досягнення цілей та виконання завдань за стратегічними напрямками економічної політики, зокрема розвитку інновацій. Саме стратегічні закупівлі інновацій можуть бути використані для розв'язання економічних та соціальних викликів у сфері охорони здоров'я, енергетики, освіти, транспорту та охорони навколишнього середовища. Важливо, щоб крім функціонального, запровадити також стратегічний підхід до публічних закупівель, що передбачатиме і

реалізацію цілей у межах відповідних напрямів державної політики країни, зокрема інноваційного розвитку. Для цього необхідно, щоб держава розробляла нові рішення для збільшення та урізноманітнення своїх потреб у високотехнологічній продукції. Втім, існують і певні ризики, які мають братися до уваги у зв'язку із впровадженням закупівель для розвитку інновацій. Так, публічні закупівлі мають за мету забезпечити виконання замовниками своїх функцій. При цьому, предмет закупівлі може страждати, через той факт, що розвиток інновацій вимагатиме більш амбітних додаткових дій. З точки зору інтересу платників податків у економії державних коштів у відповідних публічних закупівлях інновацій може спостерігатися збільшення вартості закупівлі, у той час як її переваги для економіки залишаються невідомими. Розвиток інновацій через закупівлі потребує моніторингу та контролю із залученням спеціальних органів державної влади у сфері інноваційної діяльності.

4. Як правило, стимулювання інновацій за допомогою публічних закупівель передбачає врахування національних інтересів держави та особливостей її економічного розвитку. Часто такі інтереси можуть вступати у конфлікт з міжнародними принципами публічних закупівель, зокрема недискримінації. Тому деякі розвинені країни-члени Угоди СОТ про державні закупівлі, які були розглянуті у даному дослідженні, пов'язують реалізацію своєї інноваційної політики з підтримкою малих та середніх підприємств, які виключені з-під дії Угоди, а отже і принципу недискримінації. Це, у свою чергу, свідчить про наявність та реалізацію концепції захисту економічних інтересів держав та втілення її у сферу правового регулювання публічних закупівель, що має бути важливим і для України.

5. Для забезпечення більшої гнучкості для замовників під час закупівлі інновацій пропонується запровадити процедуру інноваційного партнерства в Україні. У ЄС особливістю інноваційного партнерства вважається те, що воно виступає першою закупівельною процедурою, для якої чітко регламентований не лише етап відбору учасників-партнерів, але і етап виконання договору, що

відіграє важливу роль для комплексних товарів та послуг, адже такі товари або послуги мають розроблятися «покроково» разом із замовником. Цю ситуацію змінює процедура інноваційного партнерства, яка має дозволити створити довгострокове партнерство з метою розробки та наступного придбання інноваційного продукту, послуги або роботи на комерційній основі у великих обсягах, що дозволяє не проводити окрему закупівельну процедуру для придбання вже готового інноваційного продукту. Дана процедура може забезпечити одночасне задоволення потреб держави та реалізацію цілей з інноваційного розвитку економіки, сприяння розвитку науки та технологій, що у сполученні з державними програмами економічного та соціального розвитку України могло б виступати засобом виконання встановлених у них завдань.

РОЗДІЛ 4

«ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ»

ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Згідно з аналітичною доповіддю «Вимірювання якості життя в Україні» освіта є складовим елементом національної матриці індикаторів якості життя населення в Україні, і є субсередовищем соціального середовища [1]. Серед індикаторів вирізняють оцінку нинішнього стану системи освіти. Освіта має визначатись стратегічним пріоритетом розвитку держави та суспільства. Втім, на сьогодні у контексті необхідності сприяння сталому розвитку виникає потреба зміни концептуальних підходів до освіти, яка має відігравати вирішальну роль у процесі зростання рівня та якості життя населення. Саме освіта, на думку багатьох вчених та практиків, повинна стати фундаментом сталого розвитку будь-якої країни. Така ідея є наскрізною і в більшості міжнародних документів, зокрема в «Порядку денному на XXI століття» (глава 36), Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, прийнятій на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в 2002 р., Великій хартії університетів (1988 р.); Талуарській декларації сталого розвитку (1990 р.) тощо.

На сьогодні в багатьох країнах, зокрема в Україні, все ще не визнано на офіційному рівні роль освіти у досягненні сталого розвитку, відсутні механізми та законодавче підґрунтя для просування такої освіти у конкретні освітні практики. Проблема криється і в методологічних підходах, коли в еколого-освітньому процесі пріоритет віддається професійній функції екологічної освіти (надання здобувачу освіти необхідного рівня знань-умінь-навичок-компетенцій) перед світоглядною (формуванню морально-екологічного імперативу в свідомості людини).

Аналізу різних аспектів впровадження освіти для сталого розвитку присвятили свої роботи такі вчені, як С. Алексєєв, С. Анкуда, М. Аргунова, А. Міранда, Б. Большаков, А. Дорошкевич, С. Кундас, А. Урсул, Т. Урсул та інші.

Втім, залишаються недостатньо розкритими питання особливостей переорієнтації освіти споживання на освіту сталого розвитку. У зазначених дослідженнях процес освіти в інтересах сталого розвитку автори розкривають в основному через вивчення окремих дисциплін екологічного характеру, які часто не мають специфічного світоглядного, методологічного, ціннісного компонента, міждисциплінарних зв'язків, і не пов'язані із практичною діяльністю майбутніх фахівців щодо вирішення проблем навколишнього середовища та розвитку. Розробка концептуальних основ екологічної освіти для сталого розвитку в цілому і їх реалізації знаходиться на стадії феноменологічного аналізу, опису конкретних ситуацій, виділення взаємозв'язків і закономірностей. Вищезазначені питання потребують додаткового аналізу та вивчення.

До сьогодні основний фокус тієї чи іншої держави був направлений на здобуття базової освіти для всіх. Однак у сучасному складному світі з серйозною екзистенційною загрозою, така як зміна клімату, почав зростати попит на освіту, яка виходить за рамки набуття знань та навичок для того, щоб просто знайти роботу. Необхідний новий підхід, за допомогою якого можна побачити світ як єдине ціле, здійснюватиметься формування міждисциплінарних зв'язків та цілісного погляду. Слід перейти від простого передання знань і навичок, необхідних для існування у сучасному суспільстві, до готовності діяти і жити в умовах, які швидко змінюються, брати участь у плануванні та передбаченні наслідків різних заходів. Такий підхід може забезпечити «освіта для сталого розвитку» (далі – ОСР).

Зазвичай під «освітою для сталого розвитку» розуміють освіту, яка сприяє змінам у знаннях, навичках, цінностях та ставленні з метою забезпечення більш сталого та справедливого суспільства для всіх [112]. Така освіта має на меті розширити можливості та надати необхідні «інструменти» нинішнім та майбутнім поколінням для задоволення своїх потреб, використовуючи збалансований та комплексний підхід до економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку. ОСР – це освіта з міждисциплінарним

характером. Жодна дисципліна не може розглядати сталий розвиток самостійно. Всі дисципліни повинні мати свій вклад індивідуально або колективно. Має існувати взаємозв'язок, коли сталий розвиток повинен бути інтегрований до освіти, а освіта відповідно у сталий розвиток.

ОСР повинна бути спрямована на вирішення таких питань, як зміна клімату, бідність та стале виробництво, для того, щоб здобувачі освіти могли розуміти та відповідати на виклики світу, що різко змінюються. У цьому контексті традиційне однонаправлене передання знань вже не є достатнім, щоб надихати здобувачів освіти вести себе як відповідальні громадяни. ОСР передбачає повне переосмислення навчального середовища.

У листопаді 2014 р. ЮНЕСКО запустило Глобальну програму дій для ОСР [113]. Серед її завдань визначено: переорієнтація освіти та навчання таким чином, щоб кожен мав можливість отримати знання, навички та цінності, які дають змогу сприяти сталому розвитку; посилення освіти та навчання у всіх програмах та заходах, які сприяють сталому розвитку. ОСР інтегрована у низку глобальних програмних документів та конвенцій з питань сталого розвитку. Наприклад, у ст. 13 Конвенції про охорону біологічного різноманіття, ратифіковану Законом України 1994 р., ст. 11 та ст. 12 Паризької угоди, ратифіковану Законом України у 2016 р. та інші документи.

Освіта для сталого розвитку отримала закріплення у Цілях сталого розвитку 2030 [114], адже досягнення цих цілей потребує ґрунтовної трансформації у тому, як ми мислимо та діємо. Так, ОСР прямо зазначена у Цілі 4 «Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх», а завдання 4.7 передбачає, що «до 2030 року необхідно забезпечити, щоб усі учні здобували знання і навички, необхідні для сприяння сталому розвитку, у тому числі шляхом навчання з питань сталого розвитку та сталого способу життя, прав людини, гендерної рівності, пропаганди культури миру та не насильства, громадянства світу й усвідомлення цінності культурного різноманіття і вкладу культури в сталий розвиток».

Отже, ОСР виступає одним із засобів досягнення та реалізації всіх інших Цілей сталого розвитку. Це було підтверджено, коли під час 74 сесії Другий комітет Генеральної Асамблеї ООН прийняв резолюцію про ОСР у межах Цілей сталого розвитку, у якій було чітко підкреслено та визнано роль ОСР в якості невід'ємного елементу цілей про якість освіти та ключового інструменту усіх інших цілей сталого розвитку [115].

Так, освіта є критичним елементом для виведення людей з бідності (Ціль 1. Подолання бідності у всіх її формах). Різні освітні проекти та програми підвищують навички та можливості використовувати природні ресурси більш ефективно та сприяти покращенню енергозбереження та використанню відновлювальних джерел енергії (Ціль 6. Забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх і Ціль 7. Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх). Існує прямий зв'язок між такими сферами як економічне зростання, підприємництво, необхідні навички роботи на ринку праці та рівень освіти (Ціль 8. Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх). Освіта може внести значні зміни у моделі виробництва (наприклад, щодо розвитку циркулярної економіки) та надання переваги більш сталим товарам та запобігання відходам (Ціль 12. Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва) тощо [112]. Тобто це освіта не *про* сталий розвиток, а освіта *для (заради)* сталого розвитку (авторське виділення).

На сьогодні здобувачі освіти мають ставати «сталими громадянами» [112]. Необхідно вміти розуміти компроміси між складовими сталого розвитку та ризики, пов'язані з цим. Затребуваним є підхід, який орієнтований на дії. Для того, щоб стати «сталим громадянином» доцільно розвивати основні компетенції. Вони є ефективними для оцінки ОСР.

Згідно з визначенням Франца Вайнерта, компетенції відносяться до «когнітивних здібностей і навичок, доступних або засвоєних індивідами для вирішення певних проблем, а також пов'язаних з ними мотиваційних, вольових

навичок, соціальної готовності та вміння успішно і відповідально вирішувати проблеми у змінних ситуаціях» [116]. Оскільки компетенції пов'язані з цілями, намірами і завданнями, вони повинні проявлятися в діях особистості. Відповідно, компетенції можуть бути перетворені на бажані результати та оцінені.

У 2018 році UNESCO було випущено роботу під назвою «Питання та тренди в освіті для сталого розвитку» [112]. У документі визначені основні компетенції, які необхідні людині для трансформування власного стилю життя та внеску у трансформування суспільства для сталого розвитку. Серед них: систематичне мислення (здатність розпізнавати та розуміти відносини, аналізувати складні системи, мати розуміння способів, за допомогою яких системи вбудовуються у різні сфери, а також мати справу з невизначеністю); компетенція передбачуваності (здатність розуміти та оцінювати декілька сторін майбутнього – можливе, ймовірне та бажане, і формувати власне бачення майбутнього, застосовувати принцип обережності, оцінювати наслідки дій, ризики та потенційні зміни); управління складними задачами; критичне мислення, діяти справедливо та екологічно; компетенція співробітництва (вміння вчитися у інших, розуміти та поважати потреби та дії інших (співпереживання), розуміти та бути чутливим до інших, вирішувати конфлікти у групах), міждисциплінарна робота, комунікація та використання ЗМІ, планування та реалізація інноваційних проєктів, оцінка, толерантність до неоднозначності та розчарування (має відношення до здатності справлятися з конфліктами, конкуруючими цілями та інтересами, протиріччями та невдачами).

Останнім часом все більше авторів зауважують ще на таких компетенціях, як знання про стан нашої планети, розумне прийняття рішень, моделювання сталої поведінки та трансформаційних соціальних змін [117]. Важливою також є інтегрована компетенція вирішення проблем (здатність до застосування різних схем вирішення проблем сталого розвитку та розробки всеохоплюючого та справедливого рішення проблем шляхом інтеграції вищезазначених

компетенцій). Якщо традиційне навчання спрямоване, в основному, на досвід минулого, то ОСР має орієнтуватись на потенційні проблеми майбутнього, для того, щоб вміти вирішувати не тільки актуальні проблеми, але і попереджати їх виникнення. У зв'язку з цим важливим компонентом ОСР мають стати прогнозування, моделювання, стратегічне планування та проєктування. Тобто це перелік основних компетенцій, які необхідні для сталого розвитку і які не виступають центральними у формальній освіті.

Враховуючи той факт, що формування глобального світу пов'язане з появою нових загроз і небезпек загальнопланетарного масштабу, які можуть викликати антропогенну глобальну катастрофу, при переході до сталого розвитку безпека перестає бути тільки однією з умов розвитку, вона стає його необхідною складовою частиною. Наразі включення в освітній процес вивчення проблем безпеки поки що стосується лише окремих курсів і напрямів освіти, головним чином пов'язаних з національною, військовою, технологічною безпекою, технікою безпеки, безпеки життєдіяльності, патріотичного виховання тощо. Однак не існує ані в нашій країні, ані в інших державах загальної освітньої програми з проблем безпеки в широкому сенсі, а тим більше – у контексті переходу до сталого розвитку. Втім, це виявляється необхідним не тільки для окремої держави, а й для всієї світової спільноти [118].

Освіта з питань безпеки не може і не повинна обмежуватися створенням кафедр безпеки життєдіяльності, національної, технологічної безпеки і т.п., а також викладанням відповідних за напрямом навчальних курсів. Проблема забезпечення безпеки стосується майже всіх предметів і методів дисциплін, що викладаються, незалежно від того, до якої галузі науки вони відносяться. А, отже, компетенції з питань безпеки в широкому розумінні (які охоплюють всі рівні, починаючи від особистісного і закінчуючи глобальним) мають бути включені у сучасний освітній процес. При цьому, ідея щодо забезпечення безпеки через розвиток (а, точніше через сталий розвиток), зокрема в Україні, потребує нового правового закріплення і, перш за все, шляхом удосконалення Закону України «Про національну безпеку України». Цей закон, має містити

основні поняття, необхідні як для його правозастосування, так і для подальшого розвитку всіх напрямів науки про безпеку.

Слід зауважити, що всі компетенції є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Вони дозволяють оцінити результати ОСР. Втім, ОСР в кінцевому підсумку спрямована на сприяння перетворювальному навчанню, навчанню завдяки якому людина починає діяти стало. І починати слід, безперечно, з базової освіти. У даному випадку є досить важливим сприйняття ключових компетенцій ОСР всіма здобувачами освіти без виключення. Тобто необхідно не тільки зробити так, щоб навчання дитини в школі було більш ефективним, а ще й так, щоб воно дозволяло забезпечити при цьому її постійні інтерес та ентузіазм до навчання.

На сьогодні існують різні механізми засвоєння та реалізації здобувачами освіти компетенцій, отриманих в результаті ОСР. Одним з найбільш успішних, на нашу думку, є застосування теорії множинного інтелекту, яка розкриває один з можливих способів індивідуалізації освітнього процесу. Справа в тому, що людина має не єдиний, так званий «загальний інтелект», а низку інтелектуальних здібностей, які складають вербальний, логіко-математичний, візуальний, кінестатичний, міжособистісний, внутрішньоособистісний, музичний, натуралістичний та екзистенціальний види інтелекту. Кожний із цих типів інтелекту має свою структуру, функції, мову і тому є особливим потенціалом для розвитку.

Принципом, на якому базується сучасна освіта, є навчання всіх усьому. Обов'язок школи – забезпечити засвоєння державного стандарту освіти кожним учнем. У даній ситуації викладача, мабуть, найбільше хвилює питання про те, як зробити освоєння стандарту більш індивідуалізованим, а значить, і більш ефективним. Шкільна програма в основному наголошує на двох типах здібностей – вербально-лінгвістичному (переважно в письмовій формі) й логіко-математичному. Однак Говард Гарднер (розробник теорії множинного інтелекту) вважає, що існує безліч інших знань і талантів, здатних збагатити наше життя й допомогти нам ефективно взаємодіяти з навколишнім світом. Він

стверджує, що кожна людина володіє принаймні дев'ятьма типами інтелекту, вираженими в різному ступені [119].

У деяких людей прекрасно розвинені кілька здібностей, інші відчують труднощі у прояві багатьох із них. Більшість із нас знаходяться десь посередині: є одна або кілька здібностей, які ми демонструємо з легкістю, деякі проявляються при звичайних зусиллях, і одна або кілька – лише за великих зусиль. Нівелювання цих важливих аспектів призводить до того, що значна кількість здобувачів освіти не показують позитивних результатів в ході навчання. Вони не сприймають і не зацікавлені сприймати інформацію на належному рівні.

І причиною цього є множинні розумові здібності, за допомогою яких ми можемо реалізувати навчальну програму, а також навчити і розвинути вже існуючі ключові компетенції у здобувачів освіти. Значна кількість вчених визнають, що навчання стосується не тільки когнітивних, а й не когнітивних аспектів; освіта – це не тільки раціональна освіта. Різноманітні способи фізичної, розумової та емоційної взаємодії зі світом будуть сприяти навчанню і впровадженню навичок у реальне життя. Отже, шкільні навчальні програми мають базуватися на теорії множинного інтелекту. Це дозволить успішному засвоєнню та реалізації компетенцій ОСР всіма здобувачами освіти.

Щодо університетської освіти необхідним є тлумачення поняття «сталість» всім спеціалістам без виключення, зокрема політологам, інженерам та іншим. На даний момент багато спеціальностей нівелюють це питання, адже вони не бачать зв'язку між їхньою професійною діяльністю і середовищем. Тим не менш, немає сумніву, що існує потреба донести значення сталості до різних груп студентів. Загалом, сталий розвиток зачіпає кілька дисциплін, таких як навколишнє середовище, біологія, медицина, харчування, агрономія, географія, інженерія, архітектура, соціологія, психологія, політологія, історія, право, економіка і бізнес тощо. З огляду на комплексність сталого розвитку, Цілі сталого розвитку не можуть вивчатися в ізольованих дисциплінах. При цьому слід пам'ятати, що ОСР можна вважати міждисциплінарною не тоді, коли вона

забезпечується за допомогою поєднання предметів, а тільки тоді, коли забезпечується координація і узгодженість цих предметів [120].

При цьому важливо зазначити, що ОСР це не лише навчання про сталий розвиток та включення нового змісту до уроків та занять. Школи та університети мають позиціонувати себе як експериментальні «майданчики» для навчання заради сталого розвитку, і, таким чином, мають здійснювати свою діяльність для реалізації принципів сталого розвитку. Тобто самі навчальні інституції мають бути ідеологічно та змістовно трансформовані, наприклад, еко-школи або зелені студмістечка. Так, у Республіці Хорватія згідно із законом про дошкільну освіту є обов'язковим для всіх дитячих садків інтегрувати питання екологічного розвитку у їх плани та програми [121]. Цікавим також є досвід створення еко-шкіл. Міжнародна програма Еко-шкіл була запущена у 1994 р. Міжнародною організацією з екологічної освіти у відповідь на Конференцію зі сталого розвитку ООН у 1992 р. Станом на листопад 2019 р. такі школи засновано у 67 країнах світу у кількості більш ніж 51 тис. шкіл [122]. Методологія програми засновується на 7 кроках, серед яких: створення спеціальної екологічної ради; дослідження екологічної ситуації у школі; розробка плану дій (визначаються цілі роботи і конкретні практичні кроки зі зниження шкідливого впливу та покращення стану навколишнього середовища, наприклад, роздільний збір деяких видів відходів і направлення їх на переробку тощо, важливо, щоб плани були реалістичними для виконання протягом одного навчального року); моніторинг та оцінку виконання планів, включення екологічної тематики у шкільні курси, співробітництво з іншими організаціями (бібліотеками, освітніми закладами, суб'єктами господарювання тощо), наприклад, для проведення спільних заходів; розробка та прийняття Екологічного кодексу [123].

Як вже зазначалося вище, ОСР передбачає акцент не лише на екологічній, але і економічній та соціальній складових. У цьому контексті вбачається за доцільне змінити концепцію вищої освіти, передбачивши для здобувачів освіти можливість апробації знань, отриманих у межах ОСР, шляхом реалізації свого

першого стартапу. Яскравим таким прикладом виступає університет Лафборо у Великобританії [124], який є своєрідною лабораторією для відкриття своєї справи. Але потрібно одразу розвивати підприємницьке мислення, ґрунтуючись на Цілях сталого розвитку. Безсумнівними лідерами у сфері ОСР є Королівство Швеція та Федеративна Республіка Німеччина, де ОСР розвивається на основі екологічної освіти.

Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналась до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. В той же час нормативно-правові акти України у сфері освіти не визнають визначальну роль освіти у досягненні Цілей сталого розвитку та не передбачають необхідність переорієнтації наявних навчальних програм відповідно до ідеології сталого розвитку. Попри це, слід відмітити окремі спроби саме екологізації змісту освіти. Ще у 2001 р. Колегією Міністерства освіти і науки України було прийнято рішення «Про концепцію екологічної освіти в Україні», положення якої не знайшли свого широкого вираження в основних нормативно-правових актах у сфері освіти і дотепер реалізуються на рівні курсів та дисциплін окремих закладів освіти. Наразі Закон України «Про освіту» серед компетентностей, необхідних для успішної життєдіяльності, визначає екологічну компетентність. Закон України «Про вищу освіту» серед основних завдань закладу вищої освіти визначає формування екологічного виховання.

Втім, слід відмітити, що вищезазначені Концепція та Закони України, передбачаючи певний рівень екологізації освіти, враховують лише одну складову сталого розвитку, а саме: екологічну без взаємозв'язку з соціальною та економічною. У зв'язку з цим для модернізації системи освіти в Україні вбачається за доцільне розробити Національну стратегію освіти в інтересах саме сталого розвитку та план її реалізації. Доцільно передбачити зміну концептуального підходу до освіти, який має полягати у переході від традиційного навчання до орієнтовної на сталий розвиток моделі, в основі якої мають лежати широкі міждисциплінарні знання, які базуються на комплексному підході до розвитку суспільства, економіки та навколишнього

середовища. Реалізація такої стратегії вимагатиме врахування адаптивного характеру регіональної компоненти освіти, наприклад, економічні особливості відповідного регіону.

Теми для навчання мають визначатися Цілями сталого розвитку. Дорожня карта з Імплементації Глобальної програми дій з ОСР закріплює наступні основні теми для навчання: зміна клімату, біорізноманіття, зниження ризиків хвороб, а також стале споживання та виробництво [125]. Із врахуванням тих екологічних та економічних проблем, які існують та залишаються невирішеними в Україні доцільним слід зробити наголос на сталому споживанні та виробництві, за що відповідає Ціль 12. Наприклад, здобувач освіти повинен розуміти, як індивідуальний спосіб життя впливає на соціальний, економічний та екологічний розвиток; розуміти процеси виробництва та споживання та їх взаємозв'язок (попит та пропозиція, викиди CO², утворення відходів, умови праці тощо); знати права та обов'язки різних стейкхолдерів у процесі виробництва та споживання (ЗМІ, реклама, суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної та місцевої влади тощо). При цьому, здобувач освіти здатен повідомляти про необхідність сталого виробництва і споживання, може відчувати відповідальність за екологічні та соціальні наслідки своєї власної поведінки як виробника або споживача. У той же час, здобувач освіти здатний діяти в ролі активної зацікавленої сторони на ринку. Практична сторона такого навчання включатиме, наприклад, підрахунок та оцінку власного екологічного впливу на навколишнє середовище, аналіз різних товарів, використовуючи аналіз життєвого циклу товару, рольові ігри з різними ролями у торговій системі (виробник, споживач, рекламодавець, управляючий відходами тощо) та ін. [112]. Досить важливо зробити акцент на здобуття знань щодо основ функціонування циркулярної економіки. Циркулярна економіка набуває все більшої уваги в якості потенційного засобу досягнення сталого розвитку. Виступаючи альтернативою традиційній лінійній економіці (взяти, зробити та позбавитись), така економіка сприяє використанню ресурсів як можна довше, отриманню максимальної цінності під час

використання товарів, а потім відновленню та регенеруванню товарів та матеріалів на кінець кожного строку їхньої служби.

Отже, на підставі вищенаведеного можна дійти наступних висновків:

1. Аргументовано, що освіта має важливе значення для трансформації суспільства на шляху до сталого розвитку. Забезпечення ОСР можна віднести до фундаментальної Глобальної Цілі сталого розвитку, яка лежить в основі інших Цілей і є запорукою їх успішної реалізації.

2. Встановлено, що ОСР є освітою з міждисциплінарним характером, яка спрямована на вирішення таких питань, як зміна клімату, бідність та стале виробництво. Запропоновано низку компетенцій, на яких має базуватися ОСР, а також наголошено на доцільності застосування теорії множинного інтелекту як механізму реалізації здобувачами освіти компетенцій, отриманих в результаті ОСР на рівні базової освіти. Обґрунтовано, що компетенції з питань безпеки в широкому розумінні (які охоплюють всі рівні, починаючи від особистісного і закінчуючи глобальним) також мають бути включені в сучасний освітній процес.

3. Для модернізації системи освіти в Україні аргументовано доцільність розробки на основі Глобальних цілей сталого розвитку Національної стратегії освіти в інтересах сталого розвитку та плану її реалізації. Наголошено, що має відбуватися перехід від традиційного навчання до орієнтовної на сталий розвиток моделі, в основі якої мають лежати широкі міждисциплінарні знання, які базуються на комплексному підході до розвитку суспільства, економіки та навколишнього середовища. Реалізація такої стратегії має враховувати адаптивний характер регіональної компоненти освіти, зокрема, економічні особливості відповідного регіону.

РОЗДІЛ 5

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

На сьогоднішній день діяльність у сфері поводження з відходами є однією із головних причин утримання якості життя в Україні на критично низькому рівні як в екологічному, так і соціально-економічному аспектах суспільного добробуту.

Зокрема, як наголошено у Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, значний обсяг відходів виробництва та споживання і неналежний рівень їх вторинного використання та утилізації є актуальною загрозою національній екологічній безпеці України [126]. Окрім погіршення екологічної обстановки та громадського здоров'я, наслідком нерозв'язаності низки проблем у сфері поводження з відходами є значні сировинні втрати, стримування сталого розвитку національної економіки [127] та загострення соціально-економічних протиріч [128]. Відповідно, це негативно відбивається на об'єктивних фізичних і соціальних умовах життєдіяльності людей, а також на їх індивідуальному відчутті власного благополуччя.

У кінцевому підсумку якість поводження з відходами переходить у якість життя конкретної людини, мешканців певної території чи населення країни, загалом, у визначеному часовому проміжку. Реальне підвищення стандартів збирання, утилізації та видалення відходів, управління у цій сфері неухильно веде до покращення важливих об'єктивних і суб'єктивних параметрів життя. При цьому є і зворотний зв'язок: загальне піднесення соціальних та інших стандартів «підтягує» за собою вимоги до поводження з відходами.

З огляду на викладене, окремої уваги заслуговують основні показники утворення та поводження з відходами, що дають уявлення про стан відповідної сфери, зміни у ньому та ефективність наявного регулювання.

Так, в Україні щорічно утворюється приблизно 336,3 *млн* тонн відходів від економічної діяльності та домогосподарств, з яких: 29,1 % утилізується, 0,3 % спалюється, 50,7 % видаляється у спеціально відведені місця чи об'єкти (розраховано на основі даних статистики за 2014–2018 роки). Усього на кінець 2018 р. у відповідних місцях та об'єктах накопичилося майже 13 *млрд* тонн відходів [129]. За обсягами й видами утворюваних і накопичених відходів Україні властиві різкі регіональні диспропорції. Наприклад, у Донецькій області виробляється понад 28 % усіх відходів I-III класів небезпеки, а у Дніпропетровській області 66,5 % відходів IV класу небезпеки (розраховано на основі даних статистики за 2017 рік) [130, с. 277].

З наведених даних зрозуміло, що національна система поводження з відходами функціонує переважно на нагромаджувальних засадах, коли основна частина відходів складається на невизначену перспективу. Нинішні покоління, не маючи необхідних економічних, техніко-технологічних, правових та інших засобів забезпечення використання відходів, просто передають їх у спадщину майбутнім поколінням. Така тенденція є доволі стійкою, а подекуди й схильною до погіршення. Для її ілюстрації варто навести відомості щодо динаміки показників утилізації відходів.

У 2018 р. загалом утилізовано 6,2 % побутових відходів [131]. Порівняно з 2016 р. [132], рівень їх утилізації зріс лише на 0,4 %. За цей же період утилізація відходів I-III класів небезпеки скоротилася на 10 % (розраховано на основі даних статистики за 2016–2018 роки) [129].

Окреслений стан поводження з відходами є переконливим свідченням низької ефективності правового регулювання у цій сфері, яке, незважаючи на «гострі» внутрішні потреби та чинники зовнішнього впливу (зокрема, правову інтеграцію в ЄС), розвивається дуже повільно і здебільшого не в головних, а другорядних напрямках. Основний масив чинного законодавства про відходи системно не оновлювався багато років, базуючись на застарілих підходах та тривалий час зберігаючи цілком очевидні недоліки.

Норми засадничих законів, що регулюють відносини у сфері поводження з відходами, а саме Закону України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII «Про охорону навколишнього природного середовища», Закону України від 5 березня 1998 р. № 187/98-ВР «Про відходи», Закону України від 14 січня 2000 р. № 1393-XIV «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції», Закону України від 6 вересня 2005 р. № 2807-IV «Про благоустрій населених пунктів» та ін. не мають належного взаємозв'язку між собою та єдиного цільового спрямування. У таких умовах ще менш організованим є підзаконний рівень відповідного регулювання, на якому положення актів вищої юридичної сили мали б отримати необхідну деталізацію і доповнення.

Усуненню недоліків вітчизняного законодавства про відходи може сприяти його послідовна, планомірна й науково обґрунтована адаптація до права ЄС, яка на етапі відносин з Україною у форматі асоціації набуває такої особливої риси, як обов'язковість.

Зокрема, виходячи з Додатку XXX до Глави 6 Розділу V Угоди про асоціацію з ЄС, Україна зобов'язана в чітко регламентовані строки наблизити своє законодавство до трьох основоположних для сфери поводження з відходами директив ЄС – Директиви 2008/98/ЄС про відходи (далі – Директива 2008/98/ЄС), Директиви 1999/31/ЄС про захоронення відходів (далі – Директива 1999/31/ЄС) і Директиви 2006/21/ЄС про поводження з відходами видобувних підприємств [133].

Ключовим підходом, який Україна повинна закласти в основу свого законодавства про відходи в порядку адаптації до права ЄС, є так звана *«ієрархія дій з відходами»* («waste hierarchy»). У зв'язку з цим постає питання про потенційне значення цього підходу для покращення екологічних та інших умов життя й діяльності на території України.

Ієрархію дій з відходами закріплено у ст. 4 Директиви 2008/98/ЄС як порядок визначення пріоритетів, що має застосовуватися у законодавстві та при формуванні й реалізації політики у відповідній сфері відносин. Цей порядок

передбачає п'ять основних груп дій з відходами, кожна з яких займає власну позицію в ієрархії, а саме (послідовно від вищого до нижчого пріоритету): запобігання; підготовка до повторного використання; перероблення; інша утилізація, зокрема енергетична; видалення [134].

Запобіжні дії щодо відходів як найвища «сходінка» ієрархії включає заходи, здійснені до того, як речовина, матеріал або продукт стане відходами, що зменшують: 1) кількість відходів; 2) шкідливий вплив відходів на довкілля та здоров'я людини; 3) вміст небезпечних речовин у матеріалах і продуктах. Наступну позицію в ієрархії займає підготовка до повторного використання, яку становлять такі операції з утилізації, як перевірка, очистка чи ремонт, за допомогою яких продукти або їх компоненти, що стали відходами, готують для повторного використання без будь-якої іншої попередньої обробки. При цьому, за законодавством ЄС, повторно використовуватися можуть лише ті продукти, що вже не вважаються відходами. Своєю чергою, центральною ланкою в системі пріоритетів поводження з відходами є їх перероблення, під яким розуміється операція з утилізації, шляхом якої відходи перетворюються на продукти, матеріали або речовини для первинної чи іншої мети. Операції з перероблення є «опорою» економіки вторинного ресурсокористування, що передбачає формування замкнених еколого-економічних циклів речовин і матеріалів. Далі за шкалою пріоритетності розташовуються операції з утилізації відходів, які не увійшли до двох попередніх позицій. Зокрема, до них належать вироблення з відходів енергії чи їх перероблення в матеріали, що будуть використовуватися як паливо, та зворотна засипка (застосування відходів, що не є небезпечними, для цілей рекультивації на розкопаних ділянках або в інженерних цілях у ландшафтному дизайні). Зрештою, останньою «сходінкою» ієрархії дій з відходами є їх видалення, яке охоплює будь-які операції, що не можна віднести до утилізації (не задовольняють її критеріям), навіть якщо внаслідок їх проведення додатково отримується енергія чи відновлюються речовини. Типовими прикладами видалення відходів є їх захоронення на звалищах, розміщення на глибині у надрах, спалювання та ін. [134; 135, с. 34].

Окрім Угоди про асоціацію з ЄС та прийнятих на її виконання планів адаптації національного законодавства, упровадження в Україні ієрархії дій з відходами впливає з Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року, схваленої розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р (далі – Національна стратегія). Головною метою цієї Стратегії є створення умов для підвищення стандартів життя населення шляхом упровадження системного підходу до поводження з відходами на державному та регіональному рівні, зменшення обсягів утворення відходів та збільшення обсягу їх переробки й повторного використання. При цьому досягнення наведеної мети окремо пов'язується із принципом ієрархії дій з відходами [128].

Визнання зазначеної ієрархії на рівні Національної стратегії має велике значення для реформування сфери поводження з відходами в Україні. Однак необхідно враховувати, що відповідний порядок дій є, насамперед, правовим інструментом, отже його введення потребує законодавчого опосередкування.

На теперішній час юридичне закріплення ієрархії дій з відходами пропонується у декількох проєктах законів, спрямованих на імплементацію норм Директиви 2008/98/ЄС та заміну чинного Закону України «Про відходи». До них можна віднести проєкти законів України: від 3 жовтня 2019 р. № 2207 «Про управління побутовими та іншими відходами», від 16 жовтня 2019 р. № 2207-1 «Про управління відходами» та від 17 жовтня 2019 р. № 2207-2 «Про відходи». Два останні проєкти є альтернативними стосовно першого.

Не вдаючись до суто термінологічних розбіжностей, потрібно відзначити, що проєкти Законів України «Про управління побутовими та іншими відходами» та «Про управління відходами» пропонують ідентичні положення щодо ієрархії дій з відходами (перший підхід), тоді як проєкт Закону України «Про відходи» має певні відмінності (другий підхід).

Відповідно до першого підходу, підприємства, установи та організації, діяльність яких призводить до утворення відходів, повинні дотримуватись ієрархії дій з відходами такими способами: планувати та здійснювати свою

діяльність так, щоб запобігати утворенню або зменшувати обсяги відходів, їх негативний вплив на навколишнє природне середовище та здоров'я людини під час виробництва продукції, під час та після її використання; здійснювати утилізацію відходів, утворенню яких не вдалося запобігти, шляхом підготовки їх до повторного використання, перероблення або іншим чином; видаляти лише ті відходи, що непридатні з технологічних причин до перероблення чи інших операцій з утилізації [136; 137]. Будь-яких виключень із правила ієрархії, права на відступ від неї за певних умов не передбачено. Звідси зрозуміло, що відповідні проекти законів засновані на принципі *абсолютизації ієрархії*, її «жорсткого», беззаперечного дотримання.

Другий підхід до впровадження ієрархії дій з відходами є більш поміркованим. У проекті Закону України «Про відходи» наголошено, що відповідна ієрархія має на меті захист навколишнього природного середовища та здоров'я людей від негативного впливу відходів, а також забезпечення ощадливого використання ресурсів. У рамках сприяння утилізації відходів на підприємства, установи та організації покладається обов'язок першочергового забезпечення їх підготовки до повторного використання або перероблення. Водночас, у разі недоцільності здійснення цих операцій з екологічних та економічних причин, дозволено проводити інші операції з утилізації [138]. При цьому для порядку ранжування інших операцій (наприклад, перероблення і видалення) подібних виключень не встановлено.

На противагу окресленим законотворчим ініціативам, Директива 2008/98/ЄС є гнучкішою у плані надання можливості відступу від суворого порядку підлеглості дій з відходами. Як випливає з ч. 2 ст. 4 цієї Директиви, при застосуванні відповідної ієрархії потрібно вживати заходів для заохочення варіантів, що забезпечують найкращий загальний екологічний результат. Для цього дозволено не поширювати ієрархію на конкретні потоки відходів, якщо це виправдано міркуваннями життєвого циклу стосовно загального впливу від утворення та поводження з цими відходами [134]. Тобто фактично у самій Директиві визнається, що досліджуваний правовий інструмент не завжди

здатен слугувати екологічним цілям сталого розвитку. Зважаючи на це, існують певні застереження щодо його застосування.

У науковій літературі останніми роками з'являється дедалі більше критичних поглядів на досконалість чинної в ЄС ієрархії дій з відходами, її місце й значення у регулюванні відносин у сфері поводження з відходами, управління ресурсами, охорони довкілля і здоров'я людини.

Так, низка дослідників (G. Martinho, A. Pires, S. Rodrigues, J. Stegemann, S. Van Ewijk та ін.) дійшла висновку, що, незважаючи на роль ієрархії у визначенні практичних пріоритетів поводження з відходами як ресурсом та її внесок у попередження захоронення відходів, екологічні вигоди від неї є сумнівними. Зокрема, у плані мінімізації впливу на навколишнє середовище та використання природних ресурсів. Іноді запобіжні заходи та повторне використання відходів на одній стадії життєвого циклу продукту можуть призводити до утворення більшої кількості відходів на його подальших стадіях [139, с. 21; 140, с. 126]. Як наслідок, ієрархію дій з відходами доцільно використовувати на базі концепції життєвого циклу продукту, що дозволить повніше врахувати можливі ризики для якості життя.

Як справедливо наголошує I. Williams, «сліпа» прихильність принципам ієрархії не завжди призводить до прийняття виважених рішень, зокрема у кінцевому підсумку до позитивного впливу на якість життя людей. Приміром, повсюдне запозичення цього інструменту мало наслідком різко негативне сприйняття захоронення відходів (схожа ситуація спостерігається в Україні, де Міністерство енергетики та захисту довкілля позиціонує захоронення відходів як таке, що завжди не відповідає екологічним нормативам [141]). Проте належне проєктування та управління звалищами відходів залишається важливою складовою системи надійного та безпечного зберігання багатьох видів відходів та, відповідно, забезпечення здоров'я людей і якості середовища їх існування [142, с. 2]. В Україні, де захоронення ще довго буде домінуючим способом поводження з багатьма видами відходів, такий підхід заслуговує на увагу.

Отже, вплив ієрархії дій з відходами на екологічну обстановку, життя і здоров'я людей та управління ресурсами не є однозначним, до кінця вивченим і цілком передбачуваним. В окремих випадках застосування ієрархії є не лише технічно неможливим, але й недоцільним з погляду на її низьку екологічну результативність чи навіть ймовірні загрози екологічній безпеці. У зв'язку з цим її введення в Україні потрібно здійснювати з розумним використанням гнучкого підходу, який забезпечуватиме можливість зміни встановленого ранжування дій з окремими видами відходів на користь кращого екологічного результату. При цьому при прийнятті рішення варто керуватися оцінкою всього життєвого циклу продукту, а не лише стадії відходів.

Як передбачено Угодою про асоціацію з ЄС, важливим напрямом адаптації національного законодавства про відходи до Директиви 2008/98/ЄС є встановлення механізму повного покриття витрат на поводження з відходами згідно з принципом *розширеної відповідальності виробника* (далі – РВВ) [134]. Основна мета РВВ полягає у скороченні відходоутворення та зменшенні впливу відходів на здоров'я людини й довкілля, з огляду на що зазначена відповідальність потенційно здатна відігравати помітну роль у покращенні екологічних та інших характеристик якості життя.

За своєю природою РВВ є одним із спеціальних засобів реалізації еколого-правового принципу «забруднювач сплачує» та являє собою механізм перенесення тягаря витрат, зумовлених поводженням із специфічними потоками відходів (наприклад, відходами упаковки, відходами електричного та електронного обладнання, відпрацьованими батарейками й акумуляторами, мастилами та ін.), з їх безпосередніх виробників на фізичних та юридичних осіб, які на професійних засадах розробляють, виготовляють, переробляють, продають чи імпортують продукти, з яких утворилися вказані відходи [134]. Такі особи прирівнюються до виробників продуктів з покладенням на них розширеної відповідальності.

До основних обов'язків виробника продукту може входити прийняття від споживачів відходів, що лишилися після використання продуктів, а також

подальше поводження з ними та виконання фінансових зобов'язань [134] перед організацією колективної відповідальності, у якій він бере участь. Наведені обов'язки, виконання яких тягне несприятливі фінансові та інші наслідки, спонукають виробника продукту вживати заходів, націлених на покращення якісних, безпекових та інших характеристик нової продукції (підвищення її технічної витривалості, забезпечення багатократного використання, завчасне пристосування до перероблення і т. д.).

Багатоманітність і поширення схем РВВ, що на практиці мають різні рівні екологічної, економічної й іншої ефективності, викликає необхідність посилення й конкретизації правових вимог до їх створення і функціонування. Керуючись цим, у 2018 р. Європейський Парламент та Рада ЄС прийняли Директиву 2018/251, що вносить зміни до Директиви 2008/98/ЄС. Однією з ключових новел цієї Директиви стало встановлення *загальних мінімальних вимог* до вищезазначених схем.

Зокрема, такі вимоги зобов'язують державу: чітко визначити ролі та обов'язки всіх суб'єктів, залучених до схем РВВ; забезпечити наявність системи звітності для збору даних про продукти, розміщені на ринку і на які поширюється РВВ, а також даних про збір, утилізацію і видалення відходів, отриманих унаслідок визначення цих продуктів; стимулювати власників відходів доставляти свої відходи до систем роздільного збирання. Окремі блоки вимог стосуються: діяльності виробників продукту та організацій колективної відповідальності, що виконують розширені обов'язки від імені виробників; забезпечення відповідності фінансових внесків від виробників продукту їхнім обов'язкам, що випливають з РВВ. Передбачаються також і інші мінімальні вимоги до схем цієї відповідальності [143], спрямовані на підвищення їх ефективності у реалізації цілей законодавства про відходи.

Окреслені зміни у законодавстві ЄС не можуть бути проігноровані при вдосконаленні законодавства України на засадах адаптації. Однак доволі часто адаптація є статичною стосовно прийнятої за основу редакції нормативно-правових актів ЄС (наприклад, на момент укладення міжнародної угоди або

складення внутрішньодержавного плану адаптації). За такої організації цього процесу останні зміни в законодавстві ЄС не викликають правотворчого реагування, адекватного ситуації в країні.

Так, у проєкті закону України від 17 жовтня 2019 р. № 2207-2 «Про відходи» загальні мінімальні вимоги до схем РВВ не згадуються, що знижує потенціал цього економіко-правового засобу в забезпеченні становлення нової якості життя. Виходячи з цього, пропонується у процесі адаптації враховувати загальні мінімальні вимоги до схем РВВ.

У контексті цього дослідження окремої уваги заслуговують питання правового забезпечення поводження з побутовими відходами.

Важливою умовою покращення якості життя в Україні в екологічному та інших аспектах є підвищення екологічної безпечності захоронення побутових відходів, зокрема шляхом здійснення операцій з їх попереднього оброблення (сортування, знешкодження, брикетування та ін.). Однак на теперішній час таке оброблення тільки починає впроваджуватися в окремих населених пунктах і є обмеженим у кількісному та технологічному планах.

Усього в країні протягом 2018 р. утворилося понад 9 млн тонн побутових відходів, з яких захоронено близько 93 %. Елементи роздільного збирання цих відходів наявні у 1462 населених пунктах із майже 29 тис. При цьому на 6 тис. полігонів і звалищ, що експлуатуються, припадає всього 34 сміттесортувальні лінії [132; 144].

На фоні актуальних показників поводження з побутовими відходами постає проблема, пов'язана з дією заборони захоронення необроблених побутових відходів (далі – заборона захоронення).

Згідно із Законом України «Про відходи», захороненням є остаточне розміщення відходів при їх видаленні у спеціально відведених місцях чи на об'єктах таким чином, щоб довгостроковий шкідливий вплив відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини не перевищував установлених нормативів [145]. «Остаточним» у цьому сенсі потрібно вважати розміщення побутових відходів на довготривалу перспективу, межі якої точно

визначити неможливо (до появи економічних передумов, технологій і т. д. для експлуатації звалища як джерела, або так званого «родовища» вторинних ресурсів).

Своєю чергою, під обробленням відходів Закон розуміє здійснення будь-яких технологічних операцій, пов'язаних із зміною фізичних, хімічних чи біологічних властивостей відходів, з метою підготовки їх до екологічно безпечного зберігання, перевезення, утилізації чи видалення [145]. Екологічна та економічна цінність оброблення полягає у тому, що завдяки відповідним операціям з побутових відходів вилучається вторинна сировина, придатна для використання у виробництві, зменшується обсяг цих відходів та знижується їх небезпека для здоров'я людини й навколишнього середовища.

З огляду на такі міркування, у кінці 2012 р. в Україні отримала правове закріплення заборона захоронення, строк набуття чинності якої було відкладено до 1 січня 2018 р. [145; 146]. Перехідний період тривалістю у п'ять років відводився законодавцем для формування соціально-економічних, техніко-технологічних і юридичних умов, необхідних для дотримання цієї заборони.

На перший погляд, уведення заборони захоронення можна розцінювати як виконання зобов'язань України, що випливають із Додатку XXX до Глави 6 Розділу V Угоди про асоціацію з ЄС, а саме щодо наближення національного законодавства до Директиви 1999/31/ЄС про захоронення відходів. Відповідно до ст. 6 цієї Директиви, держава має вживати заходів для того, щоб захороненню підлягали лише ті відходи, що пройшли оброблення [147]. Зазначені зобов'язання необхідно виконати протягом 6 років з дати набрання чинності відзначеною Угодою (для об'єктів, що існували до її підписання). Однак їх виконання може відбуватись різними способами та в міру готовності України.

Європейський досвід свідчить, що заходи, подібні до уведення заборони захоронення, застосовують країни з високим рівнем економічного розвитку та перероблення побутових відходів (Бельгія, Нідерланди, Німеччина, Франція, Швейцарія [148]). Як правило, відповідні обмеження встановлювалися

поступово з метою забезпечення нормальної адаптації до них економіки та суспільства. Наприклад, у Німеччині запровадження заборони захоронення проходило у декілька етапів з 1993 р. по 2005 р. [149].

При цьому законодавство багатьох інших європейських країн, зокрема Болгарії, Греції, Італії, Кіпру, Португалії, Словаччини, Хорватії та Чехії, такої заборони не передбачає (дані Європейської агенції довкілля станом на 2015 р.) [148]. Здебільшого це пов'язано із недостатнім рівнем перероблення побутових відходів, та, відповідно, великими обсягами їх захоронення. За таких обставин дотримання заборони захоронення є практично неможливим.

В Україні ситуація ще складніша (ключові дані стосовно поводження з побутовими відходами наводилися раніше). До цього часу не вирішено первинні завдання державної політики у сфері поводження з побутовими відходами, що дозволило б перейти до розв'язання проблем вищого ступеня. Насамперед, не забезпечено стовідсоткового охоплення населення послугами з вивезення цих відходів (у 2018 р. відповідний показник складав лише 78 % [132]). Повільним темпом відзначається процес технічного переоснащення виконавців послуг з вивезення побутових відходів виходячи з потреб їх роздільного збирання (у 2019 р. заплановано придбання 35 тис. контейнерів, з яких лише 5 тис. – для роздільного збирання таких відходів [144]).

Отже, є підстави стверджувати, що введення заборони захоронення в дію з 1 січня 2018 р. є передчасним та належним чином не сприяє оздоровленню екологічної і санітарно-епідемічної ситуації у населених пунктах.

Потрібно визнати, що встановлення в Україні заборони захоронення з відповідної дати є прикладом так званого «законодавчого випереджального відображення» регульованих відносин, моделюванням їх бажаного образу. Як підкреслює Д.А. Керімов, умовою ефективності правового регулювання, яке враховує момент випередження, є володіння законодавцем максимально повною та об'єктивною інформацією про об'єкт регулювання [150, с. 105]. Водночас законодавець повинен не лише оволодіти, але й правильно

використати цю інформацію для того, щоб знайти оптимальну «відстань» між фактичними відносинами та їх випереджальною правовою моделлю.

Якщо виходити із засад державної регуляторної політики, це означає, що розробник регуляторного акту має на основі точних даних про поточний і прогнозований стан поводження з побутовими відходами визначити та оцінити усі альтернативні способи досягнення поставлених цілей, а також аргументувати переваги обраного ним способу [151]. При обґрунтуванні вибору важливим також є аналіз зарубіжного законодавства й практики його реалізації.

З юридичного погляду, оброблення побутових відходів є ціллю правового регулювання, а заборона їх захоронення у необробленому стані – способом її досягнення. У теорії права під заборорою розуміється покладення на особу обов'язку пасивно утримуватися від певних дій (негативне зобов'язання) [152, с. 269]. Однак для припинення захоронення необроблених побутових відходів потрібні не пасивні, а активні дії зобов'язаних суб'єктів. Тому логічнішим є обрання в цій ситуації іншого способу правового регулювання – позитивного зобов'язання.

Далі необхідно виважено визначити дальність випередження наявного стану відносин у досліджуваній сфері, тобто як і коли повинні виглядати такі відносини. Для цього на операторів звалищ та інших суб'єктів захоронення побутових відходів пропонується покласти обов'язок щодо забезпечення їх оброблення у кількості, що буде *поетапно* збільшуватися.

Ураховуючи часові витрати на модернізацію інфраструктури розміщення побутових відходів, у тому числі облаштування полігонів комплексами з сортування та брикетування, організації на них окремих робочих карт для «звичайних» та брикетованих відходів і т. д., доцільно встановити шість кількісних рівнів оброблення вказаних відходів (число, значення рівнів і строки їх проходження є умовними й можуть коригуватися). Сходження на перший рівень (25 % від обсягу побутових відходів, що підлягають захороненню) розраховано на п'ять років. Кожний наступний показник дорівнює значенню попередніх плюс 15 % і стає обов'язковим зі впливом дворічного строку. Отже,

стовідсотковий рівень оброблення побутових відходів при їх захороненні досягатиметься поступово за шкалою, що прогресує у часі.

Загальнодержавна шкала відповідного обов'язку заснована на принципі мінімально прийнятної кількості, у зв'язку з чим може уповільнювати процес удосконалення збирання та захоронення побутових відходів у деяких населених пунктах і регіонах країни. Зважаючи на це, сільські, селищні та міські ради необхідно наділити повноваженням щодо збільшення на своїй території рівня обов'язкового оброблення побутових відходів при їх захороненні.

Наступною проблемою правового забезпечення поводження з побутовими відходами, від розв'язання якої багато в чому залежить створення досконалої системи управління якістю життя, є розподіл функцій і компетенції щодо формування та реалізації державної політики в цій сфері між Міністерством розвитку громад та територій України (далі – Мінрегіон) та Міністерством енергетики та захисту довкілля України (далі – Мінекоенерго).

На теперішній час формування такої державної політики та її реалізація віднесені до функцій Мінрегіону [145; 153], що виконує їх у межах формування та реалізації державної політики у сфері житлово-комунального господарства. На виконання вказаних функцій Мінрегіон наділено такими повноваженнями у сфері поводження з побутовими відходами: забезпечення розроблення державних програм, планів та заходів у цій сфері; нормативно-методичне забезпечення з відповідних питань; розроблення та затвердження державних стандартів, норм і правил у зазначеній вище сфері; координація діяльності місцевих органів виконавчої влади; та ін. [145].

При цьому формування та реалізація державної політики у сфері поводження з відходами в цілому належить до функцій Мінприроди. Ані Законом України «Про відходи», ані положенням про вказане міністерство не передбачено виключення з функцій і компетенції цього органу питань у сфері поводження з побутовими відходами [145; 154].

Наведений розподіл функцій і компетенції з формування та реалізації державної політики у сфері поводження з побутовими відходами має такі недоліки.

До побутових відходів закон відносить усі відходи, що утворюються в процесі життя й діяльності людини в житлових та нежитлових будинках, крім відходів виробничої діяльності підприємств, і не використовуються за місцем їх накопичення (тверді, рідкі, ремонтні і т. д.) [145]. Ідентифікація побутових відходів за ознакою сфери їх утворення має наслідком те, що обсяг такого поняття частково вміщує матеріали та предмети, які належать до інших видів відходів, зокрема небезпечних відходів, відходів упаковки та ін., з особливим правовим режимом поводження.

Наприклад, у складі побутових відходів є такі небезпечні відходи, як люмінесцентні лампи, розчинники й кислоти, пестициди, нехарчові олії та жири, цитотоксичні медикаменти, батареї та акумулятори, миючі засоби, електричне та електронне обладнання, що містить небезпечні речовини і т. д. За ознакою побутового походження формування та реалізація державної політики у сфері поводження з такими небезпечними відходами покладається на Мінрегіон.

Г.Д. Джумагельдієва справедливо наголошує, що критерієм розподілу повноважень між різними органами управління є мета створення того чи іншого органу [155, с. 92]. Зважаючи на цей критерій та екологічні ризики від поводження з небезпечними відходами, можна дійти висновку, що зазначена державна політика є невід'ємною складовою державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки, формування та реалізацію якої забезпечує Мінприроди. Мета діяльності цього міністерства конкретизована в його завданнях, у тому числі щодо формування й реалізації державної політики у сфері поводження з відходами, а також небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами. На виконання цих завдань Мінприроди наділено компетенцією у сфері поводження з небезпечними відходами, до складу якої входить ліцензування відповідного

виду господарської діяльності, погодження місць розміщення об'єктів поводження із вказаними відходами і т. д. [145; 154].

Тобто виділення в межах державної політики у сфері поводження з небезпечними відходами сфери, підпорядкованої Мінрегіону, перешкоджає як її належному формуванню на засадах єдності, так і отриманню очікуваного ефекту від подальшого втілення в життя.

Не менш проблематичним виглядає розмежування на «побутову» та «непобутову» частини специфічних видів відходів, для поводження з якими передбачено розроблення й впровадження особливих систем. Зокрема, одним із таких видів є відходи упаковки, які можуть з'являтися як у побуті, так і під час здійснення господарської діяльності (наприклад, при поставці товарів). В ЄС правове регулювання поводження з відходами упаковки ґрунтується на єдиних вимогах до таких відходів усіх видів та джерел походження стосовно їх утилізації, перероблення, повернення, збирання, маркування, ідентифікації, а також стандартизації та інформування в цій сфері (Директива 94/62/ЄС про упаковку та відходи упаковки) [156]. Відповідно до Національної стратегії, на основі цієї Директиви має бути розроблено проєкт закону України «Про упаковку та відходи упаковки», у якому проведено розподіл обов'язків між компетентними органами [128].

Для забезпечення ефективного управління у сфері поводження з побутовими відходами, орієнтованого на високі стандарти якості життя місцевих громад та населення країни, загалом, необхідно підпорядкувати державну політику у цій сфері Мінприроди з переданням йому основного обсягу функцій і компетенції щодо такої політики. Мінрегіон, як і інші центральні органи виконавчої влади, доцільно залучати до участі в її формуванні та реалізації в рамках його призначення та покладених законодавством функцій.

Таким чином, проведене дослідження дозволило отримати такі основні результати:

1. Аргументовано, що дотримання ієрархії дій з відходами як системи пріоритетів у поводженні з ними, встановленій законодавством ЄС, може сприяти не лише підвищенню, але й зниженню якості життя в її екологічному та інших аспектах. У зв'язку з цим наближення законодавства України про відходи до такої ієрархії запропоновано здійснювати на основі гнучкого підходу, який дає змогу відступати від визначеного порядку пріоритетності дій з окремими видами відходів, керуючись концепцією «життєвого циклу» та метою забезпечення кращого екологічного результату.

2. Аргументовано, що статичний характер адаптації законодавства України про відходи, який не передбачає адекватного врахування подальших змін у законодавстві ЄС, суттєво зменшує потенціал запозичених правових засобів у забезпеченні становлення нової якості життя. Ґрунтуючись на цій науковій позиції, у процесі відповідної адаптації запропоновано враховувати загальні мінімальні вимоги до схем РВВ, включені до Директиви 2008/98/ЄС про відходи у 2018 р.

3. Обґрунтовано, що заборона захоронення, що набула чинності 1 січня 2018 р., не є ефективним засобом покращення якості життя мешканців окремих територій та населення країни загалом. З огляду на це, запропоновано замінити таку заборону на обов'язок суб'єктів захоронення побутових відходів забезпечувати їх оброблення у визначеній кількості, що буде поетапно збільшуватися.

4. Доводиться, що одним із чинників утримання екологічних та інших умов життєдіяльності в Україні на низькому рівні є закріплення функцій і компетенції щодо формування та реалізації державної політики у сфері поводження з побутовими відходами за Мінрегіоном. Обґрунтовано передання основного обсягу цих функцій і компетенції до відання Мінприроди, що є необхідним для побудови досконалішої системи управління якістю життя.

РОЗДІЛ 6

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ІНДИКАТОР ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЖИТЛОВОЇ СФЕРИ

Якість життя (QoL) – відносно нова концепція, яка з’явилася наприкінці 1960-х років, коли соціально-економічні заходи були основними показниками оцінки розвитку населення та окремої людини. Відтоді його зростання як дослідницького питання було експоненціальним. У 1968 р. Дж. Т. Вілсон заявив про збільшення ознак невдоволення тривалим використанням традиційних заходів економічного, політичного та соціального прогресу, зокрема, доходу на душу населення та валового національного доходу, які не були концептуально розроблені для вимірювання змін у глобальному політичному та соціально-економічному середовищі, що переслідувало «нову межу» [157]. Стало зрозумілим, що політика достатку може вирішувати одні проблеми та полегшувати інші, проте багато джерел людської незадоволеності не перестають існувати, якщо заховати їх за купами товарів, і що поліпшення якості життя, а не рівня життя має стати пріоритетною метою. Досягнення такої мети зумовило необхідність глибокого як теоретичного, так і практичного опрацювання даного питання та необхідності розроблення системи соціальних показників для оцінки якості життя населення чи його загального добробуту.

Оцінювати й досліджувати якість життя населення можна лише з використанням системи статистичних показників. Перша міжнародна система таких показників була розроблена Організацією Об’єднаних Націй (далі – ООН) у 1960 р. Через десять років, у 1970 р., американські вчені М. Джонс і М. Флекс розробили модель «сфер якості життя у великих містах США». Вона складалася з 14 блоків показників, що характеризують доходи, безробіття, бідність, житлове забезпечення, освіту, фізичне та психічне здоров’я, забруднення повітря, громадський порядок, проблеми товариств, участь населення в управлінні, девіантну поведінку людей [158, с. 33]. Остаточний

варіант системи соціальних показників для оцінки якості життя населення з'явився тільки у 1978 р. та охоплював 186 індикаторів, об'єднаних у 12 основних груп: демографічні характеристики населення (народжуваність, смертність, захворюваність, тривалість життя тощо); санітарно-гігієнічні умови життя; споживання продуктів харчування; житлові умови і забезпеченість споживчими благами тривалого користування (холодильник, телевізор тощо); освіта та культура; зайнятість і умови праці; доходи та витрати населення; вартість життя та споживчі ціни; транспортні засоби; організація відпочинку, фізкультура та спорт; соціальне забезпечення; свобода людини [159, с. 495].

Зважаючи на те, що перелік у 186 показників був надто громіздким для оцінювання рівня якості життя, у лютому 1997 р. Статистична комісія ООН затвердила мінімальний перелік національних даних соціальної статистики, рекомендованих робочою групою з міжнародних статистичних програм і координації Економічної та Соціальної ради ООН як показники рівня життя [160, с. 495], де зберіг своє поважне місце й показник забезпечення населення житлом. Це й не дивно, адже житло – це важливе соціальне благо, яке лежить в основі життєдіяльності кожної людини, її розвитку як соціальної істоти, а задоволення потреб населення в житлі є одним із пріоритетних завдань соціально-економічної політики будь-якої держави.

Вже протягом багатьох років відомі науковці з економіки, соціальної політики, філософії, права та інших соціальних наук вивчають якість життя. Зокрема, якою вона є та може бути, та яким чином, та за допомогою яких критеріїв її слід вимірювати. Наукова полеміка приблизно зводиться до виявлення переваг і недоліків вимірювання якості життя людини з точки зору корисності та як альтернативи утилітарному підходу. Однак, не зважаючи на наявність наукової дискусії, наразі, не викликає сумніву думка про те, що саме результати досліджень з вимірювання якості життя населення повинні використовуватися у процесі розробки державної політики та прийняття управлінських рішень щодо забезпечення соціальної згуртованості та соціальної справедливості у суспільстві, в тому числі й у житловій сфері.

Підтвердженням цього є й загальне відношення міжнародної спільноти до категорії «якість життя», яку останні розглядають як одну з головних характеристик розвитку будь-якої держави.

На сучасному етапі розвитку, потрібно чітко усвідомлювати, що становлення та розвиток ринкових відносин, нові соціально-економічні умови життєдіяльності населення, поява можливостей осмислення та оцінки реальних життєвих стандартів, досягнутих в країнах з розвиненою ринковою економікою, а також необхідність проведення кількісних вимірів та оцінки якості життя населення зумовлюють необхідність більш ґрунтовного аналізу та дослідження питання забезпечення населення житлом як детермінанти підвищення якості життя. В першу чергу, у зв'язку з тим, що серед широкого діапазону економічних і соціальних проблем, пов'язаних з підвищенням рівня якості життя населення України, проблема забезпечення житлом, в тому числі шляхом поліпшення житлових умов, залишається однією з найбільш важливих та актуальних для українського суспільства. Оскільки показник рівня житлового забезпечення населення безпосередньо впливає на рівень життя усієї нації, в тому числі, на наявність і кількісну характеристику прошарку середнього класу, розвиток економіки та рівень впровадження принципу соціальної справедливості в політику держави з урахуванням дотримання конституційних прав і свобод [161, с. 189]. У зв'язку з цим, питання підвищення якості життя населення шляхом створення передумов для реалізації права на житло має бути одним з пріоритетних напрямів розвитку держави.

Трансформація України до ринкової та соціально орієнтованої держави потребує ґрунтовних змін у економіко-правовому забезпеченні розвитку житлової сфери. Адже протягом багатьох років остання знаходиться у стані, так званої, системної кризи, зумовленої відсутністю цілеспрямованої та ефективної державної житлової політики, яка призводить не тільки до соціальних конфліктів та напруги у суспільстві, а й виступає підґрунтям для поширення бідності, зростання міграції та депопуляції населення, низької народжуваності та погіршення якості людських ресурсів. За роки незалежності «хронічною» для

України стала проблема нестачі житла, яка лише поглибилася у зв'язку з появою такої категорії громадян як внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО), правовий статус яких визнано на законодавчому рівні, та неготовністю держави вирішувати їх житлові проблеми. Наявність вищезазначеної ситуації у житловій сфері та обраний Україною курс до інтеграції з Європейським Союзом, зумовлює необхідність підвищення якості життя населення у житловій сфері та забезпечення населення України належними житловими умовами.

Вивчаючи окремі аспекти якості життя населення у житловій сфері, хотілося б відзначити вагомий внесок науковців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України у дослідження соціальних аспектів вимірювання рівня та якості життя в Україні у комплексі, зокрема Е.М. Лібанової, О.А. Васильєва, О.М. Гладуна, В.С. Заяць, Ю.Л. Когатько, І.С. Марченко, С.В. Полякової, А.Г. Реут, Л.М. Черенко, В.С. Шишкіна. Науковцями вищезазначеного Інституту було підготовлено ряд наукових робіт з даної проблематики, серед яких окремо хотілося б виділити колективну монографію «Рівень життя населення України» [162] та аналітичну доповідь «Вимірювання рівня та якості життя в Україні» [1], в яких обґрунтовується необхідність розгляду якості життя населення в Україні крізь призму так званої національної матриці індикаторів якості життя, яка в контексті забезпечення якості життя населення України у житловій сфері, в даному дослідженні, була взята за основу.

Так, у значній мірі параметри якості життя населення, в тому числі й у житловій сфері, визначаються характером взаємодії особистості з оточуючим соціальним середовищем. Тому в процесі розробки заходів, спрямованих на покращення якості життя, авторський колектив аналітичної доповіді «Вимірювання якості життя в Україні» наголошує на необхідності визначення сутності соціального середовища, а також закономірностей та факторів його формування. Під поняттям «соціальне середовище» науковці розуміють переважно соціальну інфраструктуру: систему освіти та професійної підготовки, систему охорони здоров'я, громадський транспорт, сферу культури,

безпеку проживання, умов проживання. У зв'язку з цим, при формуванні національної матриці індикаторів якості життя автори виділяють три блоки (стан, поточна ситуація, суб'єктивна оцінка) та чотири середовища (природне, соціальне, економічне, суспільно-політичне). При цьому останні три середовища мають свої субсередовища [1, с. 26]. Так, національна матриця індикаторів якості життя у соціальному середовищі, та відповідно субсередовищі – житло представлена у вигляді таблиці 6.1.

Табл. 6.1. Національна матриця індикаторів якості життя (житлова сфера), побудована за даними джерела 1

Середовище (субсередовище)	Якість життя		
	Блоки		
	Об'єктивна оцінка		Суб'єктивна оцінка
	Стан	Поточна ситуація	
Соціальне середовище			
Житло	Ринок житла	Житлові умови	Оцінка благоустрою та умов проживання
↓ ↓ ↓			
Індикатори 1. Середня вартість загальної площі введених в експлуатацію нових житлових будинків, тис. грн / кв. м. 2. Середня вартість оренди житла у столиці, євро / кв. м. за місяць. 3. Кількість сімей та однаків, які проживають у житлі, що не відповідає санітарним нормам, на 100 тис. населення. 4. Кількість сімей та однаків, які потребують отримання соціального житла, на 100 тис. населення. Індикатори 1. Розмір житлової площі, м² на 1 особу. 2. Частка домогосподарств, які мешкають у житлі, що обладнане базовими зручностями, %. 3. Частка населення, яке мешкає в житлі, що відповідає сучасним стандартам, %. 4. Частка домогосподарств, які беруть питну воду з мережі водопостачання, %. Індикатори 1. Частка населення, яке повністю (скоріше за все) задоволене проживанням у своєму населеному пункті, %. 2. Частка населення, яке задоволене благоустроєм та санітарним станом вулиць, парків, довкілля (за місцем проживання), %. 3. Частка населення, яке повністю задоволене кількісними та якісними характеристиками свого житла, %.			

Зважаючи на те, що ґрунтовний аналіз усіх індикаторів якості життя у житловій сфері, зокрема, і ринку житла, і житлових умов, і оцінки благоустрою та умов проживання населення України, надасть можливість оцінити сучасний

стан житлової сфери в контексті підвищення якості життя населення України, досліджувати їх вбачається за доцільне у комплексі.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 25 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини [163]. Те ж саме задекларовано й у ч. 1 ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, зокрема, держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя [164]. Право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло знайшло своє відображення й у національній правовій системі України, зокрема у статті 48 Конституції України [65].

Важливо зазначити, що закріплене у статті 48 Конституції України [65] право кожного на достатній життєвий рівень належить до другого покоління прав людини, тобто до основних соціально-економічних прав, реалізація яких безпосередньо залежить від стану економіки і ресурсів суспільства. В свою чергу ступінь захищеності цих прав залежить не тільки і не стільки від наявності досконалого правового механізму їх реалізації, а, насамперед, від відповідності цієї категорії прав економічному потенціалу суспільства. Однією із складових елементів конституційного права громадянина на достатній життєвий рівень стаття 48 Конституції України визначає наявність у особи житла, яке є однією з базових життєво необхідних потреб людини.

«Запити» суспільства до житла є складовими моделі сталого розвитку, яка формується з трьох сфер людської діяльності: соціальне благополуччя, економічний розвиток, збереження природного середовища, які включають в себе ряд ієрархічно структурованих блоків та відповідно відображені в таблиці 6.2. [165, с. 14].

Табл. 6.2. «Запити» суспільства до житла як складові моделі сталого розвитку (побудовано за даними джерела 165)

Сфера людської діяльності	Ряд ієрархічно структурованих блоків
Соціальне благополуччя	1. Здоров'я мешканців, яке, в свою чергу, залежить від таких чинників, як поверховість житлової забудови, повноти задоволення санітарно-гігієнічних вимог.
	2. Демографічне благополуччя: відтворення населення – вплив житла на народжуваність, турбота про дітей (житлове середовище має максимально сприяти фізичному та розумовому розвитку та соціалізації дітей, бути безпечним для них, полегшувати дорослим нагляд за дітьми), турбота про достойне місце в житловому середовищі для інших специфічних категорій населення: підлітків, молоді, людей похилого віку, неповносправних, бездомних, мігрантів, ВПО.
	3. Соціальна гармонія в житловому середовищі, соціально-психологічний комфорт – неприпустимість соціальної сегрегації, доброзичливі сусідські стосунки, мінімізація соціальних конфліктів, взаємодопомога, кооперація, солідарність, полікультурність, плюралізм, партисипація – чинники, які прямо залежать від способу організації житлової території, типологічних характеристик будинків.
	4. Соціальна безпека житла, запобігання чи мінімізація антисоціальних проявів (вандалізм, хуліганство, злочинність), які також детермінуються в значній мірі характером житлового середовища.
	5. Попередження проблемних ситуацій, адаптивність новостворюваного житла.
Економічний розвиток	1. Сприяння зайнятості населення через наповнення житлового середовища місцями праці, стимулюванням індивідуальної трудової діяльності, спрямованої на облаштування житлового середовища.
	2. Впровадження ефективних інноваційних розробок в житло.
	3. Сприяння мобільності трудових ресурсів в масштабах міста і країни.
	4. Впровадження ефективних інноваційних розробок в житло.
Збереження природного середовища	Передбачає видалення продуктів життєдіяльності з житлового середовища; формування житлової забудови у гармонії з природою, забезпечення присутності «природних» систем в структурі житлової забудови.

Як видно з вищенаведеної таблиці, сталий розвиток житлової сфери виступає об'єктивною передумовою для розвитку інших сфер життєдіяльності населення та знаходиться у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності з ними. Державна житлова політика в Україні має бути спрямована на створення належних житлових умов (сукупності кількісних та якісних характеристик

житла) як складової частини комплексу характеристик якості життя населення України.

За розумінням Всесвітньої організації охорони здоров'я, мати житло – це більше, ніж мати «дах над головою». Житло – це місце, де підтримується здоров'я та психологічне благополуччя, де виховуються принципи соціальної інтеграції та здорового співіснування тощо. Житлові умови відображають забезпечення адекватних фізичних, гігієнічних, естетичних, психологічних та інших умов життєдіяльності населення, його безпеки і комфорту [166, с. 116-117]. Тому питання впливу житлових умов на якість життя населення набуває неабиякої актуальності. Наприклад, наявність або відсутність житла певним чином впливає на інститут сім'ї та забезпечення сприятливих умов для народження та виховання дітей.

Так, результати опитування молоді, проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» у 2016 році, показали, що наявність окремої квартири або будинку вважають необхідною умовою щасливого подружнього життя 55,4% респондентів. Надання молодим сім'ям кредитів на будівництво або придбання житла визнається найбільш необхідним видом допомоги молодій сім'ї з боку держави 56,1% опитаних [167 с. 743]. В контексті даного дослідження потрібно звернути увагу на те, що наразі з метою створення сприятливих умов для розвитку будівництва доступного житла в Україні та забезпечення фінансовою підтримкою громадян, що потребують поліпшення житлових умов та здійснюють відповідні інвестиції у будівництво такого житла, в Україні реалізується Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013 – 2020 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24.10.2012 р. № 967 зі змінами [168], основною проблемою впровадження якої, на жаль, є недостатній рівень державного фінансування. Для прикладу, Законом України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» на фінансування програми «Надання державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла» [12], було передбачено лише 100 млн грн, що безумно є замалою сумою для вирішення житлових проблем сімей (громадян),

що потребують поліпшення житлових умов. Певною мірою збільшення обсягу фінансування за програмою «Доступне житло» відбулося завдяки прийняттю Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» [169], згідно з яким фінансування програми «Доступно житло» було збільшено на 300 млн грн. Крім цього, вищезазначеним Законом також передбачено виділення 200 млн грн на нову бюджетну програму надання іпотечних кредитів ВПО та учасникам проведення антитерористичної операції та операції об'єднаних сил. В цілому, збільшення обсягу фінансування програми «Доступне житло» можна визнати певним кроком на шляху вирішення житлових проблем сімей (громадян), що потребують поліпшення житлових умов. З огляду на вищенаведене, доводиться констатувати, що саме низький рівень фінансування з державного бюджету є найбільш «вузьким місцем» у практичній реалізації житлової політики в Україні.

Щодо державної житлової програми «Надання пільгового довгострокового державного кредиту молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла», то потрібно зазначити, що починаючи з 2015 року та по теперішній час видатки з державного бюджету України на її фінансування не передбачалися. Вищезазначену програму було профінансовано лише у 2013 та 2014 роках з загального фонду державного бюджету на 94,9 млн грн. Наразі ж фінансування пільгового кредитування молоді здійснюється лише місцевими бюджетами за місцевими житловими програмами.

Підсумовуючи вищевикладене, потрібно зазначити, що реалії ринку житла для пересічних українців, а, особливо, для молодих сімей – це непосильний рівень цін на житло в порівнянні з доходами. Крім цього, у зв'язку з переходом до ринкової моделі розвитку, держава фактично перестала бути суб'єктом житлового будівництва, що значно звузило можливість населення України отримати допомогу у вирішенні житлових проблем від держави. Внаслідок відсутності в національній житловій політиці держави системи взаємопов'язаних послідовних дій, спрямованих на створення економічних,

соціальних і правових умов для реалізації громадянами конституційного права щодо доступності житла відповідно до їх фінансових можливостей, більше 15 % населення країни не мають окремого житла [170]. Так, наприклад, в розвинутих країнах поняття «доступність житла» означає, що близько 80% працюючих громадян мають можливість купити або орендувати комфортне житло. Цікавим та показовим в даному контексті є той факт, що Україна в рейтингу країн за коефіцієнтом доступності в 2016 р. була визнана одним з аутсайдерів та з 95 країн зайняла 92 місце [171, с. 35-36].

Сьогодні «конфлікт» у сприйнятті житла як соціального простору та як інструменту отримання прибутку, як домівки та нерухомості [172] набирає стрімкого розвитку. Не зважаючи на те, що будівельна галузь в Україні продовжує демонструвати стабільне зростання (за підсумками 10 місяців 2019 року ріст склав 20,8%, а індекс будівельної продукції за підсумками січня-жовтня 2019 року у порівнянні з аналогічним періодом минулого року дорівнює 120,8% [173]), для того, щоб придбати або побудувати якісне та комфортне житло середньостатистичній родині необхідно 26 років, на відміну від лідера Саудівської Аравії, де цей строк дорівнює 2 роки 7 місяців [171, с. 36], що безумно свідчить про недоступність житла населенню України.

Широко відомою у наукових колах є класифікація факторів, що впливають на вартість нерухомості, яка передбачає їх поділ на макроекономічні (пов'язані з особливостями конкретного об'єкта купівлі-продажу або з характеристикою певного конкретного локального ринку нерухомості в цілому) та мікроекономічні (ВВП країни, курс національної валюти, рівень безробіття, податки, рівень інфляції, рівень і умови оплати праці, стан зовнішнього торгівельного балансу країни та ін). До факторів локального значення, вчені, як правило, відносять: місцезнаходження об'єкта, архітектурно-конструктивні й планувальні рішення як щодо розміщення, так і безпосередньо щодо самих об'єктів нерухомості; наявність відповідних інженерно-транспортних мереж (газу, води, електричної енергії та каналізації); стан будівлі в цілому та її вік; сейсмічні та екологічні чинники. Не останню роль у формуванні ціни на

нерухомість грає й локальний або навіть місцевий, сильно обмежений у просторі до розмірів окремого району чи навіть вулиці ринок аналогічної нерухомості [174, с. 114-115].

Так, базою для визначення структури безпосередніх витрат з будівництва житлового будинку є вихідні дані, які надаються місцевими органами виконавчої влади на запит спеціально уповноваженого органу. Відповідно до абз. 5 п. 1.2 Порядку визначення та застосування показників опосередкованої вартості спорудження житла за регіонами України, затвердженого наказом Державного комітету України з будівництва та архітектури № 174 від 27.09.2005 р. (далі – Порядок) [175], показник опосередкованої вартості спорудження житла – це вартість будівництва в розрахунку на один квадратний метр загальної площі квартир будинку, визначений на підставі вартості будівництва житлового будинку. Структура безпосередніх витрат з будівництва житлового будинку формується за статтями витрат (матеріальні ресурси, заробітна плата, експлуатація машин, загальновиробничі витрати, адміністративні витрати, утримання служби замовника, витрати з проєктування, експертизи тощо) у цінах, що склались на момент здійснення розрахунку структури (п. 2.3 Порядку). Потребує уваги той факт, що відповідно до показників опосередкованої вартості спорудження житла за регіонами України (розраховані станом на 01 жовтня 2019 року без урахування тимчасово окупованої території автономної Республіки Крим і м. Севастополя), затвердженого наказом Міністерства розвитку громад та територій України № 286 від 02.12.2019 р. вартість 1 кв.м. загальної площі будинку (з урахуванням ПДВ) дорівнює у місті Києві 14 694 *грн*, а у середньому по країні 12 572 *грн* [176]. Втім варто зазначити, що на сьогоднішній день цей показник не у повній мірі відповідає реаліям ринку, оскільки забудовники продають інвесторам житло з певною націнкою, в яку закладаються витрати на проєктування, маркетинг, нові технології, розробку софту тощо. Крім цього, для девелоперів, які приділяють увагу архітектурі, концепції, технологіям комфорту та енергоефективності, собівартість значно підвищується. На думку девелоперів,

проекти, які конкурують лише ціною, через низьку маржу ризикують залишитися недобудованими [177].

Наразі беззаперечним є той факт, що ціни на комерційне житло, що будується за рахунок коштів приватних інвесторів, явно не відповідають тому рівню доходів, яке населення України отримує. Так, наприклад, у листопада цього року середня вартість виставлених на продаж 1-4-х кімнатних квартир у місті Києві відзначена на рівні 1 411 дол. США/м². Цікаво, що, у порівнянні з жовтнем, середня ціна збільшилася на 2%. Середні ціни виставлених у місті Києві на продаж квартир у новобудовах за розташуванням і кількістю кімнат у листопада 2019 р. можна побачити у таблиці 6.3. [178].

Табл.6.3. Середні ціни виставлених на продаж квартир за розташуванням і кількістю кімнат, листопад 2019 р.

Розташування	К-сть кімнат	Вибірка	Сер. заг пл., кв.м	Сер. ціна, грн	Сер. ціна, грн/кв.м	Зміна в %	Сер. ціна, \$	Сер. ціна, \$/кв.м	Зміна в %
Загалом по Києву		10 535	77	2 757 668	34 225	-2,8	113 718	1 411	2,0
Лівий берег		2 963	72	1 890 746	26 143	-3,3	77 969	1 078	1,4
	1-кімн.	717	42	1 208 067	28 264	-4,0	49 817	1 166	0,7
	2-кімн.	875	65	1 743 393	26 620	-2,6	71 893	1 098	2,2
	3-кімн.	1 086	88	2 239 559	25 008	-3,3	92 353	1 031	1,5
	4-кімн.	285	112	2 731 460	23 669	-4,1	112 638	976	0,6
Правий берег		5 083	74	2 330 608	30 637	-2,7	96 108	1 263	2,1
	1-кімн.	1 273	42	1 318 835	30 765	-2,6	54 385	1 269	2,2
	2-кімн.	1 599	67	2 114 142	31 165	-2,2	87 181	1 285	2,6
	3-кімн.	1 764	90	2 795 746	29 773	-3,2	115 288	1 228	1,6
	4-кімн.	447	125	4 150 767	31 792	-2,9	171 166	1 311	1,9
Центр		2 489	91	4 661 820	51 173	-3,5	192 240	2 110	1,3
	1-кімн.	367	49	2 546 749	51 594	-4,0	105 021	2 128	0,8
	2-кімн.	759	72	3 858 306	52 851	-1,8	159 105	2 179	3,0
	3-кімн.	1 043	104	5 379 235	50 941	-4,0	221 824	2 101	0,7
	4-кімн.	320	140	6 655 053	47 464	-5,3	274 435	1 957	-0,6

Як бачимо, з вищенаведеної таблиці придбати комфортне та якісне житло для пересічного українця є, майже, неможливим. За сучасних соціально-економічних змін відсутність балансу інтересів населення та забудовників, зокрема в частині попиту та пропозиції, зростання процентної ставки, яка підвищує вартість іпотечних платежів, а також відсутність ринку орендного

житла, в тому числі недорогої державної чи комунальної соціальної оренди, призводять до неможливості задоволення потреб населення у житлі та до все більшого загострення житлової кризи в Україні.

Слід погодитися з головою правління Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву (Держмолодьжитло) С.О. Комнатним, який зазначає, що в умовах обмеженого фінансування державних і місцевих житлових програм та захмарних відсоткових ставок за іпотечними кредитами банків оренда житла для простого українця зазвичай залишається єдиною можливістю вирішити житлове питання. Орендар не зобов'язаний мати певні накопичення для сплати внеску під час отримання іпотечного кредиту. Як правило, розмір платежу за оренду житла є нижчим, ніж платежі за банківськими іпотечними кредитами. Зменшення доходів домогосподарства тягне за собою ризик втрати придбаного житла та заощаджень, витрачених на сплату першого внеску. Громадяни, які орендують житло, залишаються мобільними, що певною мірою позитивно впливає на внутрішній ринок робочої сили [179]. У зв'язку з чим, сьогодні з метою часткового вирішення житлових проблем населення та забезпечення належних житлових умов вкрай необхідним є запуск ефективного та дієвого механізму функціонування ринку орендного житла, дослідження якого потребує окремого комплексного наукового дослідження.

Крім вищенаведеного, серед широкого діапазону проблем у житловій сфері, також, можна виділити характерну для України перенаселеність житлових приміщень, що безумовно призводить до постійного погіршення якості життя населення. Так, в Україні, один із трьох українців проживає в неналежних умовах. Вважаємо, що проживання осіб, зокрема, у перенаселеному житлі виступає підґрунтям для соціальної нерівності. Такий вид недостатньої забезпеченості житлом особливо помітний серед багатодітних та неповних сімей. Важливо зазначити, що наявність такої критичної ситуації у житловій сфері була відображена й Європейською економічною комісією ООН у своєму звіті в рамках дослідження профілю України з питань житлового

господарства та землеустрою на замовлення Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України у 2013 році [180]. На жаль, за цей час ситуація у житловій сфері кардинально не змінилася.

Забезпечення населення житлом адекватної якості завжди було викликом для більшості країн світу, особливо для країн, що розвиваються. Ґрунтовний аналіз характеристик житлових умов населення дає можливість виділити ті, які справляють найбільший вплив на якість життя населення, зокрема:

1) рівень середньої забезпеченості житловою площею на одного жителя. Варто зазначити, що наразі в Україні він дорівнює 23,3 м² (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.), в той час як згідно з міжнародним стандартом ООН на кожну людину має припадати не менше 30 м² від загальної площі житла;

2) характеристики самого житлового фонду (частка старого та аварійного житлового фонду, показники зношеності його основних фондів тощо). Наразі близько 50% житлового фонду в Україні складає старе житло. Так, лише 7 % житлового фонду було побудовано після 1991 р., у порівнянні з майже 42 % житла, побудованого до 1960 р. Якість житлового фонду постійно погіршується, майже у половині всього житлового фонду ніколи не проводився капітальний ремонт [165, с. 5-6];

3) відповідність житла санітарно-гігієнічним нормативам;

4) розмір житла у метрах загальної площі житла (визначає якість та структуру житлового фонду);

5) показники кількості кімнат у житлі. У багатьох міжнародних дослідженнях рівня життя розраховується показник перенаселеності житла. Найбільш поширеним є вимірювання перенаселеності в житловому приміщенні шляхом розрахунку кількості осіб на кімнату (PPR – persons per room). Але цей показник не враховує розмір кімнати і наявні в ній зручності, доступні для мешканців, тобто якісні характеристики житлового приміщення. Також

залишається поза увагою статеві-віковий склад членів домогосподарства [181, с. 194];

6) рівень благоустрою житла (наявність водопроводу та туалету всередині будинку, опалення, каналізації, гарячого водопостачання, централізованого газопостачання, ванни або душу, стаціонарних електроплит і, безумовно, в сучасних умовах інформатизації усього суспільства, доступу до сучасних засобів зв'язку та Інтернету). Зрозуміло, що у великих містах обладнання водопроводом та каналізацією наближується до 100 %, а у малих містах становить значно менше. Натомість, у сільській місцевості лише трохи більше половини населення мешкає у комфортному житлі. В сільській місцевості обладнання помешкань водопроводом та каналізацією певною мірою залежить від статків родини [182, с. 131-132];

7) доступність соціально-побутової інфраструктури (наявність транспортної розв'язки, шкіл, садочків, закладів охорони здоров'я тощо);

8) рівень безпечності середовища біля житла та стан навколишнього середовища. Цікавою в даному аспекті є практика Європейського суду з прав людини. Наприклад, у справі *Lopez Ostra v. Spain* (1993), в якій ішлося про небезпеку проживання поблизу фабрики з очищення відходів шкіряного виробництва, Європейський суд з прав людини відзначив, що «грубі втручання у навколишнє середовище можуть зачіпати добробут особи і позбавляти її можливості користуватися своїм житлом, що завдає шкоди її приватному і сімейному життю, хоча здоров'я даної особи не наражається на серйозну небезпеку» (§51). Порушення статті 8 Європейської конвенції з прав людини було зумовлено тим, що влада Іспанії не змогла дотримати необхідний баланс між інтересами економічного добробуту міста (функціонування заводу з переробки відходів) та інтересами заявниці (ефективне здійснення нею свого права на повагу до житла та до приватного й сімейного життя) [183, с. 272];

9) статус володіння житлом, оскільки житло вже давно набуло товарні ознаки.

Не викликає сумніву, що об'єктивні параметри житлових умов в Україні як за кількісними, так і за якісними характеристиками потребують перегляду, враховуючи сучасні соціально-економічні зміни у суспільстві. На жаль, у зв'язку зі скасуванням у 2015 р. форми державного статистичного спостереження № 4-житлофонд (річна) «Квартирна черга та надання житлових приміщень», держава в особі уповноважених органів не може надати офіційну інформацію щодо кількості громадян в Україні, які потребують житла.

Незважаючи на проведення реформи децентралізації влади в Україні, в рамках якої органам місцевого самоврядування було надано більше фінансових можливостей, проблема із вкрай низьким забезпеченням житлом громадян, потребуючих поліпшення житлових умов, також продовжує залишатися однією із найгостріших економічних і соціальних проблем в Україні. Вже протягом багатьох років будівництво соціального житла, для найбільш соціально незахищених верств населення України, не здійснюється, а відсоток громадян, які отримали соціальне житло по відношенню до тих, які й досі перебувають на соціальному квартирному обліку є вкрай низьким (наразі менше 1%), та, безумовно, з кожним роком буде зменшуватися. Додатково потрібно зазначити, що на державному рівні відсутня офіційна інформація щодо реальної наявності (кількості) соціального житла, у зв'язку з цим вкрай необхідним є проведення його інвентаризації.

Крім цього, аналіз практичної реалізації Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» [184] дає підстави стверджувати, що, на сьогоднішній день, вищезазначений Закон фактично не працює та має декларативний характер, а тому не виконує своє основне призначення – забезпечення конституційного права соціально незахищених верств населення України на отримання соціального житла.

На даний час, через недостатність державного фінансування, придбання чи будівництво житла за кошти місцевого бюджету є непомірним навантаженням на бюджет, а тому практично у місцевому бюджеті відсутні фінансові ресурси на згадані вище цілі, що призводить до майже повної втрати можливості

поповнення житлового фонду соціального призначення в умовах зростання неабиякої потреби у ньому. Ситуація ускладнюється й неузгодженістю чинного законодавства, що значно зменшує можливості органів місцевого самоврядування для формування житлового фонду соціального призначення.

Так, у зв'язку з прийняттям у 2011 році Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [185], органи місцевого самоврядування не мають права вимагати від замовників будівництва будь-яких послуг, передачу активів у будь-якій формі (матеріальній чи нематеріальній), передачу частини (відсоткової частки) площ прийнятих в експлуатацію об'єктів містобудування, крім пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту, а також встановлювати будь-які додаткові обов'язкові платежі (відрахування), які не передбачені законодавством з питань оподаткування, під час будівництва об'єктів, що безумовно унеможлиблює при введенні в експлуатацію житлових будинків надходження до органів місцевого самоврядування житлових площ для задоволення потреб громадян у соціальному житлі. В той час, як кошти для формування житлового фонду соціального призначення за рахунок державного бюджету мають передбачатися щорічно Законом України про державний бюджет. Втім ані в 2018 році, ані в 2019 році таких коштів передбачено не було, відповідно й будівництво такого житла за рахунок держави не відбувалося. Відповідно, існуючий механізм не може забезпечити повною мірою житлові права громадян, що потребують соціального захисту, зокрема осіб, які мають першочергове право на забезпечення жилою площею. З метою створення умов для забезпечення в населених пунктах житлом громадян, які перебувають на соціальному обліку, вважаємо за доцільне внести зміни до статті 40 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», в якій передбачити обов'язок замовника будівництва (інвестора) безоплатно передавати при введенні в експлуатацію багатоповерхових будинків до комунальної власності відповідного населеного пункту 4% житлових приміщень від загальної площі житлових приміщень такого будинку. Втім, потрібно чітко розуміти, що обов'язок забезпечити громадян соціальним житлом – це обов'язок держави, а

не забудовників, а тому співпраця повинна бути взаємовигідною. Лише законодавчо гарантовані пільги для замовників будівництва здатні створити для них належні економічні стимули.

Зважаючи на вищевикладене потрібно зазначити, що забезпечення населення соціальним житлом залишається актуальною та глобальною проблемою в Україні, вирішення якої потребує комплексного дослідження практики житлового забезпечення малозабезпечених та незахищених верств населення у європейських країнах та впровадження найкращих у вітчизняне правове поле, оскільки у багатьох європейських країнах налагоджено функціонування системи житлового забезпечення громадян.

Вирішуючи проблеми забезпечення житлом населення України у комплексі, неможливо й оминати питання реалізації права на житло такої категорії громадян як ВПО, які до 2019 року фактично не мали правових механізмів отримання ані соціального житла, ані житлових приміщень для тимчасового проживання. Зважаючи на те, що Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [186], який регулює спеціальні відносини, пов'язані з правовим статусом ВПО, не передбачено жодних спрощених правових механізмів отримання ВПО соціального житла або житлових приміщень для тимчасового проживання, важливим кроком на шляху часткового вирішення житлових проблем ВПО, було прийняття Урядом 26.06.2019 р. постанови «Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб і Порядку надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб» № 582 (далі – Постанова) [187].

Вважаємо, що прийняття Постанови заклало фундамент для функціонування єдиного та прозорого на всій території України правового механізму формування фондів житла для тимчасового проживання ВПО та, відповідно, прозорого механізму (на основі бальної системи оцінювання потреб у житлі ВПО) розподілу та надання житлових приміщень з цих фондів

найбільш уразливим з числа ВПО особам. Відтепер ВПО, які не мають у власності житла на підконтрольній території України, або житло яких непридатне для проживання, мають право отримати житлове приміщення з фондів житла для тимчасового проживання ВПО, які формуються для забезпечення тимчасовим житлом виключно ВПО. Переконані, що реалізація положень Постанови забезпечить прискорення інтеграційних процесів ВПО на місцевому та регіональному рівнях, призведе до залучення інвестицій, додаткових коштів, державних субвенцій на розвиток соціальної інфраструктури регіонів та зрештою формування їх позитивного іміджу.

Підсумовуючи вищевикладене потрібно зазначити, що сьогодні житло є значимим і переважно єдиним матеріальним активом для більшості людей, а поліпшення житлових умов – найбільш яскравим свідченням підвищення якості їхнього життя. Крім цього, вважаємо, що у зв'язку зі зміною соціально-економічного устрою держави та переходом до ринкової економіки, житлове законодавство повинно набути нового формату, який забезпечив би ефективний механізм правового регулювання відносин, які виникають під час реалізації гарантованого Конституцією України права кожного на житло. У зв'язку з цим, неабиякої актуальності набуває питання необхідності розробки нової Державної житлової програми з урахуванням сучасних змін у житловій сфері, основні положення якої мають бути спрямовані на підвищення якості життя населення.

В результаті проведеного дослідження можна дійти наступних висновків:

–аргументовано, що становлення та розвиток ринкових відносин, нові соціально-економічні умови життєдіяльності населення, поява можливостей осмислення та оцінки реальних життєвих стандартів, досягнутих в країнах з розвиненою ринковою економікою, а також необхідність проведення кількісних вимірів та оцінки якості життя населення зумовлюють необхідність більш ґрунтовного аналізу та дослідження питання забезпечення населення житлом як детермінанти підвищення якості життя;

–аргументовано, що створення гідних умов життя у першу чергу пов’язане з наявністю комфортного житла. Поліпшення житлових умов впливає на працездатність населення, його соціальне здоров’я, продуктивність використання позаробочого часу, шлюбну та демографічну ситуацію та низку інших процесів, які визначають якість життя населення;

–підкреслюється, що соціально-економічна ситуація, що склалася в Україні протягом багатьох років, зумовлює необхідність визначення критеріїв якості життя населення у житловій сфері, які б дозволили органам державної влади впровадити їх у державну житлову політику;

–зазначено, що з метою визначення сучасного стану житлової сфери в контексті підвищення якості життя населення України необхідним є комплексне дослідження усіх індикаторів якості життя у житловій сфері, зокрема, ринку житла, житлових умов та благоустрою та умов проживання населення;

–зауважено, що сталий розвиток житлової сфери виступає об’єктивною передумовою для розвитку інших сфер життєдіяльності населення та знаходиться у тісному взаємозв’язку з ними;

–аргументовано, що саме низький рівень фінансування з державного бюджету є одним з факторів неефективної реалізації житлової політики в Україні;

–відзначається, у зв’язку з переходом до ринкової моделі розвитку, держава фактично перестала бути суб’єктом житлового будівництва;

–відзначається, що з метою часткового вирішення житлових проблем населення та забезпечення належних житлових умов вкрай необхідним є створення передумов для створення ефективного та дієвого механізму функціонування ринку орендного житла;

–аргументовано, що у зв’язку зі скасуванням у 2015 р. форми державного статистичного спостереження № 4-житлофонд (річна) «Квартирна черга та надання житлових приміщень», держава в особі уповноважених органів не

може надати офіційну інформацію щодо кількості громадян в Україні, які потребують житла;

–доводиться, що Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» фактично не працює та має декларативний характер, а тому не виконує своє основне призначення – забезпечення конституційного права соціально незахищених верств населення України на отримання соціального житла;

–запропоновано, з метою створення умов для забезпечення в населених пунктах житлом громадян, які перебувають на соціальному обліку, вважаємо за доцільне внести зміни до статті 40 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», в якій передбачити обов’язок замовника будівництва (інвестора) безоплатно передавати при введенні в експлуатацію багатоповерхових будинків до комунальної власності відповідного населеного пункту 4% житлових приміщень від загальної площі житлових приміщень такого будинку;

–обґрунтовано, що у зв’язку з кризовою ситуацією у житловій сфері, яка бере свій початок ще за радянських часів, а також беручи до уваги той факт, що конституційні права громадян України щодо забезпечення житлом практично не дотримуються, неабиякої актуальності набуває завдання щодо розробки нової Державної житлової програми з урахуванням сучасних змін у соціально-економічній сфері, яка буде націлена на підвищення якості життя населення;

–аргументовано, що з метою обліку соціального житла в Україні необхідним слід визнати проведення його інвентаризації.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило здійснити вирішення наукового завдання, яке полягає в обґрунтуванні пропозицій та розробці рекомендацій щодо вдосконалення правового забезпечення становлення нової якості життя на основі концепції сталого розвитку.

На підставі проведеного дослідження сформульовано наступні *основні висновки*:

1. Аргументовано, що підвищення якості життя виступає критерієм і необхідною умовою людського розвитку. Відзначається що концепція людського розвитку наголошує на пріоритетності ролі людини, визначаючи, що людина – мета економічного зростання, а не його ресурс. Наголошується, що підвищення якості життя людини можливе за умови розвинутого інституціонального середовища, важливим елементом якого виступає законодавство, ступінь ефективності якого справляє безпосередній вплив на прискорення чи пригальмовування процесів із утвердження ідеології нової якості життя.

2. Відзначено, що пануючий у національній економічній та правовій системах підхід до перерозподілу доходів не здатен забезпечити дотримання соціальної справедливості та, відповідно, належну якість життя, а соціально-економічні нерівності не є обґрунтованими та доцільними, якщо розглядати через призму теорії справедливості.

У зв'язку з цим наголошено на тому, що недоліки соціально-економічної політики держави призводять до посилення зовнішньої трудової міграції працездатних громадян України у ті країни, які здатні забезпечити високі стандарти якості життя людини.

3. Аргументовано, що покращення правових умов здійснення господарської діяльності в Україні здатне значно прискорити надходження інвестиційних коштів у національну економіку. У підсумку економічне піднесення держави справлятиме істотний вплив на якість життя громадян України, створюючи передумови для більш ефективної реалізації їх соціально-економічних прав. При

цьому держава може стимулювати позитивні економічні трансформації шляхом: надання державної допомоги суб'єктам господарювання; використання потенціалу спеціального режиму господарювання, у тому числі у формі реалізації інвестиційних екологічних проєктів на засадах державно-приватного партнерства; формування єдиних підходів до визначення системи гарантій прав інвесторів, які здійснюють інвестиційні проєкти у межах правових режимів інвестиційної діяльності, іноземного інвестування, державно-приватного партнерства, а також окремих форм такого партнерства.

4. Визначено пріоритетні напрями вдосконалення інвестиційної політики України, що дозволить підвищити якість життя, зокрема такими напрямами є: забезпечення принципу соціальної справедливості у процесі реалізації податкової політики держави як складової інвестиційної привабливості України; забезпечення поєднання динамічності та стабільності інвестиційної політики; забезпечення доступної, прозорої та ефективної системи захисту прав та законних інтересів; забезпечення регіональної специфіки інвестиційної політики України.

5. Обґрунтовано, що публічні закупівлі для розвитку інновацій можуть мати непрямий позитивний вплив на різні сфери життя людини і суспільства, особливо це стосується таких індикаторів якості життя населення в Україні як природне, економічне та соціальне середовище, що включають в себе такі субсередовища, як екологія, транспорт, здоров'я, економіка та ін. Публічні закупівлі для розвитку інновацій вважаються новим видом закупівель, які передбачають не лише забезпечення відповідності соціальним та екологічним стандартам, а створення нового продукту, що вирішує певні соціальні та екологічні проблеми.

6. Відзначається, що проблеми у сфері освіти і науки унеможливають збереження, гальмують збалансований розвиток і управління людським капіталом. Саме такого висновку дійшли учасники парламентських слухань на тему: «Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки» (10 квітня 2019 року). Втім, на жаль, рекомендації за підсумками

зазначених парламентських слухань дотепер не ухвалено постановою Верховної Ради України, що звісно справляє негативний вплив на оперативність вжиття заходів, спрямованих на вирішення питань розвитку людського капіталу. Доводиться, що підвищенню якості освіти та реалізації освітніх прав громадян сприятиме розробка, на основі Глобальних цілей сталого розвитку, Національної стратегії освіти в інтересах сталого розвитку та плану її реалізації. Це дозволить здійснити перехід від традиційного навчання до орієнтованої на сталий розвиток моделі, в основі якої мають лежати широкі міждисциплінарні знання, які базуються на комплексному підході до розвитку суспільства, економіки та навколишнього середовища. Реалізація такої стратегії має враховувати адаптивний характер регіональної компоненти освіти, зокрема, економічні особливості відповідного регіону.

7. Аргументовано, що дотримання ієрархії дій з відходами як системи пріоритетів у поводженні з ними, встановленій законодавством ЄС, може сприяти не лише підвищенню, але й зниженню якості життя в її екологічному та інших аспектах. У зв'язку з цим наближення законодавства України про відходи до такої ієрархії запропоновано здійснювати на основі гнучкого підходу, який дає змогу відступати від визначеного порядку пріоритетності дій з окремими видами відходів, керуючись концепцією «життєвого циклу» та метою забезпечення кращого екологічного результату.

8. Обґрунтовано, що у зв'язку з кризовою ситуацією у житловій сфері, яка бере свій початок ще за радянських часів, а також беручи до уваги той факт, що конституційні права громадян України щодо забезпечення житлом практично не дотримуються, неабиякої актуальності набуває завдання щодо розробки нової Державної житлової програми з урахуванням сучасних змін у соціально-економічній сфері, яка буде націлена на підвищення якості життя населення.

Слід відзначити, що у роботі містяться й інші не менш цікаві як з теоретичної, так і практичної точок зору положення, які заслуговують на увагу читача й можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень у руслі вдосконалення правового забезпечення становлення нової якості життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь. Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. К.: 2013. 50 с.
2. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. 412 с.
3. Доклад о мировом развитии 2006 «Справедливость и развитие». М.: Весь мир: издано для Всемирного банка, 2006. 311 с.
4. Овчаренко Р.В. Государственный механизм реализации принципа социальной справедливости: дис... докт. наук по гос. управл.: спец. 25.00.02 «Механизмы государственного управления». Донецкий государственный университет управления. Маріуполь, 2015. 380 с.
5. Ролз Дж. Теорія справедливості : пер. з англ. К. : Основи, 2001. 822 с.
6. Лібанова Е.М. Надмірна соціально неприйнятна нерівність: головний виклик для українського суспільства. *Вісник НАН України*. 2017. № 5. С. 22–25.
7. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. кол.: С.І. Пирожков, Ю.П. Богуцький, Е.М. Лібанова, О.М. Майборода та ін. ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. К. : НАН України, 2017. 336 с.
8. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.
9. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011

- рік» від 26.12.2011 р № 20-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2012. № 3. Ст. 100.
10. Стратегія подолання бідності, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248898080>
11. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Том 1. Ст. 3248.
12. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23 листопада 2018 року № 2629-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 98. Ст. 3221.
13. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.
14. Середня заробітна плата за регіонами за місяць. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/reg_zp_m/reg_zpm_u/arch_zpm_u.htm
15. Piketty T. Capital in the Twenty-First Century. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2014. 685 p.
16. Oishi S., Diener E., Schimmack U. Progressive Taxation and the Subjective Well-Being of Nations. *Psychological Science*. 2012. Vol. 23. P. 86–92.
17. Гордіюк І. Сховати та заробити: чи здатна Україна стати альтернативою офшорам. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2019/10/30/7102402/>
18. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с.
19. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року. *Інформаційно-пошукова система Верховної Ради України «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>
20. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/index>

21. Національний банк удосконалив методику підрахунку обсягу приватних грошових переказів в Україну та уточнив їх оцінки за 2015-2017 рр. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=66326691&cat_id=55838
22. Перерахунок даних щодо приватних грошових переказів в Україну за 2015–2017 роки / Національний банк України. Департамент статистики та звітності. Київ, 2018. 29 с. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66364144>.
23. Куценко В.О. Детермінанти трудової міграції населення України. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2011. № 3 (54). С. 11-19.
24. Про що насправді йдеться у міграційному пакті ООН URL: <https://www.dw.com/uk/про-що-насправді-йдеться-у-міграційному-пакті-оон/a-46663258>
25. Перекази мігрантів з-за кордону та можливі заходи щодо їх заохочення та ефективного використання. Аналітична записка URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1276/>
26. Задихайло Д.В. Модель національної економіки в координатах балансу економічної влади (правовий аспект) URL: http://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/doi_pdf/ekon_teor_2018_01/ekon_teor_2018_01_124-136.pdf (дата звернення: 23.06.2019)
27. Migration and remittances data. URL: <http://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data> (дата звернення: 20.06.2019)
28. Ливан – персональные денежные переводы к получению в текущих ценах (процент от ВВП). URL: <https://knoema.ru/atlas/Ливан/topics/Экономика/Платежный-баланс-Счет-текущих-операций/Персональные-денежные-переводы-к-получению-в-текущих-ценах-percent-от-ВВП> (дата звернення: 20.06.2019)
29. Ливан – Валовой государственный долг URL: <https://knoema.ru/atlas/Ливан/topics/Экономика/Финансовый-сектор->

- Государственные-финансы/Государственный-долг (дата звернення: 20.06.2019)
30. Чому перекази з-за кордону не допомагають, а шкодять економіці — дослідження МВФ URL: <https://nachasi.com/2018/09/18/chomu-perekazy-ne-dopomagayut/> (дата звернення: 20.06.2019)
31. Migrant remittance inflows URL: <http://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data> (дата звернення 20.06.2019)
32. Зупинити відтік молоді можна лише якістю освіти. URL: <https://osvita.ua/vnz/59118/> (дата звернення: 20.06.2019)
33. Образование в Ливане. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%B2_%D0%9B%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5
34. Global Innovation Index 2018. URL: <https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4330> (дата звернення: 25.06.2019)
35. Чому перекази з-за кордону не допомагають, а шкодять економіці — дослідження МВФ URL: <https://nachasi.com/2018/09/18/chomu-perekazy-ne-dopomagayut/> (дата звернення: 20.06.2019)
36. Квартирне питання: Наскільки зростуть ціни на житло в 2019 році URL: <https://ua.112.ua/statji/kvartyrne-pytannia-naskilky-zrostut-tsiny-na-zhytlo-v-2019-rotsi-476502.html> (дата звернення: 20.06.2019)
37. Соболев Ю. Пострадянська Росія. «Дзеркало тижня. Україна». № 8. 04 березня 2011. URL: <http://www.dt.ua/newspaper/articles/76834> дата звернення: 20.06.2019)
38. Основні показники зовнішньої торгівлі в Україні. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini (дата звернення: 20.06.2019)
39. Валериу Мошняга Рeadмиссия, Возвращение и Реинтеграция: Молдова. Пояснительная записка 13/03. URL: <http://www.carim->

- east.eu/media/exno/Explanatory%20Notes_2013-03.pdf (дата звернення: 05.06.2019).
40. Vremis M., Craievschi-Toarta V., Burdenii E., Herm A., Poulen M. (2012) Extended migration profile of the Republic of Moldova. Chisinau, IOM.[Развернутый миграционный профиль Республики Молдова. Кишинев, MOM]. URL: http://publications.iom.int/system/files/pdf/110_emp_report_updated.pdf (дата звернення: 05.06.2019).
41. Suhas L. Ketkar Development Finance via Diaspora Bonds. Suhas L. Ketkar,D.Ratha. URL:<http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1100792545130/Diasporabonds.pdf> (дата звернення: 05.06.2019).
42. O'Neill A. Emigrant Remittances: Policies to Increase Inflows and Maximize Benefits. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2001. № 1.
43. Глущенко Г., Пономарев В. Миграция и развитие. М.: Экономика, 2009. 456 с.
44. Що таке діаспорні облігації і як вони можуть допомогти Україні. URL: <http://fra.org.ua/uk/an/publikatsii/novosti/shcho-takie-diasporni-oblighatsiyi-i-iak-voni-mozhut-dopomoghti-ukrayini> (дата звернення: 05.06.2019).
45. Інституційні механізми залучення коштів трудових мігрантів як інвестиційного ресурсу розвитку економіки периферійних територій західних регіонів України". *Аналітична записка*. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1338/> (дата звернення: 05.06.2019).
46. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 р. № 1555-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 62. Ст. 1704.
47. Порядок реалізації пілотного проекту із залучення до роботи членів малозабезпечених сімей та внутрішньо переміщених осіб: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 р. № 1154. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 165.

48. Уханова І.О. Розвиток та функціонування технопарків: світовий досвід та специфіка в Україні: монографія. Одеса: ОНЕУ, 2012. 131 с.
49. Гриценко А. «Украинское экономическое чудо», или Куда ведут реформы? Зеркало недели. 2016. 17 июня (№ 22). URL: <http://gazeta.zn.ua/macrolevel/ukrainskoe-ekonomicheskoe-chudo-ili-kuda-vedut-reformy-.html>
50. Іванюта С.П. Загрози у сфері екологічної безпеки та їх вплив на стан національної безпеки (моніторинг реалізації Стратегії національної безпеки): аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2530/>
51. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін.]; за ред. Е.М.Лібанової. К.: НАН України, 2015. 363 с.
52. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики: наукова доповідь; НАН України. К.: 2015. 167 с.
53. Ручкина Г.Ф., Купызин В.В. Социальная ответственность субъектов предпринимательской деятельности и правовое регулирование отношений по распределению прибыли. *Предпринимательское право*. 2010. № 1. С. 35–40.
54. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. Ст. 646.
55. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 58. Ст. 1988.
56. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 р. № 155-IX. *Офіційний вісник України*. 2019. № 84.
57. Мандрикiна А.С. Якість життя населення в контексті соціально-економічного розвитку країни. *Державне будівництво*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_2_33.

58. Бікулова Д. У. Методичні підходи до оцінювання якості життя людини: зарубіжний та вітчизняний досвід *Бізнес Інформ*. 2014. № 3. С. 225-230.
59. Рудницька О. М., Марків І. В. Інвестиційна привабливість підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика*. 2014. № 811. С. 299-304.
60. Гуткевич С.О. Інвестування: міжнародний досвід: монографія / Національний ун-т харчових технологій. Харків: «Діса плюс», 2017. Т 2. 216 с.
61. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика: моногр. / під ред. В.Г.Никифоренка. МОНМС України. Одеський нац. економічний унів-т. Одеса, 2012. 316 с.
62. Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць: Закон України від 06 вересня .2012 р. № 5205-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 410.
63. Васильев Ю.В. Налоговый кодекс – новая ступень контроля налогоплательщиков. *Стан і проблеми оподаткування в умовах мінливої економіки*: мат-ли XI-ої Міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 11-12 листопада 2011 р.). Донецьк: ДонНУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2011. С. 449-451.
64. Рішення Конституційного Суду України від 24.03.2005 р. № 2-рп/2005 у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (справа про податкову заставу). *Офіційний вісник України*. 2005. № 13. Ст. 674.
65. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

66. Джабраїлов Р.А. Принцип справедливості як основа трансформації економіко-правової системи держави (за матеріалами наукового повідомлення на засіданні Президії НАН України 29 березня 2017 року). *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 7. С. 74-80.
67. Барабаш О.О., Джох Р.В. Загальна характеристика принципу соціальної справедливості в податковому праві. URL: <http://www.peritus.com.ua/pryntsy-p-sotsialnoji-spravedlyvosti/>.
68. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
69. Kokkinou A., Psycharis I. Foreign Direct Investments, Regional Incentives and Regional Attractiveness in Greece. *Regions and Fiscal Federalism: 44th Congress of the European Regional Science Association* (Porto, 25th - 29th August 2004). Portugal. 27 p. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/117204/1/ERSA2004_559.pdf.
70. Мамутов В.К. Сближение современных систем правового регулирования хозяйственной деятельности. *Государство и право*. 1996. № 8. С. 41-51.
71. Приймак В.І., Гинда С.М. Актуальні проблеми та перспективи розвитку людського капіталу в Україні. *Економіка і організація управління*. 2014. Вип. 3-4. С. 199-204.
72. The Global Competitiveness Report 2018. World Economic Forum. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/chapter-3-benchmarking-competitiveness-in-the-fourth-industrial-revolution-introducing-the-global-competitiveness-index-4-0/> (last accessed 10.09.2019).
73. Public Procurement. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/growth/single-market/public-procurement_pt (last accessed 10.07.2019).
74. Public Procurement as a tool for promoting more Sustainable Consumption and Production patterns. United Nations. URL:

- <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/no5.pdf>. (last accessed 10.07.2019)
75. Реформа державних закупівель. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=38c083f3-2571-466a-9583-3b43c2804ad9&title=ReformaDerzhavnikhZakupivel> (дата звернення 10.07.2019).
76. Олефір А.О. Правовий механізм державних закупівель: стимулювання інноваційності виробництва медичної продукції : монографія. К. : Юстиніан, 2014. 447 с.
77. Федулова Л.І., Харченко Г.А. Державні закупівлі як засіб стимулювання інноваційної діяльності. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 3(20). С. 69-75.
78. Водоласкова К.Ю. Баланс між інноваціями та економічною ефективністю: досвід державних закупівель у Німеччині. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1(4). С. 19-26.
79. Kattel R., Lember V. Public Procurement as an industrial policy tool: an option for developing countries? *Journal of public procurement*. 2010. Vol. 10, Issue 3. P. 368-404.
80. Edler J. Review of Policy Measures to Stimulate Private Demand for Innovations. Concepts and Effects. *Manchester Institute of Innovation Research*. 2013. 41 p.
81. Burgi M. Can Secondary Considerations in Procurement Contracts be a Tool for Increasing Innovative Solutions? EU Procurement Directives – modernization, growth & innovation. Discussions on the 2011 proposals for Procurement Directives. Copenhagen: DJOF Publishing, 2012. P.275-290.
82. Procurement of wastewater recycling system for the Austrian Mint. *GPP in practice*. 2016. Issue 58.
83. Austrian Action Plan on Public Procurement Promoting Innovation PPPI. URL: <https://era.gv.at/object/document/2177> (last accessed 11.08.2019).

- 84.Strategy for innovation and efficiency of the economy: Dynamic Poland 2020.
URL: <https://rio.jrc.ec.europa.eu/en/file/7277/download?token=71dsihwP> (last accessed 14.09.2019).
- 85.Plan for Demand and User-Driven Innovation: Framework and Action Plan.
Ministry of Employment and the Economy Innovation. URL:
<http://www.pacoprieto.com/wp-content/uploads/Estrategia-Finlandia-Innovacion-2010.pdf> (last accessed 17.09.2019).
- 86.The new High-Tech Strategy Innovations for Germany. URL:
https://www.research-in-germany.org/dam/jcr:8d61ee98-26bd-4606-a21d-1b97b17ca611/HTS_Broschuere_eng (last accessed 17.09.2019).
- 87.National Public Procurement Strategy. URL:
https://www.upphandlingsmyndigheten.se/globalassets/english/procurement/national_public_procurement_strategy_english_web.pdf (last accessed 18.09.2019).
- 88.New innovation procurement action plan in Flanders. URL:
<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/new-innovation-procurement-action-plan-flanders> (last accessed 18.09.2019).
- 89.Public Procurement for Innovation, good practices and strategies: OECD Public Governance Reviews. OECD. URL: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/governance/public-procurement-for-innovation_9789264265820-en#page1 (last accessed 17.09.2019).
- 90.Spread of innovation. The underexposed side of innovation policy. Advisory council for science, technology and innovation. 2018. URL:
<https://english.awti.nl/binaries/awti-eng/documents/publications/2018/11/07/advice-spread-of-innovation---the-underexposed-side-of-innovation-policy/Spread+of+innovation.pdf> (last accessed 11.09.2019).
- 91.The Public Procurement Act. URL: <https://www.en.kfst.dk/media/54435/the-public-procurement-act.pdf> (last accessed 09.09.2019).

92. Public Procurement law. URL:
https://www.uzp.gov.pl/__data/assets/pdf_file/0019/40177/Public_Procurement_Law_2018_consolidated.pdf (last accessed 09.09.2019).
93. Public Procurement Act. URL:
<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/505092017003/consolide> (last accessed 09.09.2019).
94. Act on Public contracts and concessions. URL: <https://tem.fi/en/public-procurement-legislation> (last accessed 09.09.2019).
95. Italian public contract code. URL:
[http://www.ppneurope.org/portal/rest/jcr/repository/collaboration/Digital%20Assets/anacdocs/MenuServizio/English%20section/ITALIAN_PUBLIC_CONTRACT_CODE%2015%20giugno%202018_sito%20\(2\).pdf](http://www.ppneurope.org/portal/rest/jcr/repository/collaboration/Digital%20Assets/anacdocs/MenuServizio/English%20section/ITALIAN_PUBLIC_CONTRACT_CODE%2015%20giugno%202018_sito%20(2).pdf) (last accessed 09.09.2019).
96. Public Procurement of Innovative Solutions. European Commission. URL:
<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/public-procurement-innovative-solutions> (last accessed 11.08.2019).
97. Pre-commercial Procurement. European Commission. URL:
<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/pre-commercial-procurement> (last accessed 11.08.2019).
98. Guidance on Public Procurement of Innovation. URL:
<https://ec.europa.eu/docsroom/documents/25724/attachments/1/translations/en/renditions/native> (last accessed 10.09.2019).
99. SBIR. The power of public procurement: innovative solutions to societal challenges. URL:
<https://www.rvo.nl/sites/default/files/bijlagen/SBIR%20brochure%20The%20power%20of%20public%20procurement.pdf> (last accessed 09.09.2019).
100. SBIR innovation competition. URL:
<https://business.gov.nl/subsidy/small-business-innovation-research/> (last accessed 09.09.2019).

101. Government challenges. Ideas from business. Innovative solutions. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/436237/CO-011_SBRI_JUN15_Brochure_WEB_FINAL.pdf (last accessed 11.09.2019).
102. Encouraging innovation in local government procurement. National Advisory Group report. 2017. URL: https://www.local.gov.uk/sites/default/files/documents/4.35%20Encouraging%20Innovation%20in%20LG%20Procurement_v04_0.pdf (last accessed 12.09.2019).
103. Goudt. R. Innovation Partnership. The new procurement procedure. When and how? Bachelor thesis. URL: https://essay.utwente.nl/71431/1/Goudt_BA_BMS.pdf (last accessed 29.09.2019).
104. Austria: the Public Procurement Act of 2018. URL: <http://www.mondaq.com/Austria/x/738736/Government+Contracts+Procurement+PPP/The+Public+Procurement+Act+of+2018> (last accessed 29.09.2019).
105. Оновлений звіт за результатами порівняльного аналізу українського законодавства у сфері державних/публічних закупівель і Директив ЄС про державні/публічні закупівлі. Гармонізація системи державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС. 2016. 145 с.
106. Innovative Solutions Canada. URL: <https://www.ic.gc.ca/eic/site/101.nsf/eng/00002.html> (last accessed 30.09.2019).
107. Domestic Procurement. URL: <https://www.pps.go.kr/eng/jsp/wedo/domestic/overview.eng> (last accessed 27.09.2019).
108. Choi J., Lee K.H., Lee A. Public Procurement for Innovation in Korea. *STI Policy Review*. Vol.6. № 2. P. 87-104.
109. The role of public procurement policy in driving industrial development. United Nations Industrial Development Organization. URL:

- https://www.unido.org/sites/default/files/2017-07/WP_8_FINAL_0.pdf (last accessed 09.09.2019).
110. Act on facilitation of purchase of small and medium enterprise-manufactured products and support for development of their markets. URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=46268&type=part&key=28 (last accessed 12.09.2019).
111. Куцик В.І. Інноваційне партнерство в умовах децентралізації інноваційних систем. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна*. 2015. Вип. 49. С. 94-97.
112. Issues and trends in education for sustainable development. UNESCO. 2018. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261445> (last accessed 27.11.2019).
113. Global Action Programme on Education for Sustainable Development. UNESCO. URL: <http://unesfdoc.unesco.org/images/0024/002462/246270e.pdf> (last accessed 10.09.2019).
114. Цілі сталого розвитку 2016-2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення 20.11.2019).
115. Education for sustainable development in the framework of the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <http://undocs.org/A/C.2/72/L.45> (last accessed 20.11.2019).
116. Петренко С. Поняття компетентності по Францу Вайнерту. URL: <https://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/3306/1/weinert.pdf> (дата звернення 19.09.2019).
117. Glasser H., Hirsh J. Toward the Development of Robust Learning for Sustainability Core Competences. *Sustainability. The Journal of Record*. 2016. 9 (3). P. 121-134.
118. Урсул А.Д., Урсул Т.А. Ключевая роль образования в достижении Целей устойчивого развития. *Социодинамика*. 2016. № 4. С. 1-18.
119. Гарднер Говард. Структура Разума. Теория множественного интеллекта. М.: ООО «Вильямс», 2007. 512 с.

120. Summers, M., Childs, A., Corney, G. Education for sustainable development in initial teacher training: Issues for interdisciplinary collaboration. *Environmental Education Research*. 2005. 11(5). P. 623- 647.
121. Action plan for education for sustainable development. The Ministry of Environmental Protection of Republic of Croatia. 2011. URL: <http://odraz.hr/en/publications/publications/action-plan-for-education-for-sustainable-development> (last accessed 10.11.2019).
122. Eco-Schools (2019). URL: <https://www.ecoschools.global> (last accessed 10.11.2019).
123. Eco-schools. Keep Britain Tidy. URL: <https://www.eco-schools.org.uk> last accessed 10.11.2019).
124. Петраков Я. Британські університети еволюціонували разом зі своєю громадою. Ми маємо зробити те саме. Культура і креативність. URL: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/yaroslav-petrakov> (дата звернення 20.11.2019).
125. UNESCO Roadmap for Implementing the Global Action Programme on Education for Sustainable Development. 2014. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002305/230514e.pdf> (last accessed 10.11.2019).
126. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 43. Ст. 1353.
127. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.
128. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 820-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 94. Ст. 2859.

129. Утворення та поводження з відходами (1995–2018). Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2006/ns_rik/ns_u/opar_u2005.html (дата звернення: 29.11.2019).
130. Статистичний збірник «Регіони України». 2018. Частина I / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 315 с.
131. Стан сфери поводження з побутовими відходами в Україні за 2018 рік. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/terretory/stan-sferi-povodzhennya-z-pobutovimi-vidhodami-v-ukrayini-za-2018-rik/> (дата звернення: 29.11.2019).
132. Стан сфери поводження з побутовими відходами в Україні за 2016 рік. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/terretory/stan-sferi-povodzhennya-z-pobutovimi-vidhodami-v-ukrayini-za-2016-rik/> (дата звернення: 29.11.2019).
133. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода від 27.06.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
134. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. *Official Journal of the European Union*. 22.11.2008. L 312.
135. Guidance on the interpretation of key provisions of Directive 2008/98/EC on waste / European Commission, Directorate-General Environment. 2012. 74 p.
136. Про управління побутовими та іншими відходами: проект Закону України від 3 жовтня 2019 р. № 2207. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66998 (дата звернення: 01.12.2019).

137. Про управління відходами: проєкт Закону України від 16 жовтня 2019 р. № 2207-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67094 (дата звернення: 01.12.2019).
138. Про відходи: проєкт Закону України від 17 жовтня 2019 р. № 2207-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67116 (дата звернення: 01.12.2019).
139. Pires A., Martinho G., Rodrigues S., Gomes M.I. Prevention and Reuse: Waste Hierarchy Steps Before Waste Collection. *Sustainable Solid Waste Collection and Management*. 2018. P. 13–23.
140. Van Ewijk S., Stegemann J.A. Limitations of the waste hierarchy for achieving absolute reductions in material throughput. *Journal of Cleaner Production*. 2016. № 132. P. 122–128.
141. Управління відходами. Міністерство енергетики та захисту довкілля України. URL: <https://menr.gov.ua/timeline/Vidhodi-ta-nebezpechni-rechovini.html> (дата звернення: 01.12.2019).
142. Williams I. Forty years of the waste hierarchy. *Waste Management*. 2015. № 40. P. 1–2.
143. Directive (EU) 2018/851 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 2008/98/EC on waste. *Official Journal of the European Union*. 14.6.2018. L 150.
144. Інформація щодо впровадження сучасних методів та технологій у сфері поводження з побутовими відходами. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/terretory/informatsiya-shhodo-vprovadzhennya-suchasnih-metodiv-ta-tehnologiy-u-sferi-povodzhennya-z-pobutovimi-vidhodami-4/> (дата звернення: 01.12.2019).
145. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36–37. Ст. 242.

146. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму правового регулювання та посилення відповідальності у сфері поводження з відходами: Закон України від 02.10.2012 р. № 5402-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 40. Ст. 539.
147. Council Directive 1999/31/EC of 26 April 1999 on the landfill of waste. *Official Journal of the European Union*. 16.7.1999. L 182.
148. Municipal solid waste (MSW) management and selected policy instruments in European countries, 2001–2015 / European Environment Agency. 2016. URL: <http://www.eea.europa.eu/themes/waste/municipal-waste/municipal-waste-management-across-european-countries/table-3-1-municipal-solid> (last accessed: 01.12.2019).
149. Municipal waste management. Germany. 2016. Eionet Portal. URL: https://www.eionet.europa.eu/etcs/etc-wmge/products/other-products/docs/germany_msw_2016.pdf (last accessed: 01.12.2019).
150. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права): монография. 2-е изд. Москва: Аванта+, 2001. 560 с.
151. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 9. Ст. 79.
152. Теория государства и права: учебник для вузов / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. Москва: Издательство НОРМА, 2002. 616 с.
153. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад та територій України: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.09.2019 р. № 850. *Офіційний вісник України*. 2019. № 78. Ст. 2697.
154. Про затвердження Положення про Міністерство енергетики та захисту довкілля України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 847. *Офіційний вісник України*. 2019. № 78. Ст. 2694.

155. Джумагельдієва Г.Д. Правове регулювання господарського використання природних ресурсів: монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2014. 202 с.
156. European Parliament and Council Directive 94/62/EC of 20 December 1994 on packaging and packaging waste. *Official Journal of the European Communities*. 31.12.94. L 365.
157. Wilson, J. O. *Quality of life in the United States: An excursion into the new frontier of socio-economic indicators*. Kansas City: Midwest Research Institute. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED052028.pdf> (дата звернення: 15.10.2019).
158. Самотоєнкова О.В., Ольвінська Ю.О. Соціальна статистика. Навчальний посібник. Одеса: ОДЕУ, ротапринт. 2009. 102 с.
159. Горелова Н. А. Политика доходов и качество жизни населения: Учебное пособие. СПб.: Питер. 2003. 653 с.
160. Лопушняк Г.С. Державні соціальні стандарти, гарантії та нормативи: сутнісно-проблемні аспекти. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. № 2. 2014. С.491-499.
161. Волкова А.О. Житлова сфера в Україні: стан та перспективи правового забезпечення досягнення балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С.189-196.
162. Рівень життя населення України: Монографія. НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України. За ред. Л. М. Черенько. К.: ТОВ «Видавництво «Консультант». 2006. 428 с.
163. Загальна декларація прав людини: Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р. *Офіційний веб-портал Верховної ради України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 15.10.2019).
164. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт Організації Об'єднаних Націй від 19.10.1973 р. *Офіційний веб-портал*

- Верховної ради України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 15.10.2019).
165. Гнесь І.П. Формування архітектурно-типологічної структури сучасного міського житла в Україні: автореф. дис. ... д.арх. Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів. 2014. 43 с.
166. Гулакова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: монографія. Київ: Інститут географії Національної академії наук України. 2009. 346 с. URL: <https://igu.org.ua/sites/default/files/pdf-text/life-quality.pdf> (дата звернення: 01.10.2019).
167. Когатько Ю.Л., Полякова С.В. Житлові умови в ієрархії потреб населення. *Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2017. Вип.20. С. 742-746.
168. Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013-2020 роки: Постанова Кабінету Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2012. № 81. Ст. 3261.
169. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік»: Закон України від 31.10.2019 р. № 265-IX. *Офіційний вісник України*. 2019. № 89. Ст. 2963.
170. Ірхіна С.В. Оцінка світового досвіду будівництва доступного для населення житла: можливості застосування в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. № 12. 2011. URL: file:///E:/Duur_2011_12_11.pdf (дата звернення: 15.10.2019).
171. Цифра Т.Ю. Формування та оцінка економічної стратегії забудовника на ринку житла: дис. ... к.е.н.. Київський національний університет будівництва і архітектури. Київ. 2018. 194 с.
172. Мадден Д., П. Маркузе. Житлове-це політичне. Журнал «Спільне», № 12: Простір та нерівність URL: <https://commons.com.ua/en/zhitlove-ce-politichne/> (дата звернення: 01.10.2019).

173. За 10 місяців 2019-го будівельна галузь зросла на 20,8%. Property Times.
URL: https://propertytimes.com.ua/novosti/3a_10_misyatsiv_2019go_budiveln_a_galuz_zrosla_na_208 (дата звернення: 15.10.2019).
174. Ілляшенко К.В., Ілляшенко Т.О., Карпіщенко О.І. Ринок житлової нерухомості як індикатор якості місцевого розвитку. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Вип. 3 (15). 2018. С. 113-118.
175. Порядок визначення та застосування показників опосередкованої вартості спорудження житла за регіонами України: Наказ Державного комітету України з будівництва та архітектури від 27.09.2005 р. № 174. *Офіційний вісник України*. 2005. № 41. Ст. 2638.
176. Про показники опосередкованої вартості спорудження житла за регіонами України: наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 02.12.2019 р. № 286. *Офіційний веб-портал Міністерства розвитку громад та територій України*. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diynosti/building/pricing/tsinoutvorenniya/pro-pokazniki-oposeredkovanoyi-vartosti-sporudzhennya-zhitla-za-regionami-ukrayini-stanom-na-01-zhovtnya-2019/> (дата звернення: 01.11.2019).
177. Колесніченко О. Золоті квадрати: скільки забудовники заробляють на квартирах. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/03/15/646112/> (дата звернення: 15.10.2019).
178. Аналіз цін на вторинному ринку житлової нерухомості Києва: листопад 2019 р. URL: <https://100realty.ua/uk/analytics/52961> (дата звернення: 02.12.2019).
179. Комнатний С.О. Ринок оренди житла: «підводні камені» та перспективи. *Юридична Газета online*. №15 (669)/ 2019. URL: [http://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/rinok-orendi-zhitla-pidvodni-kameni-ta-\(perspektivi.html](http://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/rinok-orendi-zhitla-pidvodni-kameni-ta-(perspektivi.html) (дата звернення 15.10.2019).

180. UNECE. Country Profiles on Housing and Land Management – Ukraine, United Nations Economic Commission for Europe, 2013. New York and Geneva.
URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/CP_Ukraine_ECE.HPB.176.en.pdf (дата звернення: 01.10.2019).
181. Клименко Ю.А. Оцінка рівня перенаселеності житла в Україні: порівняння з країнами ЄС. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 2 (30). С. 191-201.
182. Черенько Л. М. Житлові умови населення України та вибір пріоритетних напрямів житлової політики. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1. С. 126-139.
183. Христова Г.О. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини: сучасні виклики: монографія. Харків: Право.2018. 680 с.
184. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12.01.2006 р. № 3334-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 19-20. Ст. 159.
185. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 34.
186. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 1. Ст. 1.
187. Порядок формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб та Порядок безоплатного надання у тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 р. № 582. *Офіційний вісник України*. 2019. № 55. Ст. 1915.

Наукове видання

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Монографія

Українською мовою

Відповідальний за видання Р.А. Джабраїлов
Редактор Р.А. Джабраїлов
Технічний редактор О.М. Єрмоленко

Інститут економіко-правових досліджень НАН України
01032, Київ 32, бульв. Т. Шевченка, 60

Підписано до друку 24.12.2019.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cyr.
Ум. друк. арк. 9,5. Ум. фарб.-відб. 9,5. Обл.-вид. арк. 8,84.
Зам. 0012. Тираж 70 прим.

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року
14035 м. Чернігів, вул. Станіславського, 40
Тел.: (0462) 972-664